

T.C.

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİMDALI

ARDA DENKEL'DE ANLAM VE SÖYLEM SORUNU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İrfan UĞUR

DANIŞMAN

Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN

2024-Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİMDALI

ARDA DENKEL'DE ANLAM VE SÖYLEM SORUNU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İrfan UĞUR

DANIŞMAN

Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN

2024-Muğla

T.C.

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİMDALI

ARDA DENKEL'DE ANLAM VE SÖYLEM SORUNU

İrfan UĞUR

2141012015

Sosyal Bilimler Enstitüsünce

Tezli Yüksek Lisans

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez

Tezin Sözlü Savunma Tarihi:26.06.2024

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:26.08.2024

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hatice Nur ERKIZAN

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Esra ÇAĞRI

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

2024-Muğla

TUTANAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 29/ 05/2024 Tarih ve 1151-5 Sayılı Yönetim Kurulu Kararı ile tez jürisi olarak atandığımız, Felsefe Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi İrfan UĞUR'un **“Arda Denkel’de Anlam ve Söylem Sorunu”** adlı tezi incelenmiş ve aday 26 /06/ 2024 tarihinde saat 11:00’de tez savunma sınavına alınmıştır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi doğrultusunda yapılan tez savunma sınavı sonucunda tezin kabul edilmesine oybirliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hatice Nur ERKIZAN

Üye

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Üye

Prof. Dr. Esra ÇAĞRI

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Arda Denkel'de Anlam ve Söylem Sorunu**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

İrfan UĞUR

Arda Denkel'de Anlam ve Söylem Sorunu

ÖZET

Tezimizin temasını oluşturan anlamın ve söylemin ne olduğunu ve anlama giden yolun ne tür aşamalardan geçtiğini araştırdık. Bu tezimizde, öncelikli olarak anlama yol açan nedensel etkinin, söylem ve iletişimle ortaya çıktığını ve bu iletişimin dilsel ve dil öncesi uzlaşım dizgeleriyle gün yüzüne çıktığını ve bu durumun insan anlığındaki yerini inceledik. İncelemenin konusu olan Arda Denkel'de *Anlam ve Söylem Sorunu*, görüldüğü üzere, yazarımızın genel olarak analitik bir bakış açısıyla sunduğu nesnel bir dünya öngörüsü ile tezimizin çerçevesini oluşturmuştur. Bu durumda nesnel dünyayla ilişki içinde olabilen bir söylemi üretebilen bireyler ancak anlamlı bir çıkarım yapabilir. Söyleyen ve söylem arasında gerçekleşmiş herhangi bir etkileşim süreci bir diğerine açıklanabilir bir düzeye ulaşamadığı müddetçe anlamlı bir ilişki olabileceği görüşü reddedildi. Dil dışı veya dil öncesi ifade biçimlerinin imgesel veya davranışsal seviyesi, anlam kuramını iletişime/söyleme yöneltti ve bu durumun farklı türdeki canlılarda olduğu kadar insanoğlunun da temel yetisi olduğu, fakat insan olma halinin daha dilsel ve daha karmaşık olduğu düşünülerek iletişim süreci incelendi. Böylece, anlama durumunun oluşması için gerekli minimum ihtiyacın, ancak söylemin iletişime geçilerek ve ancak bu süreçten sonra anlama dönüşeceği tezi savunuldu. Anlamın iletişime, iletişimin de özdek denen doğanın nesnel yapısıyla ilişkilendirilmesi, Arda Denkel'in kitapları merkezde olmak üzere diğer dil ve davranış filozofları da incelenerek savunuldu.

Anahtar Kelimeler: Anlam, Dil, İletişim, İmge, Söylem, Analitik.

The Problem of Meaning and Discourse in Arda Denkel

ABSTRACT

We investigated what the meaning and discourse are, which constitute the theme of our thesis, and what kind of stages the path to meaning goes through. In this thesis, we primarily examined that the causal effect that leads to meaning emerges through discourse and communication, and that this communication comes to light through linguistic and pre-linguistic convention systems, and the place of this situation in the human mind. As can be seen, the subject of the review, *The Problem of Meaning and Discourse in Arda Denkel*, has formed the framework of our thesis of an objective world prediction presented by our author from a generally analytical perspective. In this case, only individuals who can produce a discourse that can relate to the objective world can make a meaningful inference. The view that there could be a meaningful relationship was rejected unless any interaction process between the speaker and the discourse reached a level that could be explained to the other. The imaginary or behavioral level of non-linguistic or pre-linguistic forms of expression led the theory of meaning towards communication/discourse and that this is the basic ability of human beings as well as different types of living beings but being human. Considering that the situation is more linguistic and more complex, the communication process was examined. Thus, the thesis was defended that the minimum requirement for the formation of understanding would be that the discourse would turn into meaning only after communication and only after this process. The association of meaning with communication and communication with the objective structure of nature, called matter, was defended by examining other philosophers of language and behavior, with Arda Denkel's books at the center.

Keywords: Meaning, Language, Communication, Image, Discourse, Analytic

ÖN SÖZ

Ana konumuzun Arda Denkel’de anlam(ak) ve söylem(ek) kavramları üzerine olduğu bu tezimizde anlamın ne olduğunu ve anlama giden yolun ne tür aşamalardan geçtiğini araştırdık. Bunun için de Denkel’in kitapları üzerinden yapılan anlama analizi tezin araştırma konusu olarak seçildi. Bu inceleme esnasında karşımıza, önce kavramların sonra nesnelerin ve en nihayetinde zihinlerin bir engel olarak çıktığını gördük. Yapılan incelemede; birbirinden farklı ve ne tür görüşlerle karşılaşıldığı, bu durumun nasıl yanlış anlamalara yol açtığı ve bu sorunların üstesinden nasıl gelinebileceği incelenmeye çalışıldı.

Doğada beliren ve anlayış süzgecimizden geçirip anlamlandırmaya çalıştığımız her nesne ve özellik, duysal algımıza bilişsel veri gönderir. Bu veriler bazen ilgisizce karşılanır ve bazen de merak duygumuzda en ince ayrıntısına dek büyük bir heyecan uyandırır. İşte bu algısal kapasitemizin anlaşılır bir hale gelmesini sağlayan şey bizim anlama direncimizdir. Bu durumda Kant’ın, “anlama yetisi, duysal algıların objesini kavramamızı sağlayan bir yetidir. ‘Kavramsız algı kördür’ demek, düşünme olmasaydı, sadece duyu verileri bize objeyi veremezdi, demektir.”¹ tümcesi bizim için anlam dünyasına açılan sihirli bir kapı niteliğindedir. Öyleyse öznenin içinde doğduğu dünyayı anlamak için öznenin başlamanın anlama giden yolu aydınlatılabileceği kanısı oluşturulabilir. “Özne bütün bilgi sisteminin merkezine oturmaktadır. Görülen bir ışık, duyulan bir ses, hissedilen sıcaklık kendisini bir özneye hissettirdiği için vardır ve anlamlıdır. Duyu verileri özneyi yanıltıyor olsa bile, bu durum, duyu verilerinin yanılttığı öznenin kesinlikle var olduğu anlamına gelir.”² İfadesi ile bir çıkış yolu sağlanabilir.

Bizi diğer canlı varlıklardan ayıran varoluşsal özne bizim anlamlandırma edimini bilinçli olarak yapıyor oluşumuzdur. Öyleyse her şeye rağmen birbirimizi neden tam anlamıyla yani olması gerektiği gibi anlayamıyoruz? Bazen olduğu gibi anlamak öngörü yetersizliğine yol açar ve bazen olması gerektiği gibi anlamamanın yollarını araştırmamız, bizi daha doğru sonuçlara yakınlştırabilse de yeterli değildir. Doğa Descartes’in deyimiyle, bu kadar açık ve seçik önümüzde durmasına rağmen neden onu farklı algılıyor ve farklı anlayış dünyalarına sahip oluyoruz? Böylesi görünür olan bir evrende, bunca benzerlikler taşıyan bu nesneler dünyasında, bize kapalı olan nedir? Eğer bir yolu var ise o zaman birbirimizi ve

¹ Heinz Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, 3. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007, s.85.

² Yiğit Sümül, *Özne Felsefesi Bağlamında Edebi Metinlerde Köken ve Anlam Sorunu: Barthes, Derrida ve Lacan*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2021, s.8.

doğayı daha iyi nasıl anlayabiliriz? Bizim, doğanın öbür canlılarından ve aynı türü paylaştığımız hemcinslerimizden ayıran özelliklerimiz nelerdir? Peki, bu farklılığa rağmen birbirimizi daha iyi anlayabilir ve doğa şu anda algıladığımızdan daha gerçek algılanabilir mi?

Anlam(a) dünyamızı aydınlatmak için merak duygumuzu uyandıran nedir, gerçek bilgi var mıdır vs. gibi sorular, daha iyi görmemizi sağlayan birer aydınlatma fişegidir. Gerçek olan şu ki eğer bizi çepeçevre saran doğa ve bunun niteliksel özellikleri bilinemeyecek olursa, kendimizi ve bizi biz yapan toplumsal ve bireysel anlam dünyamız da çözülemez.

Bu tezde, anlama yol açan iletişimin dilsel ve dil öncesi uzlaşım dizgeleri, bunun anlam için değeri ve iletişimdeki yeri analiz edilmeye çalışıldı. Böylece, anla(ş)ma durumunun oluşması için gerekli minimum ihtiyacın ne olduğunu araştırılmaya çalışıldı. Bu tezi tamamlamam için bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Hatice Nur Erkızan’a, verdikleri cesaret ve destekleri için her zaman sabırla ve metanetle bana güç veren pek değerli aileme ve en nazik anlayış ve destekleri için pek değerli Kübra Bacınoğlu ve Nuran Şen Hanıma, teşekkürümü bir borç bilirim.

İrfan UĞUR

21/08./2024

MUĞLA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANLAMIN NELİĞİ VE ANLAM KURAMLARI

1.1. ANLAM NEDİR?.....	4
1.2. ANLAM KURALLARI.....	9
1.2.1. Gerçekçilik (<i>Realism</i>).....	10
1.2.2. Öznelcilik (<i>Subjectivism</i>).....	12
1.2.3. Davranışçılık (<i>Behaviourism</i>).....	13
1.2.4. Doğalcılık (<i>Naturalism</i>).....	14
1.2.5. Doğrulamacılık (<i>Verificationism</i>).....	17
1.2.6. Dışsalcılık (<i>Externalism</i>).....	20
1.2.7. Bütüncülük (<i>Holism</i>).....	22
1.2.8. Negatif Anlam Kuramları.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

ARDA DENKEL'İN YAŞAMI VE KURAMSAL ÇALIŞMALARI ÜZERİNE

2.1. ARDA DENKEL'İN ÇALIŞMALARI VE YAŞAMI ÜZERİNE.....	27
2.2. ARDA DENKEL'DE ANLAŞILMA SORUNU.....	29
2.2.1. Tasarlayarak Anlama.....	42
2.2.2. Dil-Nesne İlişkisinde Anlam arayışı.....	45
2.2.2.1. Söyleme karşı dinleyende oluşan anlam(a) karmaşası.....	50
2.2.3. Öğrenerek Anlama.....	53
2.2.4. Çıkarsama Yaparak Öğrenilen Anlama.....	55
2.3. ANLAM(A) VE İLETİŞİM.....	65
2.3.1. Ortam ve Anlama İlişkisi.....	65
2.3.2. İletişimde Tanım(a) ve Anlam(a) Farkı.....	70
2.3.3. İletişimde Edimsel Anlamlar.....	74
2.3.4. Söyleme ve Anlama İlişkisinde Nedensel Etkiler.....	76
2.3.5. Arda Denkel'de Dil Dışı Anlam ve Uzlaşımsal İletişim.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLAM KURAMLARINDA GÜÇ VE İLETİŞİM İLİŞKİSİ VE ÖZDEKÇİ ANLAMIN KORUNUMU YASASI

3.1. ANLAM KURAMINDA GÜÇ VE İLETİŞİM.....	90
3.2. ANLAMDA DAVRANIŞSAL-EĞİLİMSEL AÇIKLAMALAR.....	93
3.2.1. Özdekçi Anlam Kuramında Nedenselcilik	102
3.2.2. Düalizm Kuramına Karşı Enerjinin Korunum Yasası.....	106
3.3. ÖZDEKÇİLİĞİN ANLAM KURAMI.....	110
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	118

KISALTMALAR

Kısaltmalar

Bsk.

Çev.

Der.

D.

K.Evi.

s.

S.

Sy.

Y.Evi.

yy.

Açıklamalar

Baskı

Çeviren

Derleyen

Dinleyen

Kitap Evi

Sayfa

Söyleyen

Sayı

Yayın Evi

Yüzyıl

GİRİŞ

“Çağ uğruna sonsuzluğu feda edemeyiz, kendi sıkıntımızı hafifletmek için, evlatlarımıza, sonradan kökü kazınmaz bir kötülük olarak katmerli sıkıntılar devredemeyiz.”³ Tezin konusunu oluşturan “*Arda Denkel’de Anlam ve Söylem*” üzerine yapılan bu incelemede Denkel bize anlamın nasıl ve hangi koşullarda oluştuğunu göstermiştir. Anlam sözcüğü tesadüfen oluşmadığına göre ancak bir cümlenin anlamı üzerine konuşulabilir; öyleyse anlam daha çok bir durumun, olayın veya nesnenin varoluş biçiminde, nedenselliğinde ve işleyiş koşullarında ortaya çıkar diyebiliriz.

Bu kavramın, bir şeyin sebebi olarak kullanıldığı, gündelik yaşamda fark edilir. “Bu davranışının anlamı nedir?” cümlesiyle “Bu davranışının sebebi nedir?” demek istenir. Burada anlam; sebep, neden, gerekçe anlamında kullanılmıştır. Aynı cümledeki anlam kavramı; amaç, gaye anlamında da anlaşılabilir. Gündelik dilde anlam kelimesi daha çok amaç, gaye anlamında kullanılmaktadır. “Bu davranışının anlamı nedir?” aynı zamanda, “Bu davranışının amacı nedir?” demektir. O halde anlam; 1. “Bir şeyin sebebi” 2. “Bir şeyin amacı” demek oluyor. İnsan anlam varlığıdır, dendiğinde insan eylemlerinin bir amaca yönelik olduğu kastedilir.⁴

Anlamak ise anlamın oluşum türünden farklı olarak varlığın ne olduğu üzerine düşünülen ve karara varmak için harcanan bir çaba ve kavrayış hali gibidir. Orhan Hançerlioğlu anlam sözcüğünden farklı olarak anlamak kavramını bir epistemik çerçeve içine alır. Ona göre:

Anlamak, anlam bağlantısını kavrayıp nesnel geçerliği olan bir bilgi biçimine koymayı içerir. Örneğin nota bilmeyen bir kimse bir müzik parçasının notasını görür ama hiçbir şey anlamaz. Anlamak aynı zamanda başka türlü olamayacağını kavramayı da içerir. Örneğin Ahmet’in kim olduğunu anlamak, onun bir başkası olamayacağını kavramayı da içerir. Anlamak, daha genel bir bilgiye indirgemektir. Örneğin Ahmet’in kim olduğunu anlamak, onun ne iş yaptığını ya da nerede oturduğunu vb. kavramaktır.⁵

Duyumsadığımız bu evren nesnelerden, bunların niteliklerinden, cins ve türlerinden ve hatta birbirleriyle olan ilişkilerinden meydana gelmektedir. Bu dinamik işleyişi anlamak için gerekli beş duyu organımız ve bunu anlayacak bilinçli bir düşünce ve bir beyin yapımız vardır. Dünya ile ilişki içinde olan “aklımız evrenle bir bakışım hâlinde olmasaydı vardığımız yargılar bilgi namına hiçbir şey ifade etmezdi.”⁶ Varlığı incelerken düşünce dünyamızda karşımıza çıkan sorular nesneleri daha iyi tanımamızı sağlar. Bu sorular daha çok, eşyanın ne olduğu, idesinin zihnimize nasıl kopyalandığı, nereden geldiği ve değişimle olan ilişkisinin

³ Edmund Husserl, *Kesin Bilim Olarak Felsefe*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2014, s.66.

⁴ Ergin Yıldırım, *Ingmar Bergman Sinemasında Anlam Sorunu*, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Yalova 2022, s.7.

⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, 15. Basım, İstanbul: Remzi K. evi, 2006, s.15.

⁶ Yiğit Özel, *Umberto Eco’da Tamamlanmışlık ve Anlam Sorunu*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli 2022, s.7.

zaman içinde ne anlama geldiği gibi bazı temel sorular üzerine kurduğumuz kabuller ile biçimlenir.

Doğayı incelerken çoğunlukla, onu anlamaya yönelik çabamıza yön veren töz, özdek, tümel, vs. gibi kavramların bizi kimi metafizik sınırlara dek ulaştırabileceği görülür. Kısaca bu kelimelerin ne anlama geldiğine bakılırsa:

Töz: (*Substance*) 1-*Genel töz kavramı:* Bağımsız olarak var olan; bir varlık türüne indirgenemeyen varlık türü. 2- *Tikel Töz kavramı:* Herhangi bir somut nesne. Böyle bir somut nesnenin niteliklerini bir arada tutan ilke. Özdeksel veya tinsel, tikel varlık.

Tümel: (*Universal*). Tikel nesnelerde ortak olan genel özellikler, nitelik, tür, ilişki gibi genellikler, Tümel çoğulluğa özgüdür. Çoğullukta özdeş olan yanı verir.⁷

Özdek: (*Matter*). Madde. Fiziksel nesneleri meydana getiren varlık, töz. Somut nesnelerin yüzeyleri altında bulunup uzayda ve zamanda yer kaplayan varlık. Nesnelerin yüzeylerini, yani biçimlerini oluşturan nitelikleri bir arada tutan töz. Bir nesneyi öbüründen ayıran tikellik ilkesi.⁸

Töz dediğimizde bizim, nesne karşısında düşünmemizi sağlayan, ortak özellikleri barındıran, nitelikleri ve özellikleri kendi üzerinde bulunduran, sabit ama aynı zamanda niteliklerin bireyselliğine de bağlı olmayan bir çeşit zorunlu varlıktır, denilebilir. Bir şekilde öz de diyebileceğimiz tözü özdek olarak niteleyen özellikler ise daha çok somut nesneye indirgenmiş ve niteliksel özellikleri de üzerinde barındıran, bilinç dışı somut bir varlıktır. Denkel fiil veya sıfat özelliklerinin olabilirliğini bu özellikleri tümel olarak üzerinde taşıyan varlıkların belirlenmesine bağlar. Ona göre “gezmek, sağlıklı olmak ve oturmanın varlığı, ancak gezen (gezebilen) sağlıklı olabilen ya da oturabilen bir şeyin, yani insan dediğimiz bağımsız bir nesnenin varlığına bağlıdır.”⁹ Bu durumda varlık olan ama olmayanı da düşünmemizi sağlayan evrensel kabuller tümel olarak adlandırılmış olur. Hatice Nur Beyaz Erkızan, öznelarası iletişim sürecini varlığın tümel ile olan ilişkisinin kavranmasına bağlar. Ona göre “bireysel özne olarak insan, var olanı kavrarken hangi yapılara başvurmaktadır ya da hangi kavramlara sığınmaktadır; konuşurken, başkalarıyla iletişim kurarken, nasıl bir dil düzleminden yararlanmaktadır? Çünkü düşünme ve dil düzlemi/ortamı, bireysel özneyi ister istemez bir genellik, tümellik ortamına sokmaktadır.”¹⁰ Erkızan, dil anlayışının sözcük ve nesne arasındaki ilişkiyi anlam bağlamında ortaya çıkardığını ve Aristoteles’in de varlığı anlama biçiminin dil üzerinden oluşturduğunu ifade etmektedir. “İsim, zamandan bağımsız,

⁷ Arda Denkel, *Anlamanın Kökenleri, Bir Felsefe Araştırması*, İstanbul: Metis Yayınları, 1984, s.161-162.

⁸ Arda Denkel, *Bilginin Temelleri*, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011, s.166.

⁹ Arda Denkel, *İlk Çağda Doğa Felsefeleri, 1. Basım*, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011, s.228.

¹⁰ Betül Çotuksöken, *Felsefe: Özne-Söylem, 1. Basım*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2013, s.80.

etkileşimli bir anlamı olan ve parçaları tek başına incelendiği zaman hiçbir anlamı olmayan bir sestir”¹¹

Tüm bunlar sözcük ile nesne arasındaki ilişki bağlamında anlam kurmayı ifade eder ki, o bu bakımdan tam anlamıyla ontolojik bir kavrayışa dayanır. Aristoteles’in anlam hakkındaki analizi de bu anlayışı yansıtır. O halde söylenebilir ki; Aristoteles için anlam, var olanın sözde dile getirilmesinden başka bir şey değildir, her ne kadar dile getirme biçimleri birbirlerinden form bakımından farklı olsa da.”¹²

Nesneleri adlandırırken çoğu zaman kavramların özü, bizde bıraktığı etki ve doğruluk derecesi dile getirilir. Burada Erkızan’ın ifadesi ile söyleyecek olursak “anamlılığın doğası adlandırma ve buna uygun bir yapı ile biçimleniyor. Sözcükler varlıkları adlandırırlar. Dilin kurallarına uygun kurulan tümceler ile de adlandırmaların karşılığı olan şeylerin birleştirilmesinden anlamlar ortaya çıkar”¹³ Bu süreçte örneğin, davranış biçimleri, dilin semantik ve sentaks hali ve tezin ana konusu olan iletişim anlam ilişkisi de daha yakından tanınmış ve kavranmış olur. Burada önemli olan neyi anladığımız ve anladığımız şeyin ne kadarının anlaşılır olduğudur.

Teze başlarken önce anlam terimi üzerinden anlamın ne olduğuna ve belli başlı anlam kuramlarına değinilecektir. Tezin devamında tezin ana konusu olan Denkel’in anlam kavramı üzerine incelemeleri araştırılacaktır. Bu durumda Denkel’in ne tür bir yol izlediğini bilmek ve daha sonra da anlam için önerdiği yolları ve karşı eleştirileri incelemek tezin ana konusunu oluşturacaktır.

¹¹ Aristoteles, *Kategoriler-Önergeler*, 1. Baskı, İstanbul: Say yayınları, 2017, s.63.

¹² H. Nur Beyaz Erkızan, *Aristoteles Yazıları, Metafizik ya da “İlk Felsefe” Üzerine*, 1. Basım, İstanbul: Sentez yayıncılık, 2012, s.188.

¹³ Erkızan, *a.g.e.*, s,190.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANLAMIN NELİĞİ VE ANLAM KURAMLARI

1.1.ANLAM NEDİR?

Anlam, bir kavramın veya herhangi bir sembolün ifade etmek istediği, o şeyin ne olduğunu belirttiği, anlatmak istediği düşünce bütünlüğü ve doğası olarak düşünülebilir. Anlamı diğer bir açıdan değerlendirdiğimizde ise “dilsel bir ifadenin, bir iletişim ortamında taşıdığı muhteva veya bir sözün, bir kelimenin, bir ifadenin zihinde bıraktığı içerik, muhteva, izlenim”¹⁴ olarak da karşımıza çıkar.

Herhangi bir sözcük, olgu veya nesne, kullanım şekline veya bağlamına göre anlam farklılığına uğrayabilir. Bu şekilde değişen ilişkisel bütünlük, anlamın ne olduğu düşüncesini ve özünü sabit olmayan bir zemine kaydırır. Cemal Yıldırım anlamı iki şekilde değerlendirerek, birincisi tek tek bireyler olarak bizim için ne olduğuna ve genel olarak konuşma dilinde ve teknik düzeyde nasıl ifade edildiğine değinir. Ona göre:

Anlam kavramında iki boyut ayırt edilebilir: (1) içsel anlam (*intension*); (2) dışsal anlam (*extension*). “içsel anlam,” anlakta¹⁵ kavranan anlamı; “dışsal anlam” gözlemsel verilere dayanan anlamı dile getirir. Örneğin, bir bina, bir apartman dairesi türünden somut nesnel örnekler “ev” sözcüğünün dışsal anlam boyutunu; “bir kişi veya ailenin yaşam yeri” belirlemesi, “ev” sözcüğünün içsel anlam boyutunu oluşturur. Bilmediğimiz bir sözcük veya terim, anlamadığımız bir tümce ile karşılaştığımızda hemen, “bu ne demektir, bu ne anlama gelmektedir?” sorusu kaçınılmazdır. Tümcenin anlamı, içerdiği sözcüklerin anlamlarına bağlıdır. Bir sözcüğün anlamı ise, tümce içindeki konum ve işlevine görecelidir.¹⁶

Anlam, kişinin bir bakıma varlık karşısında bilinçli olarak farkında olma halidir denilebilir. Eğer somut veya soyut herhangi bir varlık karşısında söz gelimi bir yorumumuz, onu anlamlandıracak bir düşüncemiz, iletilecek bir mesajımız, kurulacak bir cümlemiz yok ise o varlık karşısında doğal olarak sessizleşmiş, onu anlayamamış ve ona karşı ne olduğumuza dair herhangi bir anlam üretememiştik demektir. C. Yıldırım anlamın sonuç olarak bir amaca yönelik olduğunu ifade ederek, nedensel etki ve sonuç ifadelerinin değişen anlam kuramları üzerinden değerlendirilebileceğini dile getirir.

Amaç, anlama veya yorumlama yetimizin işlevini ortaya koymak; deneyim ve anlam arasındaki ilişkiye açıklık getirmektir. Bir görüşe göre, bir şeyin anlamı davranış ve deneyimlerimiz üzerindeki etkisiyle belirlenir. Başka bir görüş ise anlamı, bir yanda eğilim,

¹⁴ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 10. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009, s.20.

¹⁵ Anlak: Anlayış Gücü. Anlığın duygular dışında kalan ve algı, inanç, ussal işlemler gibi düşünce yetilerini içeren yönü. Kavrayış. (Arda Denkel, *Bilginin Temelleri*, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011, s.154)

¹⁶ Cemal Yıldırım, *Çağdaş Felsefe Sözlüğü, Terimler-Öğretiler-Filozoflar*, 1. Basım, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000, s.15.

niyet, öznel beklentilere; öte yanda, yerleşik töre, alışkanlık ve yönlendirmeler gibi sosyal normlara bağlı oluşum saymaktadır.¹⁷

Anlamı bazen çevremizde tanımına ulaştığımız bir nesnenin bizimle olan ilişkisinde, bazen de bireysel ilişkilerin sonucunda doğan iletişimde buluruz. Günay Karaağaç anlamı duyu organları ve dil yapısının bir yansıması olarak ifade eder. Ona göre “anlam, beş duyu algısının veya dilbilgisel yapının öbür yüzüdür.”¹⁸ Bu süreçte belli toplumsal düzeyler bazen bizi nesneyle olan ilişkimizde farklı yönlerle zorlar. Böylece zihinsel kabullerde gelişen bu kaygılar, kültürler arası davranış ve bakış açımızı da oluşturmaya başlar. Eğer anlama sorunu farklı ilişkilerden ve iletişim sorunlarından dolayı ortaya çıkarsa bunun nedeni, zihin-nesne arasındaki ilişkiden olduğu gibi, zihinler arası kaotik ilişkilerden de ortaya çıkabilir. Medeniyetler arası çatışma dediğimiz teori de (fikirsel cambazlık) bu tür kaotik anlamsızlıklardan ve fikir çatışmalarından doğar.

Örnek olarak açığa çıkartılacak bir kavram olarak kırmızı niteliğini ele alalım. Öncelikle bu fikre aşina olmak için birçok yerde kırmızı rengini görür ve onu diğer renklerden ayıracak görsel bir farklılığı ve farkındalığı tecrübe ederiz. Biri eğer sizden kırmızı bir çiçek isterse ona vereceğiniz çiçeğin rengini böylece seçebilecek bir fikre sahip olabilirsiniz (açık olma). İkinci düzeyde ise kırmızı niteliğine sözlük anlamını verecek kavramsal çerçeveyi oluşturmaktır (seçik olma). Buna örnek olarak ana renklerde var olan renkleri sıralarken kırmızının nasıl bir renk olduğunu ve örnek olarak bir nesnede hangi renklerin ışığı yuttuğunu, hangisinin yansıttığını tanımsal olarak ifade etmenin kavramsal çerçevesi oluşturulmuş olur. Örneğin “günlük dilde göstergeler kuralına uygun olarak kurulmuş olsa bile, açık seçik olarak tanımlanmadıkları, açık-seçik bir simgesel yönleri olmadıkları için anlamı açık-seçik olarak ifade edemezler.”¹⁹ **Son seviyede** ise kırmızı nesnelerle ilgili bazı işlemler düşünülüp sonuçlarını takip etmeyi gerektirir. Kırmızı renginin ne gibi etkilerinin olduğu, tasarım dünyasında, trafikte, uyarı levhasında veya psikolojik travma gibi vs. durumlarda hangi etkiye sahip olabileceği gibi düşünceler, işte bu seviyede ortaya çıkar. John Langshaw Austin’nun kullandığı “edimsöz” kavramına değinen R. Levent Aysever’e göre bu son seviyeye sahip olan “kimi edimsöz edimleri, olayların akışını değiştirerek etkilerini

¹⁷ Cemal Yıldırım, *a.g.e.*, s.16.

¹⁸ Günay Karaağaç, *Anlam, Anlam Bilimi ve İletişim*, 1. Baskı, İstanbul: Kesit Yayınları, 2013, s.7.

¹⁹ Cengiz Çakmak, Wittgenstein’da Dil ve Felsefe İlişkisi, s.142, *Felsefe Arkivi*, Sayı 30, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, 2013, 141-151

gösterir. Etkisini göstermeyen böyle bir edimsöz edimi, başarılı bir edim olamaz.”²⁰ Böylece anlam dünyasına açılan kavramsal çerçeve oluşturulduğunda bile aşılması gereken düşünsel bariyerler henüz dil seviyesinde iken bile ortaya çıkabilmektedir. Bu engeli de aşacak biricik yöntem ise yine kavramlardan oluşan dil öğeleri olduğu söylenebilir. Yanlış anlamalara yol açan da doğru yola iletmeyi sağlayan da çoğu zaman yine aynı zihinsel araç, yani dildir denilebilir. Aysever Austin’den yaptığı alıntıdan, anlam konusunu dil çerçevesinde değerlendirirken yapılmış başlıca hatalara değinir.

Austin’e göre anlam sorunu çözülmeye çalışılırken iki önemli hata yapılmıştır. (1) Kimileri, soruna sözcüklerin anlamı sorunu olarak bakmıştır. Oysa, anlam taşıyan yalnızca tümcelerdir. (2) Kimileri ise yalnızca tümcelerin anlam taşıdığını kabul etmiştir, ama bu kez de yalnızca bir olguyu betimleyen, yani bildirim türünden tümceleri dikkate almıştır.... Austin, günlük dilde sözcüklerin anlamından da söz edildiğini kabul eder. Ancak ona göre, bir sözcüğün anlam taşıdığını söylemek demek, aslında, o sözcüğün geçtiği anlamlı tümceler olduğunu söylemek demektir. Bu anlamda, sözcüklerin bütün yaptığı, sözcüğün geçtiği tümceleri anlamak için birtakım önerilerde bulunmaktadır. Dolayısıyla, günlük yaşamda sık sık karşılaştığımız “X sözcüğünün anlamı nedir?” biçimindeki sorulara yanıt verirken yapılacak iki şey vardır: (1) “sözcüğün dizim bilgisini açıklamak”, yani X’in (sözcüğün adlandırdığı şeyin) ne olduğunu betimleyip sözcüğün kullanılabildiği ve kullanılamayacağı tümce örnekleri vermek; (2) “sözcüğün anlam bilgisini göstermek”, yani soruyu soran kişinin, sözcüğü içeren tümceler aracılığıyla doğru olarak betimlenen durumları gözünde canlandırmasını, hatta yaşamasını sağlar.²¹

Dilin evrimsel bir süreç geçirmesi, anlama olan bakış açısını da zamansal değişime ve gelişime yayar. Bu durumda anlam şudur demek yerine şu durumda şunu ifade ediyor söylemi varoluşsal olarak daha anlaşılır gibidir. Öyleyse bir çocuk iken tanınan nesne ile olgun bir insan olduğumuzda tanınan aynı nesne arasındaki özdeksel fark göz ardı edilerek bir anlam bütünlüğü oluşamaz. Burada birey varoluşsal konumunu koruyarak bir anlam dünyası inşa etmeye çalışır. Böyle bir dünyada ise anlam, değişmez kaynaklardan ziyade kişinin o an görmek istediği göstergenin ne anlama geldiği düşüncesi ile ön plana çıkar.

Aysever’in bize aktardığına göre Charles W. Morris anlamı kullanımda olan günlük dil üzerinden çözümlemeye çalışır. Ona göre dilin üzerinden yapılacak açık bir gönderge kullanım biliminin alanına girer. Ancak dilden varlık alanına dönersek o zaman da anlatılan ve bunların göstergeleri anlaşılmış olur ki anlam bu durumda anlam bilim kapsamına girer. Eğer gösterilen ve gösteren kapsam dışında kalırsa o zamanda elimizde sadece anlatılan dil kalır o zaman da dizim bilim alanı kalır.

Eğer bir soruşturmada konuşan kişiye, ya da daha genel bir terimle, dili kullanana açık bir gönderme varsa bu soruşturmayı **kullanımbilimin** alanına sokarız... Eğer dili kullananları bir yana bırakıp yalnızca anlatımları ve bunların gösterdikleri şeyleri çözümlüyorsak

²⁰ R. Levent, Aysever, *Anlam Sorunu ve John R. Searle’ün Çözümü*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Dr. Tezi), Ankara: 1994, s.89.

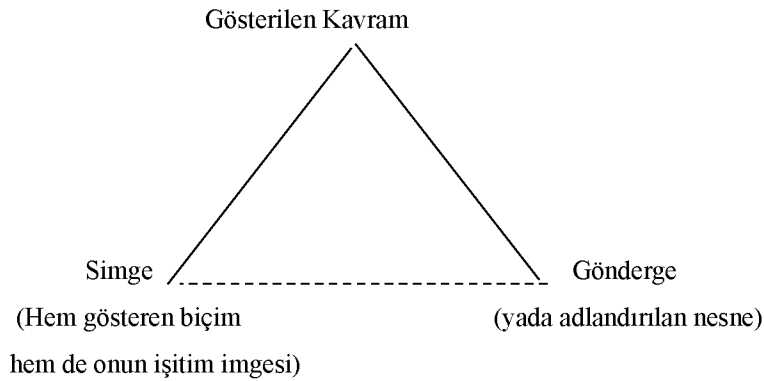
²¹ Aysever, *a.g.e.*, s.72.

anlambilimin alanındayız. Eğer gösterilen şeyleri de bir yana bırakıp yalnızca anlatımlar arasındaki ilişkileri çözümlüyorsak **dizimbilimin** alanındayız. Dilin sözü edilen bu üç parçadan oluşan bütün bilimine ‘**göstergebilim**’ denir.²²

İletişimi sağlayan konuşma dilinde, gramer yapısının yanında, soyut ifadeleri veya nedensel ilişkileri de açıklayan semantik ilişki ve gerekli müdahale ve gerekçeler de sunan faydacı davranış bir bütün olarak anlam tanımının farklı seviyelerini oluşturmuştur.

Anlam, sadece bir nesneye veya bir olguya ve sözcüğe yüklediğimiz içsel özellikler değil, bunun yanında anlayanın ve anlatanın da olduğu dışsal ve bütünsel bir kavram(a) ağını da ifade eder. Burada duygular veya mantık süreç içerisinde farklı gerekçeler sunarak anlam arayışını sonlandırabilir veya sürdürebilir. Önemli olan gerçekleşen iletişimin bilinçli olarak bir değer ve anlam üretebilme gücüdür.

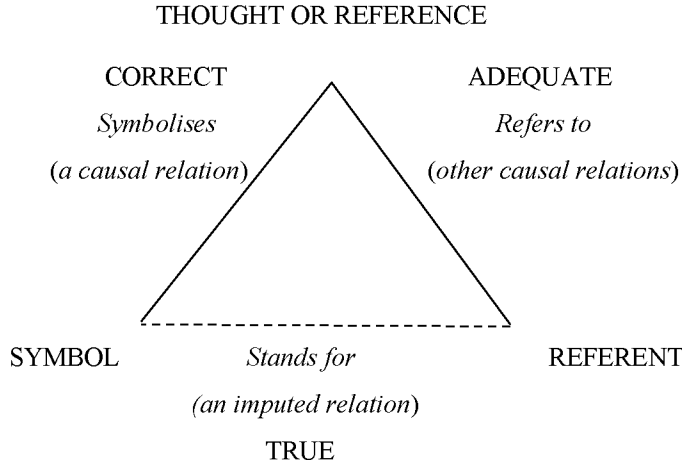
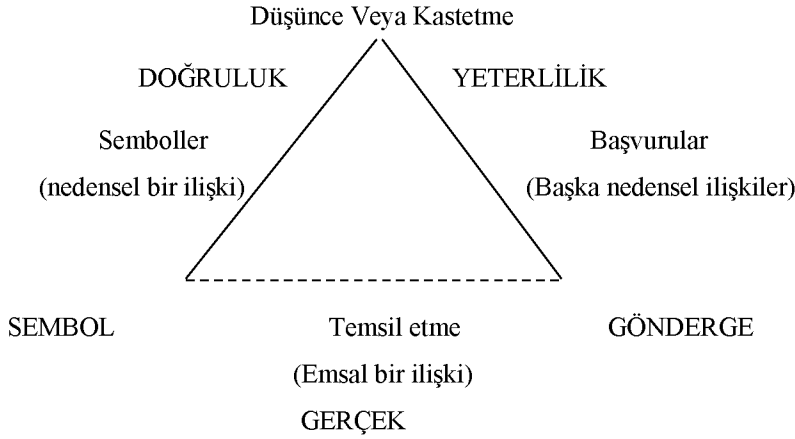
Bu durumda karşımıza Anlamanın Anlamı (Charles Kay Ogden ve I. A. Richards tarafından yazılan *the Meaning of Meaning*) kitabında yer alan ve anlamı ilişkisel bir sürece dönüştüren üçgen sembolü çıkar. Bu üçgende gönderge ve simge arasında dolaylı bir bağ kurulmakla birlikte, anlamın oluşum aşamasını tamamlayan anlamlık, bu mesafeyi kapatarak bir anlam bütünlüğü oluşturmaya çalışır. Bu şekilde oluşan ilişki, ideyi simge ve göndergeyle birleştirerek bir anlam dünyası üretmiş olur. Bu durumda Ogden’in anlam üçgenini yorumlayan Pierre Guiraud’e göre “söz konusu üçgen gönderge ya da adlandırılan nesneye de yer verir. Ama göndergeyle simge arasında dolaysız bir bağıntı bulunmadığı ortada. Ogden’in sunduğu üçgenin değeri, adlandırılan nesneye de yer vermesinde. Çünkü dilbilim dışı olsa da olmasa da adlandırılan nesneyi anlambilimci bilmezlikten gelemes.”²³

²² Aysever, *a.g.e.*, s.61.

²³ Pierre Guiraud, *Anlam bilim (La Semantique)*, 3. Baskı, İstanbul: Multilingual Yayınevi, 1999, s.32.

Şekil 1. Ogden ve Richards üçgeni çevirisi²⁴

Şekil 2-3. The Semantic Triangle Ogden & Richards

Denkel buradaki “reference” kelimesini kastetme olarak değil “yönletim” olarak kullanmayı tercih eder.

Ben *reference* üzerinde çalışma yapan bir felsefeci olarak bu sözcüğe bir Türkçe karşılık önerme yolunu tuttum ve *reference*’ın teknik anlamını “yönletim” sözcüğü ile karşıladım... “Reference” geniş bir anlamda kullanıldığında hem bireyler hem de terimler, bu eylemin öznesi olabilirler. Öte yandan “reference” dar anlamında kullanılıyorsa, özne olarak yalnız bireyleri kabul edecektir. Bu geniş ve dar anlamların bir karışıklık yaratmaması için var olan uzlaşım şu olmuştur. Teknik olarak dar anlam *reference*’ın asıl anlamı olarak kabul edilecek ve benzeri bir dar anlamda, terimlerin kaplama sahip oldukları söylenecektir. Bu uzlaşım göre, bir terimin herhangi bir nesneye (geniş anlamda) “reference” yaptığını söylediğimizde, asıl kastettiğimiz, birisinin bu terimi kullanarak, onunla “reference” yaptığıdır. Böylece, bir terimin *reference* yaptığı söylendiği her bağlamda, edim, o terimi kullanan bireye, gerçek özne olarak bağlanmaktadır.²⁵

Böylece dolaylı da olsa nesne yani gönderge ve simgesi arasında oluşan ilişki bizi yine Denkel’in anlam kuramının kavrayış gücünde oluşan zihinsel iletişimine yönlendirir. Burada

²⁴ Suat Özer, *Türkçede Anlam ve Kavram Terimleri Üzerine, Ogden ve Richards Üçgenine Yeniden Bakmak*, International Journal of Language Academy, Cukurova University, 2015, s.156.

²⁵ Arda Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler, Felsefe Yazıları II, 1. Basım*, İstanbul: Göçebe yayımları, 1997, s.279.

Denkel'in nesneye yönlettiği (*reference*) söylenim göndergeye dönüşerek zihin sembol arasında ilişkişel bir bağ kurar. Fakat "iletişim" sadece içsel kavram yani düşünce ve dışsal ifade yani simge (veya nesne) arasında gelişen bir olgu değil, ayrıca buna katılacak başka bir zihnin de bu ilişkiye katılmasıyla ortaya çıkabilecek yarı soyut bir iletişim ağı gibi durmaktadır.

Anlam, bir iletişim ortamını varsayar. Bir iletişim ortamı dışında anlamdan söz etmek olanaklı değildir. Oysa, zihinci çözümde "anlam" şeyler, yani "ide", "kavram", "düşünce" gibi zihinsel bir "varlık", dil aracılığıyla başkalarına iletirse de iletilmese de kendilerine karşılık gelen birer sözcük olsa da olmasa da insanın zihninde öylece durur. Bundan başka, zihinci çözüme göre, anlam taşıyan en küçük dilsel anlatım sözcüktür.²⁶

Nesne ve zihin arasında gizli kalan anlam, bu durumu okuyacak ve anlayacak başka birinin var olmasıyla ve bu durumu bilinçli olarak algılamasıyla yani ancak gerçek bir iletişim ile son bulur. *Reference* bir iletişim edimini ifade eder; dolayısıyla, bir bireyin, amaçlarını kavrayacak başka bir bireyin bulunduğunu varsayarak yaptığı bir edimdir. Bu edimin mantıksal öğelerini, iletişime katılan bireyler, düşüncede kendisine yönelinen nesne ve bu yönelmeye araç olan söz oluşturur."²⁷

Öyleyse zihinler arasında oluşan kavram, bunun simgesi ve göndergeler arasında oluşacak iletişimsel bağ, anlamın ana omurgasını oluşturulabilir. Aksi takdirde gerçek bir iletişimin henüz oluşmadığı söylenerek, kendinden oluşan bir ifadenin doğruluk değeri taşıması, onun anlamı da ürettiği düşüncesini taşıyamaz. *Reference* kavramından sonra *referent* kavramına da bir alternatif sunan Denkel genelde "gönderge" olarak okunan alternatifin yerine "yönletilen" kelimesini tercih eder. "Böylece 'torefer' karşılığında 'yönletmek' sözcüğünü önerirken, '*reference*' karşılığı olarak 'yönletim'i, '*referent*'a karşılık olarak da 'yönletilen' sözcüğünü önerdim."²⁸

Varlık karşısında ortaya çıkan epistemik anlamın daha çok nasıl belirlediğini ve nerelerde tıkanıldığını inceleyen düşünürler, karşılaşılan sorunlar karşısında farklı anlam teorileri geliştirmiştir. Kısaca bu teorilere değinerek anlam konusunda daha çok ne tür sorunlarla karşılaşıldığını görelim.

1.2.ANLAM KURAMLARI

Anlam kuramları, insan denen akıl sahibi canlıyı ve evren denen varlığı daha iyi kavramak ve anlamak için geliştirilmiş düşünsel doktrinlerdir. Bu açıdan, üretilen ve

²⁶ Aysever, *a.g.e.*, s.9.

²⁷ Denkel, *Düşünceler ve Gereçekler.*, s.280.

²⁸ Denkel, *a g e.*, s.281.

geliştirilen kavramlar daha çok soyutluk ve somutluk veya içsel (zihinsel) ve dışsal (bedensel) anlam kuramları etrafında yoğunlaşmış ve felsefe tarihinden günümüze dek geliştirilen ana damar bu teoriler arasında paylaşılmıştır. Bu teorik düşüncelere kısaca değinecek olursak; bu araştırma, hakikate ulaşacak çabalar için de bir yol gösterici olabilecektir.

Anlam sorusuna, yüzyılın başından beri verilen yanıtlar çeşitlidir. Kimileri dilsel bir anlatımın anlamının onun göndermede bulunduğu nesne ya da durum, kimileri o dilsel anlatımın kullanılmasına yol açan uyarımlar, kimileri o dilsel anlatıma gösterilen tepki ya da tepki eğilimi, kimileri söz konusu uyarımlar ile söz konusu tepkinin toplamı olduğunu ileri sürerken, kimileri de anlamın, dili konuşan kişinin, konuşurken yerine getirdiği dilsel edimlerin başarı koşullarında aranması gerektiğini ileri sürmüştür.²⁹

1.2.1. Gerçekçilik (*Realism*)

Gerçekçi anlam kuramına göre, ona anlam verdiğimiz her şey insan zihninden ve insan zihninin oluşturduğu dil ailesinden bağımsız olarak, soyut veya somut varlıklardan ibarettir. Bu durumda “gerçekçilik (*realism*): Algının konusunun algılayandan bağımsız bir dış dünya olduğunu savunan, algı içeriğinin bir dış gerçekliği yansıttığını ileri süren görüş.”³⁰ tür. Peki bu soyut varlıklar eğer insan anlığında değilse nerededir? Platon’a göre anlamamızı kolaylaştıran bu soyut varlıklar kesinlikle değişkenliğe ve bozulmaya tabi olan üç boyutlu nesnel evrende yani bu uzamsal dünyada değil tamamen sabit, değişmez ve yok olmayan idealar âleminde. Duyulur evrene hitap eden bu nesnel dünya ise anlamamıza esas olan âlemin sadece kötü birer kopyasıdır. Bu düşünce sistemine göre insandan insana değişmeyen bu soyut gerçeklik birbirini anlayacak ortak bilgi sistemini oluşturacak temel alt yapıyı oluşturur. Bu tanım için Denkel, tasarımcı gerçekçilik kavramını kullanır.

Tasarımcı gerçekçilik (*representative realism*): Dış gerçekliğin algı yoluyla anlığı etkileyerek orada kendine benzer izler, tasarımlar bıraktığını öne süren görüş. Tasarımlar ya da ideler gerçekliğin yetkin olmayan kopyalarıdır; onu olduğu gibi veremezler. Eleştirci gerçekçilik. Bu durumda kişiden kişiye değişebilen zihinsel sistem ve algısal görüngü söz konusu hakikat anlayışını asla sağlayamaz. Burada görüngü “dış dünyadan gelen duyumların, anlığın uyguladığı *a priori* kalıplarla (sezgi biçimleri ve anlayış biçimleri) biçimlendirilmeleri yoluyla kurulan nesne ve olayların algısıdır. ‘Görüngüler dünyası’, algılanabilir dünya, algılarına bilirlerin oluşturduğu evren anlamında kullanılır. Algının içeriği, onun konusu.”³¹

Gerçekçi görüş sistemini temellendiren Gottlob Frege düşüncesinde anlam kişiden kişiye değişmeyecek kadar nesnel (sübjektif olmayan) bir özelliğe sahiptir, fakat tümel ve genel bir özelliğe de sahip olduğu için soyut bir varlıktır. Bu durumda anlam düşünceye tabi ise düşünce de varlığa tabidir. Eğer varlık onu anlamamız için bir yerlerde duruyor ise bu yer uzamsal bir yer ve duyu organımızla kavradığımız somut nesneler dünyası olmak zorunda

²⁹ Aysever, *a.g.e.*, s.8

³⁰ Denkel, *İlk Çağda Doğa Felsefeleri*, s.160

³¹ Arda Denkel, *Bilginin Temelleri*, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011, s.161

değildir. Hançerlioğlu soyut gerçekçiliğin tarihsel kökenine inerek görüntü ve gerçek ayırımını yapar. Ona göre:

Nesnel gerçeği gerçek saymama anlamındaki orta çağ gerçekçiliğinin tohumları antikçağ Yunanlılarınca atılmıştır. Elea öğretisi, Platon ve Aristoteles bu anlamdaki gerçekçiliğin kurucularıdır. Bu anlayışlara göre gerçek, bireysel olan değil, tümel olandır. Tümellesse ancak bireysellerde var olabilirler, kendi başlarına bir varlıkları yoktur. Dünyada bulunan bütün bireysellikler varlıklarını başka bir varlığa borçludurlar, bu yüzden gerçek değildirler. Tümellesse bağımsız varlıklardır, bu yüzden gerçeklerdir. Bu yüzden ki varoluşları bulunan bireysellikler gerçek değildirler, görüntüdürler.³²

Tümellik, nesneyi anlama sürecinde somut varlığa sıfat yükleyen özelliklere sahiptir. Örneğin kırmızı kalem dediğimizde, kırmızılık, kalemi niteleyen bir özelliğe sahiptir. Eğer kırmızı tümelini dile getirmesek kalem için söyleyecek bir söz, bir tümce bulamayacağız. Bu yüzden başka nesnelerde de kendine yer edinen tümellik genel bir kavram olsa da dokunduğunuz görsellikten, bir gerçekçi için daha anlaşılır ve ulaşılabilir bir anlam ifade eder. Böylece kişiler arasında da yaptığımız anlam iletişimleri bu tür tümel demetlerden ibarettir, eğer varlığı bu tür bir ortak anlam çatısı altında toplayamazsak kişiler arasında değişen zihinsel farklılıktan dolayı var olanı asla anlayamayız.

Gerçekten de “varlık” genel şeması içine giren şeylerin bir sınıflaması yapıldığında, ilk Çağ’dan itibaren soyut varlıklarla somut varlıklar veya tümeler ile tikeller birbirlerinden ayrılmıştır. Buna göre, tümeler soyut varlıklar olup, kendi içlerinde üçe bölünürler; Özellikler, türler ve ilişkiler. Oysa tikeller, somut varlıklardır, işte bu somut varlıklar da kendi içlerinde iki ana varlık grubuna ayrılırlar. Tözler ve töz olmayanlar. Bunlardan tözlerin, bağımsız bir varoluşa sahip varlık ya da kendilikler olduğu kabul edilir. Örneğin, maddi cisimler tikel tözleri oluşturur. Töz olmayan somut varlıkların kapsamı içine ise tek tek olaylar, tikel nitelikler, müstakil yer ve tikel zamanlar girer. İşte bunlardan tümelerin, gerçeklikte mi, düşüncede mi yoksa sadece dilde mi var olduğu problemi, metafiziğin en eski ve en önemli problemlerinden biridir. Bu konuda ilk ve en önemli tavır tümelerin; yani, genel niteliklerin veya özlerin tür ve cinslerin gerçekten var olduklarını öne süren realist görüştür.³³

Gerçekçi teoriye göre insan var olmasa da kırmızılık veya beyazlık durumu veya küçüklük ve büyüklük ölçüsü olan boyut değerleri, adalet veya iyilik gibi evrensel değerler var olmaya devam edecektir. Eğer kabullerimiz arasında daha kolay anlaşılır bir literatür oluşmuş ise bu bizim ona yüklediğimiz bir addan ziyade onun duyularımız üzerinde bıraktığı gerçek ve algısal tesirdendir. Karşımızdaki nesnenin belli bir özelliğe sahip olması, başka nesnelerin de benzer özelliklere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Şayet öyle olmasaydı o nesneyi anlayacak hiçbir zihinsel yetimiz gerçek bilgiye ulaşacak yetkinliğe sahip olamayacaktı. Ahmet Cevizci mantıkçı filozoflar olan Gotlobb Frege ve Bertrand Russell’in düşünmenin ancak mantık ilkeleri ile geliştirebildiğini aksi takdirde doğruluk kriterlerinden bahsedemeyeceğini kabul ettiklerine vurgu yapmıştır. Ona göre: Frege ve Russell

³² Hançerlioğlu, a.g.e., s.133.

³³ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş, 1. Basım*, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2007, s.102.

geleneğinden olan mantıkçılar, mantık ilkelerinin her ne olursa olsun, kesinlikle her tür düşünmeye uygulandığını; mantık yasaları olmadığında hangi türden olursa olsun, tutarlı bir düşünmeden söz edilemeyeceğini savunmuşlardır.”³⁴ Öyleyse anlam, dilde veya herhangi bir zihinsel faaliyette değil tamamen dışımızda gelişen tümel ve soyut nesneler dünyasının oluşturduğu mantık dizgelerindedir. Burada vurgulanmak istenen şey düşünmenin algı üzerinden olabildiği, ancak algılanan şeyin bir gerçeklik olarak düşünce yetisini kapsadığı ve onu aştığı gerçeğidir.

1.2.2. Öznelcilik (*Subjectivism*)

Öznelcilik kuramına göre, öznenin nesneyi tanıma yolu ancak kendi bakış ve görüş açısıyla mümkündür. Duyu organlarımızla anlamaya çalıştığımız evren sadece kendi zihinsel kavrayışımız kadar anlaşılabilir. Öyleyse nesneyi olduğu gibi anlamamızı sağlayacak kendi duyu ve zihinsel temasımızdan başka doğrudan hiçbir veriye sahip değiliz. “Özne, nesneye sürekli bir kendine-görelilik atfeder ve nesne sürekli bir değişim ve çok-anlamlılık halindedir. Nietzsche’ye göre, öznenin nesneye atfettiği anlam, nesnenin özüne göre değil, öznenin ihtiyaçlarına ve ilgisine göre şekillenir.”³⁵ Bu durumda anlam öznenin belleğinde oluşan ve anlığın epistemolojik algısını şekillendiren bir kavram olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Öznel görüşü zihinlerde yer alan ide kavramı ile savunan John Locke olmuştur. Ona göre bir sözcüğün anlamı zihnimizde oluşan “ide”den başkası değildir. İki kişi arasındaki anlama kapasitesi zihinsel faaliyette oluşan idelerin anlaşılma seviyesi kadardır. Öyleyse Locke'a göre anlaşma dediğimiz iletişim ancak aynı nesneye ortak bir ide oluşturduğumuz zaman sağlanabilir.

Locke'un “ide”den ne anladığına gelince; ona göre, “bir insanın düşünmesi sırasında anlığın nesnesi olarak ortaya çıkan”, ya da “düşünme sırasında zihnin kullandığı her şey” idedir. İnsanda doğuştan ideler bulunduğunu kabul etmeyen Locke için, bütün idelerimiz iki kaynaktan gelir. (1) Duyumun nesneleri olan dışsal maddi şeyler, (2) düşünümün nesneleri olan zihnin kendi işlemleri. Bütün idelerimizin kendilerinden çıktığı iki kaynak budur. Zihnimizde, bu iki kaynaktan duyum ve düşünüm yoluyla gelmemiş hiçbir ide yoktur.³⁶

Öznelci kurama göre zihinsel süreçler kişiden kişiye değiştiğine göre, sözcüklerin anlamı da kişiden kişiye ve hatta aynı kişide bile farklı zamanlarda farklı zihinsel süreçlerde değişebilir. Öyleyse ortak bir iletişim için ortak bir zihinsel faaliyete yani farklı beyinlerin aynı ide kavramına sahip olmalıyız. Bu koşulda anlama faaliyeti yine dış nedenlere değil kişiler arası oluşmuş benzerlikler temele alınarak sağlanmıştır. “Anlam bir nesnenin, bir

³⁴ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, Sentez Yayınları, s.100.

³⁵ Sömbül, *a.g.e.*, s.19.

³⁶ Aysever, *a.g.e.*, s.32

olgunun ya da durumun değil, dilsel bir anlatımın anlamıdır.”³⁷ Çünkü böylece anlaşılmayı bekleyen dış dünya değil anlık kararlar veren ve anlama içkin olan zihin dünyamızdır. Erkızan da anlamın dilde ve onun kullanıldığı bağlamda ortaya çıktığını ifade etmiştir. “Bu bağlamda anlam sözcüklerin uygun bağlamda/ortamda kullanılmasından başka bir şey olmayacaktır. Böylece anlam kullanım ile yer değiştirir. ‘Anlam kullanımdır’ ya da ‘anlam bağlamdır’ asıl motto olur.”³⁸

1.2.3. Davranışçılık (*Behaviourism*)

Davranışçı anlam kuramına göre “anlam” ancak bir söz, olgu veya durum karşısında gösterdiğimiz davranışlarda (tepki) aranmalıdır. Bizler evren karşısında bilinçli tepkiler gösteren canlı türleriz, örneğin duygusal bir olay karşısında ağlar veya komik bir davranışta hemencecik gülüveririz. Eğer o anki duruşumuz, anlam yüklenebilecek kavramlar karşısında davranışsal olan herhangi bir tepki gösteremese, bu kurama göre söz konusu kavramı anlamış olamayız. Hançerlioğlu’nun aktardığına göre ruhbilimci John Watson davranışçılığı ruhbilime de yansıtarak ruhsal tepkilerin ancak davranışlarda ortaya çıktığını dile getirmiştir.

Amerikan ruhbilimcisi John Watson, pozitivist ruhbilime uygulayarak, ruh bilimin bir davranışlar bilimi olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre ne özdeği algılayan duyu ve ne de düşüncüyü gerçekleştiren ruh gözlenemez, ancak kaslar ve salgı bezlerinin gerçekleştirdiği davranışlar gözlenebilir. Nesnellik ne duymakta ve ne de düşünmektedir, ancak davranmaktadır.³⁹

Bu davranışsal kuramda önemli olan, insanın ne duyduğu veya ne düşündüğü değil, başka bir canlı gibi nasıl davrandığıdır. Bizi anlaşılır kılan şey, bilinç düzeyinde ne hissettiğimiz, ne algıladığımız, ne anladığımız veya aklımızda nelerin geçtiği değil, nasıl tepki gösterdiğimizdir. Ancak Russell bu konuda biraz temkinli davranarak bilim insanının bir canlıyı incelerken davranışsal olarak hareket eden canlılar olduğumuzu unuttuğumuzu ve bu yanılsama ile eksik gözlemeleme yaptığımızı söyler.

Davranışçı, hayvanların yaptıklarını gözlemleyip bunların bilgi mi yoksa yanılgı mı gösterdiğine karar verdiğinde, kendisini bir hayvan olarak değil; en azından varsayımsal olarak yanılmayan, gerçekte ne olduğunu kaydeden biri olarak düşünmektedir. Hayvanların aynalarla yanıltılabileceğini “bilir” ve kendisinin benzer şekilde yanılmadığını “bildiğine” inanır. Kendisinin –tüm diğerleri gibi bir organizmanın – gözlemlediği olgusunu hesaba katmamakla, gözleminin sonuçlarına yanlış bir nesnellik katar. Gözlemcinin⁴⁰ muhtemel yanılgı payını

³⁷ Aysever, *a.g.e.*, s.1

³⁸ Erkızan, *a.g.e.*, s.192

³⁹ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.53.

⁴⁰ Varoluşçular için, felsefe varoluşsal bir deneyime dayanmalıdır. Felsefe varoluşsal bir deneyimden kaynaklandığına göre, o, artık, geleneksel felsefedeki gibi “gözlemcinin” bakış açısından değil, aktörün bakış açısından yapılmalıdır...varoluşçular, felsefe yaparken filozofun bir gözlemci konumunda bulunamayacağını söylüyor değildirler. Onlara göre sadece “aktörün bakış açısından felsefe yapmak” ile “gözlemcinin bakış açısından felsefe yapmak” arasındaki farka işaret etmektedirler. “Aktörün bakış açısından felsefe yapmak demek, (1) her şeyden önce filozofun ele aldığı problemin, filozofa dışarıdan sunulan ve açıklanması istenen bir

anımsadığımız anda, davranışçının cennetinde yılanı ortaya çıkarmış oluruz. Yılan kuşkuları fısıldar ve amacı için bilimin kutsal kitabından alıntı yapmakta zorlanmaz.⁴¹

Davranışçılık, ruhsal etkileşimleri fiziksel tepkilere indirgeyerek bilimsel bir temel oluşturmaya çalışır. Bunun için de insan davranışlarını, hayvan davranışları gibi gözlenebilen biçimsel davranış bütünlüğünde yorumlayarak anlamaya çalışır. “Anlıksal olay veya durumları, gövdenin ‘davranış eğilimleriyle’⁴² özdeşleştiren görüş”⁴³ olarak nitelendirilen davranışçılık, fizyolojik yönden gözlenebilir reflekslerden yola çıkar. İleriki sayfalarda davranışçılığa daha geniş yer ayıracak ve davranışçılığın, anlam sorunsalına nerede cevap bulamadığına değinerek eleştirilerimizi genişleteceğiz. Denkel’in ifadesiyle söyleyecek olursak;

Bu tür yaklaşımlar, anlıksal yaşamımızın varlığını, içsel durumlarımızı ya da bu nitelikteki olayları yadsımlıyorlar. Yadsıdıkları şey, bunların anlamla ya da anlamı açıklamakla doğrudan bir ilgileri olduğu savı. Sonuçta bu yaklaşımlar kendi mantıkları doğrultusunda anlamın doğasına ilişkin soru ve felsefe konusunu bütünüyle yok saymak zorunda kalıyorlar. Wittgenstein’a atfedilen “anlamı sorma, kullanımı sor” sloganını böyle bir anlayış içinde yorumlamak mümkündür.⁴⁴

1.2.4. Doğalcılık (*Naturalism*)

Gerçekçi anlam kuramına getirilen eleştiriler daha çok doğalcı anlam kuramında yoğunlaşmıştır. Çünkü bu kurama göre anlamın soyut veya metafiziksel bir hal alması onu anlaşılabilir hale getirmiştir. Hilmi Ziya Ülken Doğalcı Anlam Kuramını anlatırken, “Aristoteles nasıl ruhun köklerini hayata ve onu da ilk unsurların terkibine çıkarmak istiyorsa, bunlar da ruhsal olayların köklerini daima dış tesirlerde, fizik veya biyolojik hadiselerde aramak üzere onlara ilmi bir mahiyet vermek istiyorlardı”⁴⁵ der. “Ruhun bilinmesi, tüm

problem değil ama özgür biri olarak filozofun kendi yaşam deneyiminden doğan bir problem olması demektir. İkinci olarak (2), problem bir insan olması bakımından filozof için hayati önem taşımaktadır. Üçüncü olarak (3), filozof problemi çözmeye çalışırken onu kendini bir tarafa bırakan ve içinde bireyin önemini yitirdiği bir bakış açısından çözmeye çalışmamalıdır. (Hakan Gündoğdu, *Varoluşçu Felsefelerdeki Bazı Ortak Özellikleri*”, Dokuz Eylül Üniversitesi, ABD, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 1, Cilt 7, 2007, 95-132)

⁴¹ Bertrand Russell, (*An Inquiry Into Meaning and Truth*) *Anlam ve Doğruluk üzerine*, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Tek İtali Kitapları, 2013, s.13.

⁴² Davranış Eğilimi: (*Disposition to behave*). Belirli bir davranışa potansiyeli olmak. Belirli koşullar yerine geldiğinde o davranışa geçecek olmak. (Denkel, *a.g.e.*, s.155)

⁴³ Denkel, *Bilginin temelleri*, s.157.

⁴⁴ Arda Denkel, *Anlam ve Nedensellik*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996, s.30.

⁴⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Seçme Eserler IV, Felsefeye Giriş-2, Sosyoloji, Tarih, Psikoloji ve Din*, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.71.

gerçekliğin incelenmesine ve özellikle doğa bilimine önemli bir katkıda bulunur gibidir. Çünkü ruh hayvanların ilkesidir.”⁴⁶ *Naturalist* (Doğalcı) kuram felsefesinde, doğanın bir parçası olan insanın kişisel anlam dünyası da ancak doğanın somut gerçekliğinin kavranmasıyla anlaşılacaktır.

“İlk devindirenin tek ve ebedi bir nesne olması zorunluluğu açıkça görülür.”⁴⁷ Karşımıza şöyle bir sorun çıkar. Doğada artık ilahi bir düzen aramanın anlamı kalmadı ise Tanrı bu işin hiçbir yerinde yok mu? Eğer yok ise Tanrı doğaya içkin değildir fakat İslam felsefesinde genel olarak Tanrısal yaratım doğaya içkin olarak ve onu aşan bir özellik kazanır. Her ne kadar evreni anlama koşulumuz doğa kuralları çerçevesinde sınırlansa da Tanrısal müdahale olmadan tabii düzen nedensel ilişkiyi sonlandıracak bir güce sahip değildir. Betül Çotuksöken evrenin, içindekileri mutlak bilgiye ulaştırma konusunda yetersiz olduğunu, bunu anlayacak kapasitemizin de evren ile aynı doğal sonucu paylaştığını düşünür.

Herhangi bir varolanın, kendinde ne ise o olarak var olması, onun o düzeyde, o derecede, kendinde, kendi başına ne ise o olarak bilinebilmesini sağlamaz. Tek tek var olanların oluşturduğu dış dünya, “bilinebilirliği” bir bakıma olanak olarak kendinde taşır; ancak bu, onun hiçbir zaman tam da kendisiyle, tüm varoluşuyla örtüşür bir biçimde bilinebildiği anlamına gelmez. Bilme düzlemine taşınan var olanlar, aynı zamanda sürekli değişim, devrim içinde olduklarından, varolma düzlemi ile bilme düzlemi arasındaki boşluk hiçbir zaman giderilemez, yok edilemez. Bilgi artışının varlıksal tabanı felsefeye ancak böyle açıklanabilir. Var olma düzlemi ile bilme düzlemi arasındaki bu boşluk, bu mesafe, bilme düzleminden bir adım öteye gidildiğinde, dile getirme ya da başkalarına iletme düzlemine geçildiğinde daha da artar, büyür, genişler.⁴⁸

Antik Yunan felsefesinin teleolojik ve zıt kutuplar (Empedokles: meydana gelme-yok olma, sevgi-nefret)⁴⁹ düşüncesinde gelişen canlı maddesel anlayışı yeniçağda yerini daha anlaşılır doğa kanunlarına terk etti diyebiliriz. Bu süreç sonunda doğa zaman, mekân ve hız kanunlarına göre daha mekanik bir düzen kazanarak modern zihin anlayışını inşa etmiş oldu. Her ne kadar doğa bir mekanik anlam düşüncesinin temeli haline geldiyse de bu yeni gelişim yine de birtakım filozofların Tanrısal düzen anlayışından kurtulamamıştır. Çünkü bir tarafta bilinçsiz bir düzen, öbür tarafta bilinçsiz olsa da anlamsız olmayan bir evren söz konusudur. Bir tarafta matematik, aritmetik, geometri gibi soyut ve tümel kavramlar varken öte tarafta fizik, mekanik, tıp gibi somut değerler söz konusudur. Bir tarafta tanım getirebildiğimiz fenomenler dünyası, öbür tarafta özünü çözemediğimiz, ona dokunamadığımız numenler dünyası. Görünen o ki filozofların kafası hala çok karışık. Ülken buna Spinoza’yı örnek

⁴⁶ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 4. Baskı, (çev. Zeki Özcan) Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014, s.13.

⁴⁷ Aristoteles *Fizik*, 9. Baskı, sayı, (çev. Saffet Babür), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, s.77.

⁴⁸ Çotuksöken, *a.g.e.*, s.139-140.

⁴⁹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 29.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006, s.31.

gösterir, soyut varlık olarak Tanrı ve somut varlık olarak Doğa iç içe geçerek panteist bir anlayış sunulur.

Spinoza felsefeyi bir hendeseci gibi kurmak istiyordu. Ona göre sonsuz cevher olan varlık, aslında tabiattan başkası değildir fakat o yaratıcı tabiat olması bakımından Allah, yaratılmış tabiat olması bakımından eşya ve olaylardır. Spinoza'nın panteizmi hakikatte bir panaturisme idi: Orada Allah ile tabiat, tek varlığın iki manzarası, iki görünüş tarzı haline geliyordu. Bundan dolayı Spinoza'nın, bu görüşünden kolaylıkla müfrit tabiatçılığa, hatta maddeciliğe geçmek kabildi. Nitekim 18. Yüzyıl materyalizmin ve mekanizmin istilasına şahit oldu.⁵⁰

Tabiatçı kuramın handikabı tümel varlıkların evreni anlamaya yardımcı kavramlar olduğu ortada iken bu güçlerini neye borçlu oldukları konusunda netleşememesindedir. Çünkü bu kuram aritmetik gibi kavramsal değerleri ve bilim gibi zihinsel kabullerin tümel gerçekliğini doğaya yüklerken, bunun nedensel bilgisini tikel varlıklar çerçevesinde ifade edememektedir.

Bu kapsamda oluşan diğer doğalcı görüşler, davranışçı, dışsalıcı, tikelci anlam vs. anlam kuramlarıdır. İnsan zihnine dahi indirgediğimiz anlam kavramları bir yerde beyinsel faaliyetlerden ibaret sayılarak yine doğalcı görüşe yakınlık sağlanmıştır. Burada sayılan tikelci anlam kuramı Denkel'in de savunduğu ve somuta indirgenmiş "benzerlik anlam kuramıdır". Denkel'in benzerlik anlam kuramında, yer alan nitelikler tümel olmak zorunda değildir. Örneğin yeşil tonunun nesnede belirmesi onun başka bir nesnede benzerinin bu nesneye bir başkasına göre daha yakınsak olmasındandır. Yoksa tümel bir yeşilin adlaşmış bir kabulünden değildir. Böylece tümeli tikele indirgeme girişimi, bir benzerini Arda Denkel'de de gördüğümüz, bir çeşit özdekçilik olan doğalcı bir kuramdır. Burada özdek, Denkel'e göre "fiziksel nesneleri meydana getiren varlık, töz, somut nesnelerin yüzeyleri altında bulunup uzayda ve zamanda yer kaplayan varlıktır."⁵¹ Aynı görüşü Edmund Husserl de paylaşarak şöyle der, "en hafif renk farkları, en son nüanslar, saptamaya gidemeyebilir, ama 'ton' ile 'renk' arasındaki fark o kadar şüphe götürmez bir farktır ki, bütün dünyada ondan daha şüphe götürmez bir şey yoktur."⁵² Denkel'e göre özdeğin varlık koşulu, anlamı da biçimlendirme gücüne paralel olarak bir güvence oluşturur. Ona göre bizim yapabildiğimiz şey, gördüğümüz evren karşısında bir anlam üretmek için önce algıda tasarımılamak ve sonra bilgiye dönüştürmektir.

⁵⁰ Ülken, *a.g.e.*, s.95.

⁵¹ Denkel, *Bilginin Temelleri*, s.166.

⁵² Husserl, *Kesin Bilim Olarak Felsefe*, s.39.

1.2.5. Doğrulamacılık (*Verificationism*)

Doğrulamacı anlam kuramı daha çok mantıkçı pozitivist düşünürlerin savunduğu bir görüş olarak bilinir. “Viyanalı çevresi adıyla da tanınan ve önermelerin anlamlarını bu önermelerin doğruluğunun saptanma yöntemi ile özdeşleştiren uç deneyci tutum”⁵³ olan bu kurama göre bir tümcenin anlamı o tümcenin doğrulanabilirlik koşuluna bağlıdır. Bu düşünce sistemine göre doğrulanamayan veya yanlışlanabilir olmayan metafizik önermeler hiçbir şekilde anlamlı olamazlar.

Doğrulamacılık teorisine göre olgusal kanıtlarla doğrulanamayan dizgeler, anlamsız veya saçmadır. Bu durumda ispatlanması mümkün olmayan soyut önermeler, üzerinde düşünülmesi bile gereksiz ve anlamsız uğraşlardır. Diğer bir deyişle “doğruluk veya yanlışlığı deneysel olarak saptanamayan önermeler anlamsızdır.”⁵⁴ Örneğin “evren sonsuzdur” önermesi buna örnek olarak gösterilebilir çünkü bu önermeyi ispatlayacak ne gücümüz ve ne de zamanımız vardır. Söz konusu önerme bir bilgi içermemektedir çünkü yanlışlanması veya doğrulanması mümkün olmayan saçma bir önermedir. Metafizik⁵⁵ önermeler de buna benzer örnekler olarak kabul edilir. O zaman bu kurama göre eğer doğrulanması veya yanlışlanması mümkün olmayan cümleler kullanırsam, anlaşılmasa da doğal olacaktır. Denkel burada bir itirazda bulunarak söz konusu kuramın fazla katı olduğunu ifade edecektir.

Anlamı doğru ya da yanlış olabilmeye indirgemek, doğru veya yanlış olamayan, ya da bu değerlerden birini taşıdığı gösterilemeyen bir tümcenin anlamsız olduğunu söylemek olanağını yaratır... Böylece arındırılacak olan dil, bilimle tam bir uyum sağlayabilecektir. Bu, Occam’ın Bıçağı’ndan da keskin, neredeyse bir Azrail tırpanını andıran tüketme ölçütünü istenilen yerde durdurmak, öncelikle Pozitivistlerin kendileri için hiç de kolay olmamıştır.⁵⁶

Doğrulamacı kurama göre, bir önermenin doğruluk değeri, duysal veya algısal içeriğe girebilecek ampirik verilerden elde edilmelidir. Denkel bu kuramın duyu verileri ile ilişkilendirilerek oluşturulduğunu ifade eder. “Doğruluk deneyleri deneyle nasıl belirlenecek? Bunun yanıtı öncelikle Schlick sonra da Ayer tarafından geliştirilen ünlü Doğrulama ilkesi’nde yatıyor: İlkenin temeli, şu düşüncede bulunabilir: Bir önerme, doğru olması duyu

⁵³ Denkel, *Bilginin Temelleri*, s.165.

⁵⁴ Denkel, *a.g.e.*, s.165.

⁵⁵ Metafizik kelimesinin karşılığı Aristoteles’te ilk felsefedir (*Prote Philosophie*). Metafizik başlığı filozofun ölümünden sonra eserleri sıralanırken ilk felsefeye dair yazdığı metinlerin fizik konulu metinlerin ardından gruplandırılmasından kaynaklanmıştır. Kaynak eserin asıl adı zaten *Metafizik* değil, Yunanca *Ta Meta Ta Physika*’dır (fizik eserlerinin ardından gelenler). Bu gruplandırmayı yapanın Rodoslu Andronikos olduğu söylenir. Bazı yorumlara göre de söz konusu eserin *Metafizik* adını alması, içeriğinde fiziğin araştırma konusunun ötesine geçilip varlığın ne olduğunun ve varlığa ait bütün vasıfların ele alınıp incelemesinden kaynaklanır. (Çiğdem Dürüşken, *Antikçağ Felsefesi*, 3. Baskı İstanbul: Alfa Yayınları, 2019, s.241.)

⁵⁶ Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler*, s.202.

verilerimizde bir değişiklik yapabildiği ölçüde anlamlıdır.”⁵⁷ Eğer tek içerik duyusal veya algısal olan ile ilişkilendirilirse bu görüş felsefi bir argüman olmaktan öte bilimsel bir kuram olmayı kabul etmek zorunda kalacaktır. Öyleyse eğer bir teorinin, bir ifadenin, bir inancın içeriksel anlamını arayacaksa her şeyden önce onun olgularla olan ilişkisini yani deneysel doğrulanma becerisi⁵⁸ araştırılmalı ve eldeki verilere öylece bir anlam yüklenmelidir.

Viyana Okulu varolmayı deneyde doğrulanıyor olmaya bağlarken Berkeley gibi deneyi varlığa ölçüt sayan uç bir epistemizme dönüşüyor mu? Mantıksal pozitivizm öznel idealist olmak yerine, daha ağırlıklı olarak görüngücüdür. Nesnelere ilişkin bir önermenin, örneğin “Arka bahçedeki ceviz ağacı yapraklarını dökmüş” gibi bir dile getirişin anlamlı sayılmasının koşulu, bunun deneyde doğrulanmış olması değil, doğrulanabilir olması biçiminde saptanıyor. Böylece, Berkeley’de olduğu gibi nesne, doğrudan deneyle özdeşleştirilmiş olmuyor. Nesne, olanaklı deney içeriklerinden kurulu bir mantıksal yapı olarak düşünülüyor. Dolayısıyla, mantıksal pozitivizme göre yukarıdaki gibi bir önermenin bir anlam taşımasının başlıca gerekçesi, belirli koşullarının yerine gelmesi durumunda, kimi algıların edinileceğini dile getiren bir deneysel önermeler bileşkenine çevrilebilir ya da çözümlenebilir olmasıdır.⁵⁹

Fakat bu görüş kısa sürede ciddi eleştirilere maruz kalacaktır. Eğer doğrulanmamış inanç dizgeleri anlamsız kabul edilecekse felsefe tarihinin büyük bir bölümü yok veya anlamsız kabul edilecek ve bunca parlak zekânın neden bu duruma itiraz etmediği cevapsız kalacaktır. Benzer bir itirazı Cemal Yıldırım da paylaşılarak, inancı kişisel doyum sağlaması açısından değerlendirir.

Olgusal verilerle doğrulanma veya yanlışlanmaya elvermeyen metafiziksel önermeleri anlamsız değil, olsa olsa bilişsel anlamdan yoksun sayabiliriz. Kaldı ki, metafiziksel önermelerin belli hedeflere yönlendirme, insana bazı bağlamlarda duygusal erinç ve doyum sağlama; dahası, kimi kez sağladığı perspektifin bilime bile ışık tuttuğu, kolayca yadsınabilir mi?⁶⁰

Bazı kabullerimiz doğrulanması için uzunca bir zamana⁶¹ ihtiyaç duyabilir veya dolaylı olarak doğrulanabilecek kabullerimiz deneyimleme imkânı bulmayabilir. Bu durum

⁵⁷ Denkel, *a.g.e.*, s.203.

⁵⁸ Russell için, bir önermenin anlamlı olması ile doğrulanabilir olması arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur ve doğrulanamayan önermeler anlamsız olarak adlandırılmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında meselenin olgulara yüklenen “anamlardan, dolayısıyla “dil” ve “doğruluk” ilişkisi açısından ele alındığı görülmektedir. O halde Russell için “anlam” denildiğinde kastedilen şey olgulara yüklenen doğruluk değeri olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda anlamlı olmayan bir önermenin doğruluğundan söz edilememektedir. Russell anlamlı önermelerin doğru ya da yanlış olarak adlandırılabilen önermeler olduklarını belirtmektedir ve Russell’e göre bu anlamda metafizik önermeleri doğru ya da yanlışlığı tespit edilemeyeceğini için bu önermelerle ilgili olarak bir anlamlı oluş söz konusu olamaz. (Nazile Demirel, *Bertrand Russell Felsefesinde “Doğuluk” ve “Gerçeklik”*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Araştırma Makalesi, Ankara: 2022, s.255).

⁵⁹ Arda Denkel, “Bilgi ve Nesne-1: Epistemizm ile Gerçekçilik Arasında Çağdaş Tartışmalar”, *Öncül Felsefe Dergisi*, 2021.

⁶⁰ Cemal Yıldırım, *a.g.e.*, s.63.

⁶¹ Bilim kurgu yazarı Jules Verne’nin hikayelerinde adı geçen özellikle uzay, hava taşıtları ve denizaltılar icadından önce yazılmış ve bilim insanlarına ilham kaynağı olmuştur. Atomun varlığından ilk bahseden Lukretius ve Demokritos’u da bilim insanlarına ilham kaynağı olarak anabiliriz.

bize neyi anlamlı kabul etmemiz veya neyi anlamsız olarak değerlendirmemiz gerektiği konusunda yelpazeyi geniş tutmamız gerektiğini gösterir. Deneysel olarak doğrulanması veya yanlışlanması mümkün olmayan ve kültürel farklılıklara göre önem kazanan ahlaki kurallar, acaba gereksiz birer etik kabuller midir?

Ben bir davranışı yanlış görebilirim veya bir başkası aynı davranış biçimini doğru görebilir. Bu durumda birbiriyle çelişen iki cümle mi kurulmuş olur? Deneysel verilerden nihai bir sonuca varılmış olmayıp, toplumsal ve kültürel değerler, farklılığı belirlediğine göre, birinin ötekinden üstünlüğü veya alçaklığı bilimsel anlamda söz konusu değildir. Karaağaç, “her bireyin geçtiği yol, yani önceki bilgileri farklı olduğu için, yeni algı ve bilgilerin değerlendirilmesi de farklıdır. Bu farkı yaratan, önceki bilgilerdir. Bu yüzden, aynı olay ve olgunun farklı adlandırılması söz konusu olabilmektedir”⁶² diyerek farklı yollardan aynı sorunsala değinmiştir. Tam da bu yüzden çelişkili bir durumdan yani yanlışlanabilir bir önermeden bahsetmiş olamayız. Dolayısıyla ahlaki çıkarımlar, önermesel bir içeriğe sahip olamadıkları için doğru veya yanlış değildir, fakat Ayer’e göre tam da böyle bir nedenden ötürü ahlaki kaygılar anlamsız kabuller olarak kabul edilmelidir. Ayer’in bu görüşü ‘duygusalcı ahlak kuramı’ olarak adlandırılır.

Duygucu etiğin en önemli temsilcilerinden biri olan Ayer’e göre, moral yargı ya da ifadeler ahlaki hakikatleri ifade etmez, onlarda geçen ahlaki terimler nesnel niteliklere tekâmül etmez; bu ifade, yargı ya da telkinler, ahlaki terimleri kullanan, moral yargıyı ortaya koyan kişilerin duygularını ifade etmeye, dışa vurmaya yarar. Onlar duyguları dışa vurmakla kalmazlar, fakat başkalarında da benzer duyguları uyandırma, onları istenen doğrultuda eylemde bulunmaya sevk etme işlevi görürler.⁶³

Bu görüş çerçevesi içinde ahlaki değerler üzerinde herhangi bir nesnel yorum veya çıkarım mümkün değil ve hatta geçmişten günümüze ahlak üstüne konuşulmuş tüm içerikler sadece söyleyeni veya aynı habitat içinde dinleyeni de bağlayacak olan zihinsel bir geçmişe sahiptir. Bu kurama karşı daha sağduyuya uygun çalışmalar gerçekleşmiş ve doğrulamanın doğal sınırlarını belirleyerek anlama ulaşmanın daha uygulanabilir yollarını belirlemeye çalışmışlardır. Epistemist kuramcılığı daha kabul edilebilir sınırlara çeken görüşler felsefeye ve metafiziğe yeniden gelişme alanı oluşturmuştur. Denkel bu konuda çalışma sağlayan ABD kökenli *Metafizik Kulübü* üzerinden felsefe ve metafiziğin gerekliliğini değerlendirmiştir.

1870’li yıllarda, Charles Sanders Peirce, William James ve birkaç arkadaşının ABD’de birlikte kurdukları “Metafizik Kulübü”, yürüttüğü toplantılarda açıklık, anlam ve inanç gibi kavramlara doyurucu anlamlar getirmeyi amaçlıyordu. Burada yapılan tartışmalarda, özellikle Peirce’in önderliğinde geliştirilen düşünceler, Pragmacılık’ın temellerini

⁶² Karaağaç, *a.g.e.*, s.19.

⁶³ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, sentez yayıncılık, s.157.

oluşturmuştur.⁶⁴ (...) Peirce için her konu bilinebilir. Fakat bilginin tamamlanması sonsuz bir süreçtir. Her şey bilinebilir olsa da insan olarak her şeyi bilmemiz olanaksızdır. Bilgi, geleneksel felsefenin beklentilerinin tersine, doğruya bir yaklaşım sürecidir. Doğruya, zaman içinde giderek daha çok yaklaşılabilecek, ancak kesin ve saltık anlamda, hiçbir zaman tam olarak erişilemeyecektir. Çünkü saltık kesinlik, saltık anlamda yanılmazlık ve genellik gerektirir. Buysa, insan anlığının yetilerinin sınırlarını zorlar.⁶⁵ William James, girişimine doğruluk kavramını yeniden yorumlayarak başlar: Bir inancın doğruluğu pragmacı yöntemle saptanabildiğine göre, doğruluk için bir karşılıklılık aramak anlamsız ve boşunadır, der.⁶⁶

Peirce'in doğrulamacılığı, sonsuza dek devam edecek bir bilme sürecinin umutsuzca verilen bir mücadelesi, bir çabası olarak doğrulamacılığı yadsırken, James da bu doğrulamacı karşılıklılık dengesini pragmatik anlam seviyesine indirgemıştır. Böylece James inanca ve anlama faydacı bir yorum katarken metafiziğe de belli bir alan açmış oldu. Bu durumda anlam için gerekli pozitif bilgi yerini nesnel epistemolojiden, pragmatik semantiğe bırakmıştır. Denkel'e göre pragmatik ve işlevsel kuramlar bu konuda daha kabul edilebilir bir seviyede kalmaktadır:

Bu doğrumsuluğun kimi alanlarda insan için saptanabilir olmaması onu ne ortadan kaldırmı ne de gerçekliği işsiz bırakır. İşlevsel, araçsal ve pragmacı anlamda, daha yetkin olan kuramların sayıtlarının gerçekliğe göreceli olarak daha yakın olabileceğini, bilimin gelişiminde gerçeğe yaklaşımının bu anlamda söz konusu olduğunu düşünebiliriz.⁶⁷

1.2.6. Dışsalcılık (*Externalism*)

Öznelci anlam kuramlarına karşı gelişen anlam teorilerinden biri de dışsalcı anlam kuramıdır. Bu yoruma göre anlam kafada değil dış dünyada aranmalıdır. Bu düşüncenin önden gelen savunucusu Hilary Putnam'dır. O'na göre bir sözcüğün anlamı ve anlaşılması zihinde gerçekleşen fonksiyonlarla değil, dışında gelişen olgular ve nesnelerle ilintili olarak gerçekleşir. "Ne yaparsanız yapın, 'anamlar' kesinlikle zihinde değildir."⁶⁸ Bu durumda nesne ile yapılan bilgi alışverişi zihinde üretilen kavramsal idelerden ziyade nesnede var olan türsel gerçeklikten meydana gelir.

Bir terimin kapsamının bir bireyin kendi zihninde sahip olduğu bir kavram tarafından belirlenmediğini ve hem genel olarak kapsamın toplumsal olarak belirlenmesi nedeniyle hem de kısmen kapsamın dolaysız bir biçimde belirlenmesi nedeniyle bunun doğru olduğunu gördük. Terimlerimizin kapsamı, sözelimi, var olan özel şeylerin gerçek doğasına dayanmaktadır ve gerçek doğa genel olarak konuşmacı için tam olarak bilinir değildir. Geleneksel anlam bilim kuramı göndergenin belirlenmesi konusunda iki katkıyı göz ardı

⁶⁴ Denkel, *Düşünceler ve Gereçekler*, s.182.

⁶⁵ Denkel, *a.g.e.*, s.184

⁶⁶ Denkel, *a.g.e.*, s.185.

⁶⁷ Denkel, *a.g.e.*, s.228.

⁶⁸ Mark Richard (Derleyen), (*Meaning*) *Anlam*; HilaryPutnam, *Anlam ve Gönderge*, (çev. Hilal Kayıkçı), Guguk kuşu Kitapları, Ayyıldız Yayınları, 2012, s.116.

etmiştir –toplumun katkısı ve gerçek dünyanın katkısı; daha iyi bir anlam bilim kuramı her ikisini de kapsamalıdır.⁶⁹

Eğer bir olguya veya varlığa aynı adı kullanarak ulaşılması ve anlaşılması mümkün ise buna sebep olan özellik, aynı ideyi paylaşmamız değil benzer nesnelerin aynı özelliğinden kaynaklanmaktadır. Böylece iletişimi sağlayan benzer zihin yapısına sahip olmaktan ziyade, benzer ortamlarda çevremizi oluşturan nesnelerin nedensel türlerinde ve işlemlerinde aramalıyız. “Yine, konuşucunun psikolojik durumunun sözcüğün kaplamasını (çözümleme öncesine dair konuşmak gerekirse ‘anlamı’) belirlemediğini görüyoruz.”⁷⁰ Mark Richard dış evreni örnekler üzerinden tanımlarken bu kuramı Hilary Putnam’ın görüşleri üzerinden değerlendirir. Ona göre:

Putnam bir tür terimiyle ilgili olmanın (onun kullanımı nedeniyle) bu terimin kapsadığı bir cins ya da türün türü gibi “uygun örnekler”in bir yığını olduğunu ileri sürer. Örneğin, “su” ile ilgili olanlar okyanusların içerikleri, göller ve ırmaklar ayrıca musluk ve bulutlardan gelen şeylerdir; ortak cins sıvıdır. ‘Güney Afrika Antilobu’ ile ilgili olanlar “uzmanlar”ın (doğa bilimci vs.) ‘Güney Afrika Antilobu’ diye etiketledikleri yaratıklardır; ortak cins hayvandır. Şimdi bir cins altında çeşitli türler toplanacaktır. Örneğin, sıvı terimi altında H₂O, gazyağı, alkol vs. gibi sıvının belli çeşitleri toplanır; hayvan terimi altında Güney Afrika Antilobu, Habeş Maymunu, İnsanoğlu gibi hayvanların belli türleri toplanır vs.⁷¹

Doğalcılık ve dışsalcılık benzer olsa da aynı değildir çünkü doğalcılık zihinsel süreçleri dahi beyinsel sınırlara indirgeyip tabii bir dünya inşa eder. Fakat dışsalcılık, anlamı dış dünyaya yüklese de zihni bu konuda doğa koşullarına bağlı kabul etmemektedir. Doğal türlerin yanında örneğin hastalık, teknik terimler veya sosyal terimler gibi doğal olmayan türlerin anlamları da dışsalcılık anlam kuramına göre açıklanabilir. Çünkü açıklanacak kavramlar dış dünyanın anlaşılmasını sağlayan nesnelerden yola çıkılarak anlaşılabilir. Fakat tek fark bu türler doğal değil sosyal türlerdir. Bu durumda anlam dünyamızı belirleyen nesnel dünya bir yerde nitelik değiştirerek sosyal hayatımızı da belirliyor çünkü nesneye göre belirlediğimiz kavramlar bizi sosyal ağlarla kuşatıp, evrensel bir dil kurmaya mecbur bırakıyor. İşte bu iletişim ağı bizi içimizden ziyade çevremizden sararak toplumsal bir dil oluşturur. Çotuksöken nesnenin düşünen özneyi kapsadığını ve onu böylece var kıldığını ifade eder.

Düşünen özne, düşündüklerini başka öznelerle bildirmese bile, salt kendi düşünme dünyasının sınırları içinde kapalı kalsa bile düşündüklerini tasarımlamanın, imgelemenin sınırlarının dışına çıkarır büyük ölçüde. İşte bu andan itibaren dilsel süreç dışavurumsal bir biçimde başlamıştır denebilir. Bu oluşum çözümlendiğinde temelde var olma/var edilme, düşünme/düşünülme, dile getirme/dile getirilme olgusuyla karşılaşılır. Varolan; düşünen, dile getiren öznedir; var edilen, düşünülen ve dile getirilen de nesnedir. Öyleyse böyle bir sürecin

⁶⁹ Richard, *a.g.e.*, s.125.

⁷⁰ Richard, *a.g.e.*, s.115.

⁷¹ Richard, *a.g.e.*, s.12.

temelinde özne-nesne gerilimi ya da farklılaşması vardır. Bu türden bir çözümleme bizi özne ile nesnenin birbirlerini karşılıklı olarak var kıldıkları sonucuna da götürür: biri varsa öteki de vardır. İnsan: düşünme ve dile getirme yetileriyle varolanı nesne kılarken, kendisini de özne haline getirmiş demektir aslında.⁷²

1.2.7. Bütüncülük (*Holism*)

Bütüncülük kuramı, özellikle sözcüklerin tek tek değil bir bütün olarak anlam kazandığını söyleyen bir anlam teorisidir. Örneğin doktor sözcüğünü anlamak için hasta, ilaç, muayene vs. anlamları da bu çerçevede değerlendirmek gerektiğini söyler. Bu durumda kendi anlam çerçevesini oluşturan bütüncülük, anlamak için gerekli tüm kavramları, ilişki içinde olduğu diğer kavramları da bu oluşuma katarak anlamak ister. Denkel bütünselcilik kuramının bir deneyin kapsadığı farklı önermelerden yola çıkılarak anlaşılabilceğini bu da başka kuramlar ile kesişme ihtimalini de içinde barındırdığını ifade eder.

Bütünselcilik, deneyin, bir kuramın parçası olan herhangi bir önermeyi yalnız başına değil, o kuramı oluşturan diğer önermelerle hep birlikte sınıadığını öne sürerken, önermelerin anlamlarının içinde bulundukları kurama göreceli olduklarını içermiş oluyor. Aynı dile getiriş iki ayrı kuramda farklı anlamlar taşıyabilir ve doğrulanması da kurama bağlıdır.⁷³

Bütüncülük kuramının daha tümcesel türüne göre ise bir kavram, o kavramın birlikte kurulduğu diğer sözcükler de anlaşılmadıkça tam olarak anlaşılamaz. Cümle içinde geçen sözcüklerin kendi başlarına herhangi bir anlamı söz konusu değildir, onu bilmek için önce tümcelerin içinde geçen ortak kavramı anlamak gibi bütüncül bir anlama ulaşmamız gerekir. Denkel bu görüşü Quine'in düşünceleri üzerinden açıklar.

Quine'a göre böyle önermeler tek başlarına ve başka önermelerden bağımsız olan bir anlam taşımazlar. Bunlar gözlem tümcelerinde olduğu gibi, deney içeriğince tek başlarına doğrulanıp, yadsınımazlar. Üst tümceler deneyce öbekler halinde sınanırlar. Deneyin onları tek başlarına kesin bir anlamda doğru veya yanlış kılması söz konusu olamamaktadır. Bu görüşe "bütünselcilik" (*holism*) diyoruz. Quine bunu 19. yy. Fransız fizikçi ve bilim tarihçisi Pierre Duhem'in, kuramların yapısına ilişkin savlarından almış ve geliştirmiştir.⁷⁴

Örneğin sadece dünya demek, bizim için anlaşılabilir ve kesin bir anlama gelmemeli çünkü sözcüğün içeriğini doldurmak için öncesinde en azından bir tümce içinde duyulmuş olmalı ki ne anlatmak istediğimizi ifade edebilecek yeni cümleler oluşturabilelim. Öyleyse dünya nedir dediğimizde bir anlamın doğması için karşımıza ilk önce kurulacak cümleler gelir. Dünya nedir dediğimizde tek bir kelimeyle "yuvarlak" diyemeyiz veya "güzel" de diyemeyiz. Bunun yerine daha anlaşılır ifadelerle kuracağımız cümleler bize dünya hakkında daha net

⁷² Çotuksöken, *a.g.e.*, s.197.

⁷³ Denkel, *a.g.e.*, s.211.

⁷⁴ Denkel, *a.g.e.*, s.211.

bilgiler verebilir. Ancak kelime dağarcığıyla oluşacak anlam türemesine mesafeli olan Husserl şöyle der:

Skolastiğe karşı canlı tepki çağında savaş çılgılığı şuydu: “Boş kelime çözümlemelerine paydos. Şeylerin kendilerini sorgulamalıyız. Deneye ve göriye geri dönelim! Ancak bu, kelimelerimize anlam ve ussal temel verebilir!” Çok doğru! İyi ama şeyler nedir ve psikolojide dönmek zorunda olduğumuz deney nasıl bir şeydir? Acaba deneyler yaparken deneklere söylediğimiz ifadeler midir şeyler? Ve ifadelerinin yorumu da psişik olanın “deney”i mi? Deney yapmaktan yana olanların kendileri diyecekler ki, bu sadece ikincil bir deneymiş, birincil olanı deneyin kendisinde bulunuyor; deney yapan ve yorumlayan psikologlar açısından da bu onların kendilerine ilişkin daha önce algıladıklarında bulunuyor, bu algılananlar ise haklı nedenlerden dolayı kendilerine ilişkin gözlemler değil, olmamalıdır.⁷⁵

Burada önemli bir husus da zamanla değişen bilimsel gerekçelerin, formül içinde kullanılan kavramları da bir bütünlük içinde değiştirmesidir. Örneğin Einstein’ın bulduğu formül “ $E=mc^2$ ” kütlenin anlamını artık değiştirmiştir. Çünkü kütlenin içinde bulunan ve kütleye anlamını veren tümce değiştiği için artık kütleyi oluşturan içsel anlam da değişmiş olur. Bilimsel gelişimi tarihsel paradigma üzerinden değerlendiren ise Thomas Kuhn olmuştur. “Özellikle mantıkçı pozitivistlerin gerçek bilimi tanımadaki başarısızlıklarını eleştiren post-pozitivist bilim filozofları, bilimi mantık temelinde ele almak yerine, özellikle tarihsel gelişim süreci içerisinde çözümleyen bir yaklaşım geliştirirler. Bu yeni yaklaşımın en önemli temsilcisi de devrimci bilim görüşüyle tanınan Thomas Kuhn’dur.”⁷⁶

“Ancak Kuhn’a göre bilim insanları belli bir bilimsel kavramı kabullenip benimsedikleri zaman kendi içlerinde bir çeşit bilgi cemaati veya kuramsal topluluk oluştururlar. Bundan böyle artık bu topluluk tarafından benimsenen ve karakterize edilen, bu çerçevede formülize edilen bir çeşit bilim dini oluşmuş olur.”⁷⁷ Bu cemaat bilimsel gelişmeyi gelecekte nasıl bir yol izleyeceği ve ne tür önerme geliştireceği konusunda görüş birliği eder.

Fakat çok nadir de olsa köklü paradigmlar⁷⁸ bazen yerlerini anomalilere terk eder. Eğer bir anomali yeterli sıklıkta gerçekleşip paradigmayı sarsacak seviyeye gelirse, kurulu düzen yerini yeni bir bilimsel dile, yönteme ve tekniğe terk eder. Eğer geleneksel paradigmayı sarsacak bir seviyeye yükselemese o zaman da bilim insanları mevcut statükoyu koruyarak mevcudiyetlerini sürdürmeye devam ederler. Bütünselcilik kuramına dönecek olursak; Denk

⁷⁵ Husserl, *Kesin Bilim Olarak Felsefe*, s.27.

⁷⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 7. Basım, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010, s.279.

⁷⁷ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları., s.81.

⁷⁸ Paradigma: Model, prototip, ilk örnek, kalıp, plan, taslak, şema, *lat. exemplar*: kopya, örnek, bir temsil; geçmişteki örnek, kadim örnek, emsal: aynı zamanda ikaz, ders uyarı, öğüt, tenbih, nasihat vb.; teşhir, tasvir, örnek göstererek açıklama veya kanıtlama (Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, 1. Basım, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004, s.278).

bütünselcilik kapsamında değerlendirilecek olan kültürel görecelik kuramını, bu kuramın savunucusu olan Quine üzerinden değerlendirir.

Ancak Denkel'e göre dış nesneleri insanın bilgi içeriğinden oluşan anlamın belirlediğini söylemek, bu nesneleri anlığa⁷⁹ (zihne) bağımlı kılan bir varsayımdan yola çıkmaktır. Her ne kadar nesneler kurama bağlı bir açıklama içinde iseler de bireysel bağımsızlıkları göz ardı edilemez. Deney içeriklerine ve onunla temellenen algısal bilgiye neden olanlar işte bu gerçek nesnelerdir. Doğal olarak terimlerden gerçek dünyaya yönlendirilen anlam nedensel ilişkiyi aksi yöne çevirmiş olur. Oysaki terim nesnesini belirlemez, nesne terimin kaderini belirler.

1.2.8. Negatif Anlam Kuramları

Negatif anlam kuramları, anlamı varoluşsal gerçeklik olarak reddeden kuramlardır. Eğer bir nesnenin ne olduğunu anlatırken onun karşılıklı bir uzlaşıyla adını söyleyip ne söylemek istediğimizi anlatmış olursak o nesnenin ne olduğunu anlatmış oluruz, gerçekte ise ne olduğu önemli değildir. “O zihinden bağımsız olarak var olan bir şey olmadığı gibi, mantık alanı hariç, düşüncenin de nesnesi değildir. O sadece ağızdan çıkan bir sestir, bir nominadır.”⁸⁰ Örneğin bir yaprağa yeşil dediğimiz zaman o yaprağın gerçekte de yeşil olduğunu söylemiş değiliz. Bu teorinin izlerine Ortaçağ felsefesinde adcılık adı altında ulaşıyoruz. Burada gözden kaçırılmaması gereken, tümel olarak da ve kavram olarak da yeşilin herhangi bir varlığının yani anlamının olmadığıdır.

Anlamı, yalnızca, kendisini taşıyan dilsel anlatımın içerisinde üretildiği durum ile, başka bir deyişle kendisini taşıyan dilsel anlatımın üretilmesine yol açan uyarım koşullarıyla özdeşleştirilenler de vardır. Örneğin Willard Van Orman Quine bunlardan biridir. Quine'a göre anlam “bir tümcenin kendisinin çevresiyle paylaştığı şeydir.” Bu ise tümce ile çevresinin kullanılmasına yol açan ortak uyarım koşullarıdır.⁸¹

Negatif anlam kuramını savunan filozof Quine olmuştur. O'na göre somut dünyada var olmayan, soyut bir anlam düşüncesi var olamaz. Örneğin gözlük sözcüğünün anlamını bir nesnede arayamayız çünkü nesnenin sözcüğe eklenilecek herhangi bir nedensel ilişkisi yoktur. Göndergesi olmayan gözlük sözcüğü, ad olarak bir anlam ifade etmese de kullanıldığı dil bağlamında sıfat olarak iletişimsel bir anlam taşıyabilir. Öyleyse gözlük sözcüğü

⁷⁹ Anlık (mind): Zihin. İnsanın düşünsel ve duygulanımsal işlevlerinin tümü. Gövdesel olgudan, yalnızca kişinin kendi gözlemine açık oluşuyla ayrılır; anlıkta olup bitenler başkalarının gözlemlenemez. Kimi kuramlar anlığı düşünce, inanç, istekler, duygulanımlar, duyu içerikleri gibi olguların, yani bilinç içeriklerinin toplamıyla özdeşleştirirken, başkaları anlığı bu olguları içinde barındıran bir töz olarak değerlendirir. (Denkel, *a.g.e.*, s.154).

⁸⁰ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.1180.

⁸¹ Aysever, *a.g.e.*, s.47.

kullanıldığı Türkçe dışında anlamsız ve nedensiz bir kavramdır diyebiliriz. Denkel bu noktada dilsel farklılıklar üzerinden taşınan belirsiz anlam iletilerine değinir. Ona göre:

Gözlem önermeleri düzeyinde böyle bir bağlantı kurmak sorunu yoktur. Uyarı anlam örneğın kırmızı renk ise ve yerli bir kırmızıyla karşılaştığında belirli bir söz kullanıyorsa, bunu bizim “kırmızı” ya da “bu kırmızıdır” dile getirişimizle bağdaştırmak bir güçlük çıkarmayabilir. Oysa belirli bir uyarı anlam karşısında durum tümceleri ve kalıcı tümceler düzeyindeki üst-önermelere kendi dilimizde karşılıklı saptamaya çalışmak, uygulanacak her türlü deneysel sınama yöntemine karşın belirsizliği aşamayacaktır. Buradaki başlıca sorun, üst-önermelerin, düzeyleri yükseldikçe kendileriyle birlikte taşıdıkları, ya da dilsel-kavramsal ortam nedeniyle araya karışıp duran ‘ikincil (yan) biliş’⁸² içerikleridir.⁸³

Denkel’in burada vurgulamak istediğı, konuşma diline yansıyan kültürel kodlar anlaşılma ve anlama durumunu zorlaştıran ortamları oluşturduğudur. Kelimenin nesneyi işaret etmesinden çok, onun tümceye dönüşürken karşımıza farklı anlam seçeneklerinin çıktığı bir deney içeriğinin kuramsal ve düşünsel yaşam tasarıma yetişemediğidir. Bu şekilde gerçekleşen iletişim ve tercüme ilişkileri anlamı zorlaştırmaktadır. “Böyle bir engeli yıkabilmenin Quine’a göre tek yolu, iki dili de bütünlükleri içinde öğrenmektir. Bu anlamda iki dili de birden öğrenmiş biri, bunlar arasında kesinliğe çok daha yaklaşan çeviriler yapabilecektir.”⁸⁴ Öyleyse önemli olan her iki kültür veya kişinin de benzer dili konuşması veya aynı ortamı paylaşmasıyla anlaşılır bir dünya inşa etmesidir. Bu da bizi yeniden bütünlemeci anlam kuramına itmektedir.

Önerilen çözümlerin altında yatan dil anlayışı ile bu anlayışa bağlı olarak dilsel anlatımlarının arandığı yerler dikkate alındığında, önerilen çözümlerin çoğunu dört başlık altında toplama olanaklıdır. (1) Dili, onu kullanan kişilerin zihinlerindeki içerikleri başkalarına aktarmak için kullandıkları araç olarak alıp, dilsel anlatımlarını, onları kullanan ya da dinleyen kişilerin zihinlerinde arayan zihinci çözümler. (2) Dili dünyayı betimlemenin aracı olarak alıp, dilsel anlatımların anlamlarını, onların göndermede bulundukları dünyada, ya da dünyada göndermede bulundukları şeyle ilişkilerinde arayan göndergeci çözümler. (3) Dili, onu kullanan kişilerin çevrelerindeki uyarımlara gösterdikleri tepki olarak alıp, dilsel anlatımların anlamlarını bu uyarımlarda, dinleyen kişinin dilsel anlatımlara tepkilerinde, ya da bunların ikisinde birlikte arayan davranışçı çözümler. (4) Dili kurallara dayalı bir davranış olarak alıp, dilsel anlatımların anlamlarını dili yöneten bu kurallarda arayan kullanım bilimsel (pragmatik) çözümler.⁸⁵

Anlam kuramlarına kısaca değinmiş olduktan sonra, Denkel’in “anlam” için ne söylediğine, anlamın genel olarak ne olduğuna ve nasıl oluştuğuna geçebiliriz. Denkel’in hayatını, bir felsefe etkinliği olarak savunduğı anlam kuramını anlattıktan sonra kendi görüş

⁸² İkincil Biliş; Quine’e göre uyarı anlamdan bir türlü ayırt edilip yalıtılamayan ve deney içeriğine dil-kültür ortamınca sürekli karıştırılıp sızdırılan her türlü bilişidir. (Denkel, *a.g.e.*, s.216).

⁸³ Denkel, *Düşünceler ve Gereçekler*, s.216.

⁸⁴ Denkel, *a.g.e.*, s.217.

⁸⁵ Aysever, *a.g.e.*, s.26-27.

açısıyla diğ er anlam kuramlarına nasıl baktığına ve onlar ile ilişkisine değ inerek tezi tamamlamış olacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

ARDA DENKEL'İN YAŞAMI VE KURAMSAL ÇALIŞMALARI ÜZERİNE

2.1. ARDA DENKEL'İN ÇALIŞMALARI VE YAŞAMI ÜZERİNE

“Düşünebiliyor musun Zeynep, yapmayı sevdiğim şeyden dolayı bana maaş veriyorlar!”

Arda Denkel

Arda Denkel, kitaplarında daha çok anlık nesne ilişkisini inceler ve bu incelemesini sonuçları itibarı ile epistemolojik bir temelde irdeler. Felsefe tarihi ve bilgi felsefesi konularına da eğilen Denkel, nesnenin özüne ve işlevine ilişkin sorunları ve bunun anlığımızda oluşturduğu anlama duygusunu büyük bir titizlikle ve çeşitli akademik çevrelerin ve felsefecilerin de tezlerine ve karşı tezlerine değinerek inceler. Denkel savunduğu görüşün daha iyi anlaşılması adına, elde ettiği tüm çıkarımları harmanlayarak bir sentez oluşturan analitik bir düşünce insanıdır.

1949'da Ankara'da doğan Arda Denkel 1968'de Saint Benoit Lisesi'ni bitirdi. 1972 yılında O.D.T.Ü Mimarlık Fakültesi, Şehir Planlama Programı lisans diplomasını aldıktan sonra aynı yıl Oxford Üniversitesinde felsefe öğrenimine başlar. Bu üniversitede doktorasını yaptıktan sonra 1982 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyesi olur. Yurtdışı ve yurtiçinde çeşitli üniversitelerde öğretim üyesi olarak ders veren Denkel, 1995 yılından ölümüne dek Türkiye Bilimler Akademisi ve Avrupa Analitik Felsefe Kurumu üyelikleri başta olmak üzere çeşitli felsefe kuruluşu ve enstitülerde üyelik ve yöneticilik yapmıştır. On sekizi uluslararası dergilerde yayınlanmak üzere, birçok İngilizce ve Türkçe makale ve kitap yazmıştır.⁸⁶

Denkel anlam kuramının temellerini, Oxford Üniversitesi'nde felsefe doktorası için bulunurken atmıştır denilebilir. Doktora tezi başlığı olan *İletişim ve Anlam* Denkel'in anlama bakış açısını anlatan bir özet niteliğindedir. Denkel'in buradaki ana savı, dilin iletişimi doğurduğu ve esas işlevinin de iletişim olduğudur. Bu iletişim kanallarından geçen değerlerin ise anlamı yeniden ürettiği düşüncesi savunulmaktadır. Denkel bu konudaki görüşlerini ilk kitabı olan *Anlaşma: Anlatma ve Anlama* kitabında dile getirmektedir.

⁸⁶ Denkel, *Bilginin temelleri*, s.4.

Arda Denkel akademik çalışmalarının ilk yıllarını ağırlıklı olarak dil felsefesine vermiş, fakat diğer taraftan da bilgi kuramı ve felsefe tarihi gibi alanlara da okuma ve düşünce seyahati yapmıştır.

Seksenlerin ortalarından itibaren, varlık bilimi olarak da adlandırılan ontolojiye de yönelen Denkel, bu alana yönelik 1986’da yayınladığı *Nesne ve Doğası* adlı kitabıyla okur ile buluşmuştur. Denkel’e göre evren sadece tikel nesnelerden ibarettir, tümel dediğimiz şeyler ise sadece dilde anlamını bulan kavramlardan ibarettir. Nesneler tikel özelliklerin bir tutam halinde birleşmesinden başka bir şey olamaz. Anlam dünyamıza somut gerçekliği sokan bu benzerlikler, nesnenin özünü meydana getirir. Dünya gerçeğini tanımamızı sağlayan nesnelliğin bilgisi ise algısalıdır. Bu şekilde alt yapısını oluşturduğu anlam dünyası Denkel’i epistemolojik olarak tikel dünyayı araştırma konusu yapan bir deneyimciliğe, ontolojik olarak ise tikelci-realist bir görüşe yaklaştırır. Denkel böylece bu iki görüşü sentezleyerek bir anlam dünyası tasarımı sunmuştur denilebilir.

Denkel’in vefatının ardından yakın arkadaşları tarafından kaleme alınan *Arda Denkel’in Ardından* kitabında da değinildiği üzere, Denkel’in netliğe ve açık-seçik olmaya verdiği değerden dolayı, felsefi düşüncelere yaptığı yorumlarda şeffaflık temel değer olma görevi görmüştür. Çünkü ona göre ortada olmayan bir görüş kendi antitezini yıkamaz. Bu yüzden argüman ve karşı argümana verdiği değer onu bir sentez bulma konusunda çetin bir mücadeleye sevk eder. Ona göre karşı tezini çürütemeyen bir tez savunulmaya değmez. Kendini “analitik bir felsefeci” olarak tanımlayan Denkel bu amaçla, “*Avrupa Analitik Felsefe Derneği*’nin (ESAP) hem yürütme kurulu üyeliğini hem de Türkiye temsilciliğini üstlenmiştir.”⁸⁷ Denkel ayrıca; 1985 ve 1989’da Wisconsin Üniversitesi’nde konuk öğretim üyesi olarak, 1994’te Uludağ Üniversitesi’nde ve 1995-97 arasında Koç Üniversitesi’nde de dersler verdi. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) üyesi de olan Denkel, *Philosopher’s Index*’e (Felsefeciler Dizini) girmeyi başarmış birkaç Türk Felsefeciden biridir. Denkel, Türkiye’de felsefenin gelişmesinin ancak uluslararası felsefeyle bir bütünlük içinde bulunarak ve evrensel ölçütlerde yayın yaparak mümkün olacağını savunmuştur. Bunu da bilhassa kişisel çabalarıyla “1988’den beri çıkmakta olan felsefe tartışmaları dergisine ilk sayısından itibaren yayın yönetmeni ve yazar olarak katkıda bulunmuş”⁸⁸ olarak bir nebze başarmıştır.

⁸⁷ Gürol Irzık-İlhan İnan, *Arda Denkel’in Ardından*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2005, s.7.

⁸⁸ Irzık, İnan, *a.g.e.*, s.7.

Felsefe anlayışı, akademik ve entelektüel nitelik konusundaki ödün vermez tavrı, olağanüstü çalışkanlığı ve renkli kişiliği ile çağdaş felsefeye damgasını vurmuş olan filozofu 21 Mayıs 2000 yılında kaybettik. Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü; 2015'ten itibaren, “Arda Denkel Festivali” düzenlemeye ve festival kapsamında “Arda Denkel Ödülleri” vermeye başladı.

2.2. ARDA DENKEL’DE ANLAŞILMA SORUNU

Anlam kavramını incelerken anlamın işlevsel olan iki yönü dikkatimizi çeker: İçsel anlam ve dışsal anlam. “İçsel anlam”, o anda anlığımıza yansıyan düşüncelerin veya zihinde beliren kavramların içerik anlamı olarak var olan durumdur; “dışsal anlam” ise gözlemsel veya deneysel verilere dayanarak kurduğumuz anlamı dile getirir. Örneğin bir kalem, yazı yazmaya yarayan bir nesne olarak düşünürken onun dışsal anlamını, bilgi ve iletişim ile ilişkisini düşünürken içsel anlam boyutunu düşünürüz. Burada Denkel anlam kavramını daha çok, iletişimi sağlayan anlık verilerinin nesnel boyutuyla değerlendirir.

Sözcüklerimiz bizim dışımızdaki nesneleri adlandırıyorlar; biz de böylesi sözcüklerle dilin kurallarına uygun tümceler kurduğumuzda, bu adların karşılığı olan şeyleri birleştiren anlamlar elde ediyoruz. Belki sonuçta birimizin anlığındaki bir düşüncenin içeriği bir başkasının anlığında oluşturularak, bu düşünce oraya taşınmış oluyor ama bu süreçte taşıyıcı görevini yapan şeyler anlıksal varlıklar değil. Burada asıl görevi, sözcüklerin kendileriyle bağlantılı oldukları, yani sözcüklerin adlandığı, şeyler yapıyor. Anlam, bir sözcüğün adlandığı nesneden başkası değildir.⁸⁹

Bu süreçte anlama yol açan kavramlar, nesnel dünyadan duysal (algısal) bir yolla kavradığımız bilişsel verileri üreterek kullanıma sunar. Anlığımızda şekillenen yönelim, belli bir şeye yani nesnel olana, kavranabilir olana yapılmaktadır. Nesnel olan ise zamana ve mekâna tabi olan ve değişebilir olanın bilgisine yol açan somut, görsel ve kavranabilir varlıklardır.

Bu anlamda, her bilinç ediminde bir “nesne”yle bağlantı kurulmaktadır ya da her bilinç ediminin yöneldiği bir “nesne” vardır. Her algılamada algılanan bir şey, her duyumsama da duyumsanan bir şey, her düşünmede düşünülen bir şey, her sevmeye sevilene bir şey vardır. Her bir edimin yöneldiği, bağlantı kurduğu “bir şey” vardır.⁹⁰

Özellikle, nesne anlık ilişkisini “Avrupa Analitik Felsefe Derneği’nin (ESAP) hem yürütme kurulu üyeliğini hem de Türkiye temsilciliğini üstlenmiş”⁹¹ olan Denkel üzerinden okuduğumuzda “...bilginin her alanda kaynak ve dayanaklarını, gözlemsel ve bilişsel özelliklerini belirlemeye yönelik mantıksal çözümlemeye dayanan eleştirel yaklaşımı”⁹² daha

⁸⁹ Denkel, *Anlam Ve Nedensellik*, s.12.

⁹⁰ Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders, 1. Baskı*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2010, s. 15. s.13-14.

⁹¹ Irzık- İnan, *a.g.e.*, s.7.

⁹² Cemal Yıldırım, *a.g.e.*, s.11.

dikkatli okunabilir. Konuyu daha iyi anlamak adına anlam kavramının terimsel kökenine inecek olursak:

Fransız dilbilimci Michel Breal, “anlamları” ve “bunların değişmesine yol açan yasaları inceleyen bilimi belirtmek için “semantik” terimini kullandı. Semantik, “sema” kökenli Yunanca *semanio* (şu ya da bu anlama gelmek, anlam aktarmak) sözcüğüne bağlanır. Başlangıçta “anlam”ın sıfatıdır, anlamsal demektir. Semantik bir değişim, anlamsal bir değişimdir: bir sözcüğün semantik değeri, o sözcüğün anlamıdır. Sonra sözcük sınırları aşarak terim her türlü göstergeye uygulanır. Armalar bilimindeki ya da denizci bayraklarındaki renklerin semantik işlevinden, bir davranışın, bir çılgının, bildiri aktarmamız, başkalarıyla bildirişmemizi sağlayan herhangi bir göstergenin semantik değerinden söz edilir. Kısacası, bir bildirişim göstergesinin anlamını, özellikle de sözcükleri ilgilendiren her şey semantik ya da anlamsaldır.⁹³

Anlam, insanların daha çok yapılar, tasarımlar veya eylemler karşısında bilinçli olarak geliştirdiği yorumlardır; bir başka ifadeyle, sözcük, tümce veya bunlarla oluşturulan her türlü betimleme veya açıklamanın ortak özelliğidir. Öyleyse bu durumda kökence bir ortaklığın var olduğunu göstermek için bu sorunu anlayacak, onu olduğu gibi inceleyecek, tanımlayacak yöntemsel verilere ihtiyaç duyarız. Bunun için ise anlamın bilişsel kökenine inilecektir. Pierre Guiraud anlam sorununu çeşitli sınıflara ayırır. Denkel de benzer sorunu kişiler arası iletişimle çözmeye çalışarak bildirim ve anlam iletimi arasındaki ince farklılıklara değinir. Bu durumda Denkel’in iletişim anlam bağlamında, “Dışsalıcı” anlam kuramlarına yaklaştığı ifade edilebilir. Çünkü O’na göre de anlamı, zihnin kendi dünyasında var olan bir gerçeklik olarak değil, dış dünya ile girdiğimiz iletişim ile mümkün görmektedir. İlerde bu konuya özellikle değinilecektir. Pierre Guiraud’a göre:

Başlıca üç tür semantik ya da anlamsal sorun var.

1. Ruhbilimsel sorun: Niçin ve Nasıl bildiririz? Gösterge nedir? Bildirirken bizim ve karşımızdakinin anlığında (zihninde) neler olup biter? Bu işlemin dayanağı, fizyolojik ve ruhsal düzeneği nedir? Vb.

2. Mantıksal sorun: Göstergenin gerçekle bağlantıları nelerdir? Hangi koşullarda bir gösterge, anlatmakla görevli olduğu bir nesne ya da duruma uygulanabilir. Doğru bir anlamlamayı sağlayan kurallar nelerdir.

3. Dilbilimsel sorun, daha doğrusu sorunlar: Her göstergeler dizgesinin temel niteliklerinden ve işleminden doğan kendine özgü sorunları vardır.⁹⁴

Pierre Giraud dilbilimsel sorunu, insana ait ruhbilimsel ve mantıksal sorunlardan ayırarak anlam sorununu göstergelerin kendi varlıksal durumlarına dayandırır. Nesnelerin kendi başlarına bir anlamsal bütünlüğe sahip olmadığı ancak kendinde gizli kalan bir anlam dünyasını taşıdığı da bir sorun olarak kalsa gerek. Öyleyse bir anlayandan, bilinçli ve irade

⁹³ Guiraud, *a.g.e.*, s.16.

⁹⁴ Guiraud, *a.g.e.*, s.16.

sahibi bir canlı olan insandan bahsedilmelidir. İşte burada bilincin yönelme durumu ve yöneldiği şeyi anlamlandırmasına yönelik bir çaba söz konusudur.

Mantıkla dil arasındaki çeşitli bağıntıları inceleyenler gösterge bilimden bilimsel bilgiye ulaşılmasını sağlayacak üstdiller, kavramsal simge dizgeleri oluşturmasını beklerler. Bu düzlemde özellikle R. Carnap, B. Russell, E. Cassier, A. Tarski gibi bilginlerle Ch. Morri'in çalışmaları dikkat çeker. Morris, Pierce'in yanı sıra simgesel mantıkla davranışçılıktan esinlenen bir yaklaşımla üç bölüm ayırır eder göstergebilim içinde: Göstergelerle “konuşan bireyler arasındaki bağıntıları inceleyen edin bilim, göstergelerle “gösterilen nesneler” arasındaki bağıntıları ele alan anlam bilim ve göstergelerin kendi aralarındaki biçimsel bağıntılar üstüne eğilen sözdizim. Burada belirtilen etkenler göstergeler oluş ya da anlamlandırmanın içerdiği üç temel öğedir.⁹⁵

“Dilin sözlüksel ve dilbilgisel yapısının öbür yüzünü veya öbür katmanını oluşturan anlam, anlamlandırmanın bulunduğu noktaya bağlıdır. Bu bireysel anlamlandırmaların genelleşmesi, sosyal anlamları, sosyal anlamların genelleşmesi evrensel anlamları doğurur.”⁹⁶ Husserl anlam ve bilgi konusunu psişik bir sorun olarak değerlendirerek şöyle der: “Her tür biçimiyle bilgi bir psişik yaşantıdır: bilen öznenin bilgisidir. Onun karşısında bilinen nesneler durmaktadır. Ama bilgi, bilinen nesneye uygun düştüğünden nasıl emin olabilir, bilgi nasıl kendi dışına çıkabilir ve güvenilir bir biçimde nesnesine ulaşabilir?”⁹⁷

Dizgesel farkındalık, bize bu bilinç halinin sistematik olarak işlenmesine yol açar. Bireyin bu faaliyeti düşünsel bir zemine oturtması da ancak anlam sorunsalını analiz etmesiyle mümkün kılınmaktadır. Denkel burada anlamı beyinsel bir faaliyetin içinden geçerek anlaşılabilirliği görüşünü dile getirir.

İnsan anlama üzerine düşünmeye başlar başlamaz, bunun anlığımızı (zihnimizi) doğrudan ilgilendiren bir yönü olduğunu sezinliyor. Eğer zihinler olmasaydı, denebilir, anlamlar da olamazdı. Herhangi bir şeyin belli bir anlama gelebilmesi için, onu o şekilde değerlendirmeye olanak verecek bir yapı gerekiyor. Böylesi yapılara örnek olarak, insanlardaki anlık dediğimiz şeyi, hayvanlarda da bunun daha ilkel biçimlerini düşünebiliriz. Zihnin anlama varlıksal açıdan bir zorunlu koşul oluşturması, kimi filozofları anlamı tümüyle bir anlıksal varlık, örneğin anlık içindeki bir düşünce, bir imge, ya da bir kavram olarak görmeye yöneltmiştir. Benim inancım, anlığın beyin gibi karmaşık bir fizyolojik yapı üzerinde temellendiği ve ona bağımlı olduğudur.⁹⁸

Denkel'e göre iletişim, sadece dil aracılığıyla oluşacak sentaks bir bağ değildir. İletişim, dili de kapsayacak şekilde onu da aşan ve bebekliğimizin ilk evresine dek inecek, içsel ve dışsal kaynakları olan geniş bir yorum birliğidir.

Denkel'e göre doğrusal bir iletişimin sağlanabilmesi, sarf ettiğimiz kelimenin ancak paylaştığımız bir evrende anlam üretebilmesiyle olanaklı hale gelir. Eğer bu dünya içinde

⁹⁵ Roland Barthes, *Göstergebilim İlkeleri*, 1. Baskı, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s.14.

⁹⁶ Karaağaç, a.g.e., s.19.

⁹⁷ Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, s.15.

⁹⁸ Denkel, *Anlam Ve Nedensellik*, s.10.

anlaşılır bir iletişim ve etkileşim söz konusu ise bunun sadece insanlar arası bir iletişim ağının oluşmasıyla meydana geldiği düşüncesi ise yanıltıcı bir çıkarım olurdu çünkü bu iletişimin üçüncü sacayağı gönderge yani ortada bir nesne veya olgunun da olması zorunlu gözükmetedir. Aysever anlamın ortaya çıktığı iletişim ortamını da bu çerçevede değerlendirmiştir.

Anlam dilsel bir anlatımın iletişim ortamında taşıdığı içeriktir. Anlamdan söz etmek için ortada dilsel bir anlatımın olması gereklidir ama yeterli değildir. Biri konuşan, öteki dinleyen olmak üzere iletilen en az iki kişinin bulunmadığı, bulunduğu varsayılmadığı; K'nın dilsel anlatımı D'ye belli bir iletide bulunmak için kullanmadığı ya da kullandığının varsayılmadığı bir ortamda anlamdan söz edilemez.⁹⁹

Bir diğeriyle bağlılığımız iletişim ortamının varlığı ile mümkün olmaktadır. Öyleyse nesnelerin olmadığı bir evreni hayal etmek imkânsızdır. Bu durumda bizim de bir parçası olduğumuz bu evrenin hiçbir parçasını dışarıda bırakmadan bir değerler dünyası oluşturabileceğimizin anlamlı gerekçesi yansıtılmış olur diyebiliriz. Bu halde iletişimin anlam dünyasına varan en kısa yolu, kendimizi ifade etmemiz için üretilen canlı bir iletişimden, bir dil ve ifade ortamından geçer. Denkel bu durumu bir örnekle dile getirir.

“Galata Kulesi” gibi bir dile getiriş, Karaköy’deki o görkemli eski yapıyı çağırıştırıyor. Burada şöyle düşünmek mümkün: sözcüğü kullandığımızda belki zihnimizde o kule canlanıyor ama bunun nedeni, sözcüğün kuleye doğrudan bağlı olması. Kulenin düşüncesi böyle bir bağlantının varlığı sayesinde çağırıştırılabilir. Bir başka deyişle anlam; sözcük, nesne ve bu ikisi arasında bulunan bağlantıyla ilgili olan bir şey.¹⁰⁰

Nesneyi ifade etme biçimi sözcükten, onu anlama biçimi ise iletişimsel bir koridordan geçer. Böylece nesne ve sözcük arasındaki anlamsal bağ, kavramsal dünyanın iletişime geçen gerçekçi bir yansımasıdır. Bu iletişimsel oluşuma kapı aralayan dil kavramı, daha anlaşılır bir ortaklığı görünür kılmaktadır. Karl Jaspers anlama ait iletişimin dil ile gerçekleştiğini şu ifadelerle dile getirir. “Yalnız dil evrenseldir, bütün anlamlara aracılık eder, bütün öteki varlıklarla ilişki içindedir, bütün öteki varlıkları kendi özünde kuşatır, dil anlamlar için gereklidir. Anlam vermenin bütün türlerinden, onların bir dil olduğu biçiminde ve eş ölçüde söz edilebilir.”¹⁰¹

Dil anlam ilişkisine, varoluşçu filozoflar ve Arda Denkel’in de içerisinde bulunduğu analitik sistem filozofları üzerinden değinecek olursak iletişimde doğan anlam bütünlüğü sahici bir temele oturabiliriz. Varoluşçu felsefe¹⁰² bir bütün olarak dili özne¹⁰³ üzerinden

⁹⁹ Aysever, *a.g.e.*, s.2.

¹⁰⁰ Denkel, *a.g.e.*, s.12.

¹⁰¹ Karl Jaspers, *Felsefe Nedir*, 8. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s.393.

¹⁰² Jaspers’a göre felsefe hem bilimden hem de dinden farklıdır ama her ikisiyle de irtibatlıdır. O, bilimden eleştirel olgusal, nesnel bilgiyi alırken; dinden de aşkınlık fikrini alır. Bu ilişkiye rağmen insanın durumunun ve

değerlendirir. Varoluşun özneye odaklanmasıyla sonuçlanacak bir anlam dünyası inşa eden varoluşçuluk karşımıza öznenin nesne ile ve kendi varoluş hakikati¹⁰⁴ ile karşı karşıya gelerek yapısal engelleri dil ve anlam üzerinden aşar. Bu süreçte öncelikle özün araştırılmasına

otantik olanaklarının bilincine varma sürecinde, felsefe yapma, her iki disiplinin de kusur ve sınırlarına dikkat etmek durumundadır. Felsefe, böylece, ancak bilginin ve dinsel imanın sınırlarında yaşayarak, bu sınırların ötesine geçer ve varlığın hakikatini kavrayabilir... Varoluşçulara göre, felsefenin esas işi, gerçekliğin bir parçasını açıklayan doğa bilimlerine ek olarak tüm gerçekliğe dair nesnel, kuşatıcı ve nihai bir açıklama vermek, bir üst bilim işlevi görmeye çalışmak değildir. Felsefenin esas işi, dünyadaki varoluşumuzun altında yatan ilksel, asli (*primordial*) deneyimi açığa çıkartmak ve aydınlatmaktır... Demek oluyor ki, varoluşçu bir filozofun gözünde felsefenin asıl işi, bireyin önemli varoluşsal felsefi sorularından kaçmasını önlemektir. Birey nesnel ve kesin olarak yanıt verilmesi mümkün olmayan felsefi sorularla uğraşmanın yararı olmadığını düşünüp, onlardan kaçabilir. Varoluşçuluk ise, bu noktada, söz konusu kaçış önlemeye, bireyleri her türden dogmatik uykulardan uyandırmaya, onları bir birey ve insan olmanın ne anlama geldiğini keşfetmeye çağırır. Felsefenin işi, artık, herkes için kabul edilmesi gereken dünya görüşleri öğretmek değil; fakat soruları gerçek yurduna yani varoluş içindeki somut bireyin kalbine yerleştirmektir. Varoluşçu anlamda felsefe, böylelikle, bir yandan bireyi seçim olanaklarının neler olduğu ya da olmadığını göstermeye çalışmaktır. (Gündoğdu, *a.g.m.*, s.117, 122, 126,127)

¹⁰³ Varoluşçular insanı, sırf öznellik olarak ele alırlar; burada edimsellik, zamansallık ve yaratıcılık öznellik içinde ortaya çıkarlar. Varoluşçulara göre önemli olan, kendimizle ilgili olarak ne yaptığımızdır, nasıl yaşadığımızdır, verdiğimiz kararları nasıl verdiğimizdir. Kendimizi varlığa atılmış bulduğumuzda acil olarak yaşamda bir anlamda bulma meselesi, nesnel hakikat ile öznel kavrayış arasındaki ilişkiyi kökten değiştirir... Varoluşçulara göre, öznel hakikat, zaman içindeki benim, gerçek kişinin hakikati iken nesnel hakikat zaman dışı olan hakikattir. Nesnel hakikate ulaşmak benim kendi dışıma çıkmam anlamına gelir... Zira varoluşçular için hakikat, sahip olunacak bir şey değil, içinde olunacak bir şeydir. Benzer şekilde anlam da özler alanında önceden varolan bilinenin düşünce aracılığıyla kavranacağı bir şey değil, bunun yerine var kılınacak ve yaşanacak bir şeydir. Varoluş ise zaten, bu öznel hakikatin yaşanmasıdır... Kişinin ne yapacağını belirleyen ya da onun öznel hakikatini doğuran şey, nesnel belirsizliğe karşı vereceği tepkidir. O yüzden de öznel hakikatten söz eden kişinin ne söylediği değil, daha ziyade nasıl söylediği; söylediğini varoluşsal olarak nasıl desteklediği önemlidir. Söylenen paradoksal, hatta çelişik olabilir ve söyleyen de bunu farkında olabilir ama yine de söylediğinin öznel olarak hakikat olduğunda ısrar edebilir... Gabriel Marcel'e göre, özne her zaman için bir "konum içindedir" ve sadece düşünen ya da bilen özne değildir. Öznenin deneyimleri bir soyutlama düzeyinde değil ama varoluşsal iletişim/temas düzeyinde ortaya çıkar ve zamansal, mekânsal, tarihsel bağlamlarda oluşur. Ona göre düşünce, özneliğin (ve özneler arasılığı) yaşamından kopuk olan genellik peşindeki bir soyutlama aracılığıyla varlığı kavrayamaz; bunu ancak öznel bir deneyimle başarabilir. Zira özne dünyaya sadece duyumuyla bilen ya da dolayısıyla akleden olarak değil ama aynı zamanda hem diğer tekillikle hem de mutlak bir tekille irtibatlı bir tekil -birey- olarak gelir. O, kendini yalnızca başkalarını da tekil olarak bilen bir tekil şeklinde bilir. (Gündoğdu, *a.g.m.* ss.112, 113, 114, 120, 121)

¹⁰⁴ Gündoğdu'nun aktardığı üzere, Çoklu hakikat anlayışına sahip olan Jaspers, beş tür hakikat olduğundan söz eder: (1) Bir inanç ya da kanunun yaşamdaki yararlılığına işaret eden *pragmatik hakikat*; (2) Bilimsel yargılarda olduğu gibi bir önerme ya da yargının hakikatinin, ilgili herkese açık olarak bilinmesine işaret eden genelin farkındalığının hakikati; (3) Hakikati aramaya ve başkalarına iletmeye çalışan ve böylece çeşitli insan etkinliklerini bir amaç etrafında toplayan bir kurum anlamındaki üniversite fikri örneğinde olduğu gibi, "bir fikir ya da kanaat oluşturma veya ona katılma olarak tanımlanan" tinin hakikati; (4) Kişinin kendisinin ne olduğuna dair farkındalık olarak tanımlanan varoluşun hakikati ve (5) sonlu kişinin aşkınlık ile buluşması anlamında tanımlanan aşkınlığın hakikati. Jaspers'a göre, bu hakikatlerin hepsi de vazgeçilmezdir ama her biri diğerlerince sınırlanır ve diğerlerince tamamlanmaya gerek duyar. Gerçek bütünsel hakikat sadece tüm bu hakikat türlerinin ve bir bütün olarak bulunduğu ve birbirine bağlandığı yerde ortaya çıkar... Heidegger için, bir şeyin üzerindeki "örtüyü kaldırma, öznel takdir yetkisinin dışında bir şeye işaret eder ve örtüyü kaldıran Dasein'i varlıkların kendileriyle karşı karşıya getirir. "Örtüyü kaldırma olarak hakikat, yalnız, Dasein'e ait bir varlık türüdür". Heidegger'in, *Varlık ve Zaman*'ın başka bir yerinde "Hakikat, ancak Dasein olduğu sürece ve olduğu derecede vardır" deyişinin anlamı burada yatar. Ona göre, varlıkların üstündeki örtü, ancak Dasein, Dasein oldukça açılacaktır. Dasein'den önce hakikat olmadığı gibi Dasein'den sonra da hakikat olmayacaktır çünkü Dasein yoksa, örtülü olanın açığa çıkarılması diye bir hakikat de olamaz. (Gündoğdu, *a.g.m.*, s.116, 119)

yönelen Varoluşçu felsefeye göre insan, ancak bir özgürlük¹⁰⁵ istenci ile kendi olmayı ve kendi özünü bulmayı mümkün kılmaktadır. “Varoluşçular, insanın nesneleştirilmesine, onun doğanın tarihin, toplumsal çevrenin, biyolojik ve fiziksel güçlerin ürünü bir nesne konumuna indirgenmesine itiraz ederler.”¹⁰⁶ Bu durumda “Orada olanla, dünya içindeki insani varoluşla ilgilenen varoluşçuluk, zihin beden şeklindeki soyut Kartezyen ayrımı, dolayısıyla da dış dünyanın varlığı gibi bir problemi zaten kabullenemezdi.”¹⁰⁷ “Halbuki somut öznenin canlılığının, bu dünya içinde oluşunun, zamansallığının ve olumsuzluğunun farkına varmak, onun bir birey olarak görülmesine yardımcı olur.”¹⁰⁸ Çünkü “Kierkegaard’a¹⁰⁹ göre, eğer birey kendisini bireyliğinden sıyrırırsa ve kozmik akıl ya da evrensel bilinç içinde eritmek isterse, bu, gülünçtür.”¹¹⁰ Analitik felsefenin aksine varoluşçu felsefe konuşma dilinin yetersizliğini ve sıradanlığını da görerek anlam için bireysel ve özgür bir varoluş inşa eder. “Her varoluşçu yazar, kendine özgü bir birey olarak, dünya hakkındaki sıradan görüşlere nasıl isyan ediyor, onları nasıl yetersiz buluyorsa, aynı şekilde günlük dili de yetersiz bulur ve kendi varoluş felsefesini yazmaya başlamadan önce kendi terminolojini yaratır.”¹¹¹

Analitikçi filozoflar, varlığı değerlendirirken, öznenin bakış açısından ziyade nesnenin varlık düzeyleri ve pozitif bilimsel kavrayış üzerinden bir anlam dünyası inşa eder. Onlara göre anlam da dil de ancak somut olarak değerlendirilebilecek ve ölçülebilecek açık ve seçik

¹⁰⁵ J. P. Sartre için özgürlük yokluktan doğan değerleri ve varlığın özünü yaratan bir sebepken, Gabriel Marcel için özgürlük inayetten yararlanma ve varlığa bir katılma... Sartre özgürlüğün mutlak olduğunu söylüyordu oysa Merleau Ponty, Sartre’in özgürlüğün dereceleri olmadığı iddiasına katılmaz. Ona göre, geçmişimiz geleceğimizi belirlemez ama geçmişimiz seçimlerimizin yapıldığı ve geleceğimizle ilgili kararlarımızın verildiği bağlamı oluşturur. “Özgürlük fikri”, Merleau Ponty, “bizden geleceğe sıçramamızı ister ama bu esnada bir sonraki an bir öncekinden yararlanmalıdır; ... önceki, sonrakini zorunlu kılmasa da en azından onun ortaya çıkması için gereklidir. Dolayısıyla Merleau Ponty için, Sartre’nin hatası, özgürlük olanağının, önceden seçmemiş olduğumuz konumlarda oluştuğunu kavrayamamasıdır: “Biz” der Merleau Ponty, “özgürlüğe ancak içinde yaşadığımız ve kendisinden asla kaçamayacağımız dünyayı anlarsak ulaşabiliriz... K. Jaspers, Sartre’in tersine, insanın mutlak ve keyfi bir özgürlüğe sahip olduğu iddiasının bir yanılgı olduğunu ileri sürer. O, Sartre’nin aksine, özgür olduğumuz olgusunu Tanrı’nın hikmetine, Tanrı’nın bizi kendi iradesinin kuklaları kılmak istemeyişine dayandırır. “Benim için, Tanrı”, der Jaspers, “yalnız, özgür olduğum ölçüde vardır” ve hemen ekler: ancak temelinde özgürlüğümüzün yattığı varoluşumuzun aydınlatılması, Tanrı’nın varlığını ispatlamaz; sadece, içinde Tanrı’nın varlığından kuşku duymamanın mümkün olduğu bir alanın mevcudiyetine işaret eder.(Gündoğdu, *a.g.m.* s.107-108, 110)

¹⁰⁶ Gündoğdu, *a.g.m.*, s.101.

¹⁰⁷ Gündoğdu, *a.g.m.*, s.102.

¹⁰⁸ Gündoğdu, *a.g.m.*, s.102.

¹⁰⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.938.

¹¹⁰ Gündoğdu, *a.g.m.*, s.10

¹¹¹ Gündoğdu, *a.g.m.*, s.104.

göstergeler¹¹² üzerinden anlaşılabilir. Bunu bir Analitikçi filozof olan Wittgenstein'in düşünceleri üzerinden değerlendirelim.

Wittgenstein'in bütün felsefe sorunlarını çözümü olgusal dilin yapısının aydınlatılmasıyla olanaklı olur. Olgusal dilin yapısının belirlenmesi, dünya üzerine söylenilebilir olanın nasıl bir yapıda olması gerektiğini belirler. Söylenilebilir olanın olgusal temeller üzerinde açık ve seçik olarak belirlenmesi, dünya üzerinde olan düşüncelerin açık ve seçik olarak belirlenmesidir. Böylelikle de dünya hakkında olan felsefe sorunları olgusal dilin yapısı içinde çözümlenir. Bu çözüm açık ve kısadır: felsefe sorunları dünya üzerine hiçbir şey söylemediklerinden, anlam dışı olarak belirlenip, çözümlenir.¹¹³

Analitik ve Varoluşçu felsefenin ortak yönleri her iki anlayışın da anlam dünyası içinde dile belli bir miktarda önem vermesidir. Her iki akım da nesneyi ve ilişki içinde olduğu dünyayı akli ve olgusal değerler üzerinden değerlendirir. Ancak aradaki en büyük fark Varoluşçu felsefe özneyi odak noktası olarak alırken, Analitik felsefe olgusal açıklama ve ölçülebilirliği odak noktasına almıştır. Wittgenstein'in felsefi diliyle söylenecek olursa karşımıza yine olgusal gerçekçilik çıkar.

"Eğer insanlar ağrılarını dışa vurmasalardı (inlemeselerdi, yüzlerini buruşturmasalardı. vs.) ne olurdu? O zaman bir çocuğa 'diş ağrısı' sözcüğünün kullanımını öğretemezdik." - Pekâlâ, diyelim ki çocuk bir dahi ve bu duyum için kendi bir ad icat ediyor! - Ama bu sözcikle derdini anlaşılır kılamaz tabii ki- Yani adı anlar da karşılığını kimseye açıklayamaz mı? -Nasıl becerdi ağrıyı adlandırmayı? Ve yaptığı her ne idiye, amacı nedir bunun? - "Duyuma bir ad verdi" dendiğinde, salt adlandırmanın bir anlamı olabilmesi için dilde pek çok şeyin zaten hazırlanmış olması gerektiği unutulur. Ve birinin ağrıya bir ad verdiğinden bahsettiğimiz zaman, burada hazırlanmış bulunan şey "ağrı" sözcüğünün grameridir, yani sözcüğün yerleştirildiği konumu gösterir.¹¹⁴

Analitik felsefeye yakınlığı ile bilinen Denkel, düşüncelerimizi veya iletilerimizi iletişim yapmak amacıyla kendilerine yüklediğimiz her türlü nesneye "söylenim"¹¹⁵ der. Bu durumda nesne dediğimiz şey bazen bir sözcük, bazen varlık alanında ona anlam yüklediğimiz sembolik bir cisim, bir simge ve bazen de soyut bir davranış biçimidir. Anlamı iletmek için ileti haline gelen varoluşsal düzen burada "söylenim"¹¹⁶ oluyor. Söylenimi üreten akıl ve bilinç sahibi insana "söyleyen"¹¹⁷ söylenimin kendisine yöneltildiği ussal kişiye ise

¹¹² Wittgenstein için anlamın belirgin olabilmesi için seçilen bir göstergenin neyi gösterdiğinin tanımlanması gerekir. Wittgenstein yalın göstergeleri, başka gösterge bağlamlarıyla (önergelerle) tanımlanır. Adların tanımlanması dünyadaki hangi nesneye işaret ettiğinin tanımlanmasıdır. Anlamın olanağı, anlamın en küçük birimlerini oluşturan göstergelerin açılanmış olmalarını gerektirir. (Çakmak, a.g.m., s.141)

¹¹³ Çakmak, a.g.m., s.149.

¹¹⁴ Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, 6. Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 2023, s.110.

¹¹⁵ Arda Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama, İletişim Üzerine Bir Felsefe Araştırması*, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1981, s.2.

¹¹⁶ Söylenim: (Utterance). 1. Genel anlam: Ağızdan çıkan sözler. 2. Bu kitaptaki teknik anlam: iletişim yapmaya yarayan, bir iletiyi başkasının anlığında oluşturmaya olanak veren ve iletişimi yapan bireyde başlayan fiziksel olay. Bu anlamda söylenim, dilsel anlatım yanı sıra dil dışı serilmemeleri de kapsar. (Denkel, a.g.e., s.160).

¹¹⁷ Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama*, s.2.

“dinleyen”¹¹⁸ denir. Bu iletişim sürecinde durmadan anlığımıza akan ve orada gelişen söylenim ise varlığın çeşitli evrelerinde farklılık gösterebilecek somut ve soyut değerler silsilesidir.

Anlam nedir gibi bir soruyu ilişkisel ve iletişimsel bir açıklama ile yanıtlayan Denkel, söylenimi de kimi etkileşim içindeki ifadeler ile açıklar. “ ‘Anlam nedir?’ sorusu yerine ‘bir söylenimin anlam taşıması nedir?’ veya ‘bir söylenim nasıl anlaşılır?’ gibi soruların ilişkisel yaklaşıma daha iyi bir uyum göstermeleri bu açıdan doğaldır.”¹¹⁹ Açıklaması söylenimin ifade biçimini yani anlam taşıma kapasitesini daha anlaşılır kılar.

Daima bir şeyler açıklamak veya daha doğru anlaşılacak için çaba harcarız, doğal olarak da karşımızdakinin bizi daha iyi anlamasını da ondan bekleriz ve bunu umut ederiz. Daha bu seviyedeysen bile birçok kanıt öne sürer ve düşüncelerimizin kabul edilmesi için akla gelmedik örnekler sıralarız. İşte burada ya düşüncelerimize kaynaklık edecek yorumlar üretiriz ya da bu yorumları doğru çıkaracak bildirimlere yöneliriz. “Bu yönelme aynı zamanda bir anlam atfetme çabasıdır. Bu çaba öznenin doğasında vardır. Yönelimsel özne sürekli olarak kendini aşma çabasıdadır. Bu nedenle birbirinden bağımsız olarak var olan özne ile nesne yerine, beraber ve bir ilişkisellik neticesinde var olan özne ile nesneden bahsetmek gerekir.”¹²⁰ Oysaki bu düşünce seviyesindeki en büyük kaygımız doğru olana erişme çabası değil, haklı olmaya yetecek yeterli kanıtlar bulma çabasıdır. Burada bizi iletişim mekanizmasına doğal olarak alıştır kılan şey anlatımdır. Bir amaç sahibi olmak veya bunu gerçekleştirmeye niyet etmiş olmak anlaşılacak için yeterli bir sonuç değildir. Burada anlatmaya bir yön tayin edilebilir fakat bunun iletilmiş olduğu anlaşılmış olamaz. Yani nesneyi anlaşılır kılan şey, iletişimin karşı bilinç tarafından da anlaşılıyor oluşuyla birlikte bu süreçte gelişen ilişkinin tamamlanıyor oluşudur.

Bir mesajı iletirken kullandığımız imler veya sözcükler bu mesajı başarıyla iletmış olduğumuzu kesin bir kanıtlamayla göstermez. Denkel’e göre anlatmak anlatmayı değil de anlaşılmayı garanti etmediği sürece anlam doğmuş değildir. Bir şeyler anlatmak için çaba harcayabiliriz fakat bu anlaşılmış olmayı garanti etmeyebilir çünkü anlatma bir bildirmek eylemi değildir. Bu sadece içsel bir çabanın sınırsız bir ürünüdür ve dinleyen için bunun anlaşılır olduğunu söylemek anlatmanın bildirmek ile aynı olduğunu söylemekle aynı şeydir. Oysaki niyetimiz ve amacımız anlaşılamıyor olabilir veya anlatıyor olduğumuz tümceleri

¹¹⁸ Denkel, *a.g.e.*, s.2.

¹¹⁹ Denkel, *Anlamların Kökenleri*, s.17.

¹²⁰ Sömbül, *a.g.e.*, s.23.

bildirmiş olduğumuzu sanarak, gerçek iletişimi henüz sağlamamış olduğumuzu yanırlarak görebiliriz. “Anlatma ve anlama birbirlerini tamamlarlar, ancak biri diğerrinin parçası değildir. Bu da sözlük açıklamalarının sınırlılığını gösteriyor. Sözlük tanımlaması şöyle düzeltilebilir: “Birinin anlamasını sağlamak için gerekli iletişimsel çabayı göstermek.”¹²¹

Söylemimle bir şeyler anlatmaya çalışmam bir anlatma üslubudur, fakat bunun bildirme gibi mesaj verme kesinliğı yoktur. Burada bir noktayı belirtmekte yarar olabilir. Denkel’e göre anlatmanın başarıyla yerine getirilmiş olması, kesin olarak anlatmanın amacının da yerine getirilmiş olması demek olmayabilir. Diğerr bir deyişle bir kişi bir mesajı, kullandığı imler veya sözlerle başarıyla anlatmış olabilir; ancak ne denli başarılı olursa olsun, dinleyen birey onu anlamayabilir veya anlamsal ileti istenen seviyede oluşamayabilir. Aysever, göndermede bulunulan şey ile anlatmaya çalışılan şey arasında dinleyende oluşan tepkiyi değerlendirerek şöyle demiştir:

Tümce sözcelenirken göndermede bulunulan şey ile anlatılmağa çalışılan şey, bir de bu sırada yerine getirilen edimsöz edimi D tarafından anlaşılmadıkça söz konusu edimsöz edimi başarılı bir biçimde yerine getirilmiş olmaz. Bir edimsöz ediminin başarılı bir biçimde yerine getirilmesi, yani Austin’in sözleriyle, “düz sözün anlamı ile gücünün anlaşılmasına” bağlıdır.¹²²

Burada güç kavramını değerlendirecek olursak, güç; konuşanın söylemlerini dinleyende oluşturacağı tepkiyle beraber bunu potansiyel olarak kavramın içerisinde barındırma kuvvetidir. Bu güç doğal olarak oluşabildiğı gibi, bilinçli olarak da üretilebilir, burada önemli olan dinleyeni göndergeyi anlayacağı seviyeye getirme kuvvetini sağlıyor oluşudur. Bu güç yapay olduğu zaman “söyleyerek yapma gücü”¹²³ olarak nitelendirilir.

Bir çıkış yolu olarak sığındığımız sözlüklerde sözcük anlamı verilen açıklamalar anlamayı garanti edemez. Anlamayı kelime anlamına indirgeyen bu sav, içeriğı yani dinleyenin anlayış düzeyini dışarıda bırakmaktadır. Öyleyse anlatma bu süreçte nasıl bir yol izler, hangi yolu izleyerek kendimizi daha anlaşılır kılabiliriz? Denkel’e göre “bu konuda ortaya atabileceğimiz ilk ve kendiliğinden apaçık koşul, anlatmanın dıştan gözlemlenebilen

¹²¹ Denkel, Anlaşma: Anlatma ve Anlama, s.28-29.

¹²² Aysever, *a.g.e.*, s.88.

¹²³ Söyleyerek Yapma Gücü: (*illocutionaryforce*). Austin’in öğretisinde söyleyerek yapma edimini belirleyen amaç ya da niyet. Bir söyleme edimi yaparken bu edimi yapmayı aşan, ancak dinleyende bir nedensel etki oluşturmayı içermeyen amaç. Bu güçle üretilen bir söyleme edimi, dinleyenin gücü uzlaşımlar çerçevesinde tanınması koşuluyla, bir söyleyerek yapma edimi olur. (Örneğin, uyarmak, sözvermek, alay etmek) (Denkel, *a.g.e.*, s.161.)

hiçbir şey yapmadan yerine getirilemeyeceğidir. İletişim ve anlatma için temel koşul düşünceyi dışa vurmak, yani herkesin görebileceği fiziksel bir edim aracılığı kullanmaktır.”¹²⁴

Örneğin topun yuvarlak ve sert olduğunu veya ateşin sıcak ve yakıcı olduğunu, duyu organlarımla algılamadığım sürece bunu hiçbir sözcük, cümle veya tanım bana olduğu haliyle yani şüphe ve tereddüde mahal bırakmadan açıklayamaz. Fakat görünen o ki duyuusal veriler de olgusal bir gerçeği anlamak ve kavramak için yeterli kanıtları tam bir kesinlik içinde öne sürüyor değildir, aksi halde anlatılmak istenen ile anlatılan şeyin aynı anlama geldiğini söylemek durumunda olurduk.

Denkel’e göre anlatan birey bir iletiyi yani söylenimi veya düşünceyi, dinleyenin dikkatine iki biçimde veya iki niyette sunar. İlki bu düşünceyi dinleyende uyandırmak, diğeri ise bu niyetin açığa vurulması düşüncesi ile ilgili ikinci bir niyet. Herhangi bir düşünceyi, dinleyende uyandırmak isteğimizi ve niyetimizi açığa vurmadan ve hatta bu düşünceyi bizim uyandırdığımızı bile düşündürmeden uyandırabiliriz. Dolayısıyla, bir düşünceyi uyandırmak isteği, davranışımızı bu düşünceyi uyandırmak istediğimiz bireye yöneltmiş olarak uyandırmaktan başka bir şeydir. Öyleyse anlatmaya yönelik tanımımızda bir tek davranış veya ileti ve iki değişik niyet veya amaç bulunmaktadır. Böylece esas sorunumuz; zihinsel düzeyde kalmış istekler veya açığa vurulmamış niyetler gibi herkesçe gözlemlenemeyen düşüncelerin ortaya atılmasındaki farklı yorumlardan doğacaktır. Bir amaç veya niyet, bir davranışla ve açık seçik bir ileti ve söylenim ile gözlemlenebilir ve yorumlanabilir duruma getirilmedikçe, anlaşılacak istenen niyet amacın sahibinde gizli kalacaktır diyebiliriz.

Burada amacın niyeti kapsadığı yerde ve bunun eylem de serimlendiği¹²⁵ anda söylenim doğru bir iletişimi sağlama yoluna girmiş demektir. Önemli olan en az iki kişinin aynı iletiyi okuyabilmiş olmalarıdır. Niyetin gizli kaldığı yerde davranışın istenen bir sonucu doğurması da mümkün olabilir. Çünkü dinleyende oluşmasını istediğim etkiye benim bir müdahalede bulunduğumu bilmediği sürece yanlış anlamayacaktır. Denkel önce düşüncenin açığa çıkmasa bile dinleyene iletilmesi için somut verilere ihtiyaç duyacağı bir iletişim ortamının nesnel özelliklerini dile getirir.

Düşünce, özel konumu nedeniyle herkesçe gözlemlenebilir değildir. Oysa yaşamın sürdürülmesi gereği gibi birçok nedenden ötürü, düşüncelerimizi başkalarına iletebilmeliyiz.

¹²⁴ Arda Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama*, s. 30.

¹²⁵ Serimleme: (*Display*). Bir ruhsal durum, duygulanım veya eğilimi gövde üzerindeki nitelik değişimleri veya davranışlarla ortaya dökmek; fiziksel olarak sergilemek, gözlemlenebilir duruma getirmek. Serimleme, istençli veya istenç dışı (kendiliğinden) olabilir. Örnek: Yüz ifadeleri, yüz kızarması, el kol hareketleri. (Denkel, *a.g.e.*, s.160).

İşte bunu, düşüncemizi herkesçe gözlemlenebilir nesnelere katarak yaparız. İletişim, böyle nesnelerin üretilmesi ve başkalarının anlaşılmasıyla gerçekleşir.¹²⁶

Denkel iletişim amacının bir niyetin ortaya çıkmasından daha çok o niyetin fark edilmesinde arar. Eğer amacım bir kitap okumaksa bunun bir iletişim doğurmasına gerek yoktur. Fakat eğer amacım kitap okurken sessiz olunması ise o zaman kitap okumak isteğimi bir iletişimle ima ederek muhatabımı sessiz olmaya ikna edebilirim.

Bertrand Russell, fark edilmenin gerekliliğini dinleyenin duyum yetisindeki algısal farkındalığına dayandırır. Algılarım beni yanıltmadan ve yeterince uyardığı zaman fark edilme de kendiliğinden oluşabilir. Burada bilişsel tecrübe; duyumsadığım evrenden değil, algıladığım ve buna bilinçli olarak tepki verebildiğimi fark etmiş olmam düşüncesiyle meydana gelir.

Bizlere söylenen, duyulur dünyanın sürekli bir akış olduğu ve içindeki bölmelerin gerçek dışı, zihnin ürünü, tamamen kavramsal vs. olduğudur. Bu, sadece aptal bir insanın hakkında kanıtı gerek duyacağı aşikâr bir şeymiş gibi söylenir. “Duyum” sözcüğü veya “duyulur” sözcüğü, sıkça vurgulandığı üzere, varsayımsal bir şeyi temsil eder –genellikle, çevrede veya duyu organlarında bir değişiklik olmadan fark edilebilecek bir şeyi. Onlar, ampiriklerin yapması gerektiği gibi verilerden başlamaz; çıkarımını verilerden yaptıkları ama bir veri olabilecek türdeki şeyi geçersiz ilan etmek için kullandıkları bir dünyadan başlar. Bilgi kuramında temel olan duyum değil, fark etmedir.¹²⁷

Fark edilme bir niyet taşır. Yani duyumun ötesinde, söyleyen veya dinleyende oluşan karşılıklı bir uzlaşım mesajı diyebiliriz buna. Yapay iletişimin ancak karşılıklı bir niyet içinde doğabileceğini belirten Arda Denkel, her imlemenin bir niyet taşısa bile bunun her zaman isteyerek yapıldığının söylenemeyeceğini dile getirir. Örneğin insan isteyerek ve bir başkasına mesaj vermek için ağlamaz veya korktuğunun anlaşılması için isteyerek korkmaz; çünkü korku zaten istenmeyen bir şeydir. Fakat korktuğunu belli ederek bir şey ima eden bunu yapay bir iletişimle mümkün kılmaktadır. Bunun ilksel kaynağı Russell’ın dediği gibi duyumlardan çıkarımla sağlansa da burada nihai gerçek fark edilme, yani niyet göstergesidir. Bu ise daha çok zihinsel bir uzlaşıdır denilebilir. “‘İzlenim’ ve ‘idea’ çok yakından bağıntılı olmalıdır, zira aksi takdirde bilgi vermek imkânsız olurdu; bir anlamda, dinleyicinin anladığı, konuşmacının ifade ettiği.”¹²⁸

İletişimsel niyet imlemesi nasıl bir davranışta kendini gösterir? Denkel’e göre burada savunabileceğimiz temel veri, bu amaçlı niyet imlemesinin, dile gelmiş bir söylenim kadar çeşitli ve farklı biçimlerde bulunamayacağıdır. Bir söylenimin her düşünce için

¹²⁶ Denkel, *Anlamanın Kökenleri*., s.12.

¹²⁷ Russell, *a.g.e.*, s.390.

¹²⁸ Russell, *a.g.e.*, s.224.

uyandırabilmeyi umduğu yeni bir davranış biçimi olması gerekir. Oysa iletişimsel niyet, her değişik iletişim olayında aynı niyettir: burada söyleyenin niyet imlemesini dinleyene iletmek isteğinin yalnızca dinleyende uyanmasına neden olmayıp, bu niyeti dinleyende kendisinin uyandırdığını açıklamak niyeti söz konusudur. Şöyle ki, iletişimsel amaç imlemesi, aynı anlama gelen veya durumuna göre birbirini tamamlayan bir veya birkaç imlemeden (davranış) çok olmamalıdır. Bu tür imlemeleri biliyor muyuz; eğer biliyorsak, bunlar hangileridir? Denkel'in belirttiğine göre; yakın geçmişte yapılmış deneysel araştırmalar, dil-dışı iletişimin dilsel iletişim için bir destek olarak, ikinci bir iletişim ortamı oluşturduğunu göstermiş oluyor. Bu tür davranış biçimleri çoğunlukla bilinçsiz olarak yapıldığı ve çok kısa bir an için gerçekleştiğinden, onları bir amaç çerçevesinde ve sürekli olarak kullanımımızın pek az farkındayız. Guiraud bu dil dışı kullanım olanaklarının duyu verilerini devreye sokarak zihinsel işleyişi aktif hale getirdiğini ve böylece geçmişte üretilen imgeleri gelecek ile bütünleştirilerek bu izlerden bir çeşit anlam ürettiğini ifade eder.

Her uyarıcı, organizmada belleksel bir iz bırakır ve bu uyarıcıyla özdeş olan ya da çağrışım ilişkisi kuran her yeni uyarıcı bu izi yüzeye çıkarır: işte deneyimin dayandığı varsayım. Böylece bir bulut hem daha önce görülmüş bir bulutun imgesini, hem de bu bulutla çağrışım ilişkisi kuran imgeleri, özellikle yağmur imgesini, tabak gürültüsü yemeği, alev görüntüsü bir yangın anısını, köpek havlaması köpek imgesini canlandırır; "köpek" sözcüğü de –yani sözcüğü oluşturan sesler- kulağımıza ulaşarak anlığımızda bağlı oldukları hayvanın imgesini canlandırırlar.¹²⁹

Sosyal iletişim düzeyinde gerçekleşen, tepkisel davranışların, hislerin ve diğer tüm isteklerin dıştan gözlemlenerek yorumlanabilmesinde dil dışı imlemenin çok önemli bir yeri vardır. Bu tür imlemenin başlıca öğeleri arasında, bireylerin karşılıklı olarak uzaklık-yakınlık ilişkileri, vücut hareketleri, ses tonu, konuşma hızı ve biçimi, dil dışı sesler ve en önemlisi yüz ifadeleri ve bakışlar bunlar arasında sayılabilir. Denkel dil dışı imlemelerin duyu organı ve mimikler dışında da devam ederek birbirlerinin yerine kullanılabileceği düşüncesini dile getirerek şöyle der:

Bu olguların ışığında, burada ileri sürülecek görüş, tıpkı herhangi bir diğer dil-dışı imleme gibi, söyleyen bireyin iletişimsel niyetinin de dil dışı bir davranışla imleniyor/serimleniyor olabileceğidir. Savımız, bu tür imlemede bakış yönü, bakış karşılaşması ve kaş kaldırma gibi imleme araçlarının tek tek veya bir arada önemli rolleri olduğudur. Bunlar olanak dışında kaldığında (örneğin: görme duyusu kullanılmadığında: arada bir duvar bulunması gibi) başka dil dışı imlemeler bunların yerini alabilecektir.¹³⁰

Göz göze bakışma vs. gibi örnekler toplumsal hafızamızda farklı niyet belirtilerinin olduğunu gösterir. Örf ve adetlerin dil dışı davranışları, niyetin kısa yoldan iletimini sağlayan, ilginç ve kültürel davranış türleridir. Bu karşılıklı uzlaşma bazen bir düğünde çekilen halay ile

¹²⁹ Guiraud, *a.g.e.*, s.24.

¹³⁰ Denkel, *Anlaşma, Anlatma ve Anlama.*, s. 37.

iyi niyet göstergesi olarak anlaşıldığı gibi, bazen de sesini yükseltme gibi tehdit ve öfke belirtisi olarak da anlaşılabilir.

Yalnızca dil birimleri değil, bizzat varlık ve olayların kendileri de anlam göstergeleri olabilmektedir. Varlık ve olayların bizzat kendilerinin anlam göstergesi olduğu durumlarda, beş duyu yanılmaları; dil birimlerinin anlam göstergesi olarak kullanıldığı durumlarda ise yanlış anlamalar ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, duyu yanılmaları, beş duyu bozukluklarından; yanlış anlamalar ise, dil kullanım bozukluklarından kaynaklanır.¹³¹

Denkel söyleyenin iletişimsel niyetini serimlemesinin (imlemesinin) tam bir yapay iletişim olayı olmadığını, bilakis olgu ve nesnenin de bu sürece katkı sağladığı söylenebilir. Denkel'in dilinden söyleyecek olursak:

Yapay iletişimin parçası olarak "anlatılan" bir şey olmadığından, iletişim niyeti imlemesinin iletişim amacıyla imlendiğinin imlenmesi gerekmeyecektir. Daha önce gördüğümüz gibi, iletişim niyetinin imlenmesi büyük ölçüde içgüdüsel bir serimlemedir. Örnek bir doğal im olmasa da doğal ve yapay anlamlılığın arasındaki alana düşmektedir.¹³²

İmlemelerin kendiliğinden oluşan anlam dünyası, söyleyerek anlatımın olmadığı bir doğal iletişim kurma biçimidir. Bazen bu iletişim, bir beden işaretiyle ve bazen de bir çeşit imgesel işaretle olmaktadır ama bu nihayetinde anlık süzgecimizden geçen bir anlam kuramına dönüşmek için bilinçli bir iletişimin varlığını zorunlu kılmaktadır. Aldous Huxley simgesel iletişimin doğal imgesel iletişimden farklı olarak anlaşılmayı sağlasa bile temkinli olunması gerektiğini çünkü tuzağa da aynı sebepten düşeceğimizi söyler.

Dil ve diğer sembol sistemlerinden asla vazgeçemeyiz; çünkü sadece ve sadece onlar aracılığıyla kendimizi hayvanların üstünde bir yere, insan seviyesine çıkardık. Ama bu sistemlerin yararlanıcıları olduğumuz kadar kolaylıkla kurbanları da olabiliriz. Sözcükleri etkin biçimde kullanmayı öğrenmeliyiz; ama aynı zamanda dünyaya, her verili gerçeği bir genel etiket veya açıklayıcı soyutlamanın bildik benzerliği içine sokarak bozan yarı donuk kavramlar aracılığıyla değil de doğrudan bakabilme yeteneğimizi korumalı ve mümkün olduğunca güçlendirmeliyiz.¹³³

Varlık seviyesinde aynı somut gerçekliği paylaştığımız evren içerisinde bizi nesneden ayıran biricik farklılık diğeriyle olan iletişim gücümüzdür. Bu iletişim gücümüzü bazen bir nesneye, bazen sıradan bir canlıya ve bazen de aynı türü paylaştığımız bir diğer canlıya yani insana iletiriz. Bunu insana iletdiğimizde yani bir iletişim ile bilinç seviyesine yükselttiğimizde verilecek bir cevap ile karşımıza anlam kavramının devasa ve evrensel gücü çıkar. Bunu kültürel mirasımız olan dil ile gerçekleştirebildiğimiz gibi, sembolik, simgesel ve nesnel varlıklar üzerinden de gerçekleştirebiliriz. Burada görünür olan iki amaç söz konusudur. Birincisi, anlaşılma ve ikincisi anlamaktır. Bunun yolu da sorular, anlatımlar ve

¹³¹ Karaağaç, *a.g.e.*, s.20.

¹³² Denkel, *a.g.e.*, s.41.

¹³³ Aldous Huxley, (*The Doors of Perception*)*Algı Kapıları, Cennet ve Cehennem*, 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2014, s.62-63.

bazen de düşünsel faaliyetlerden sayılan edebiyat, felsefe, tarih, sosyoloji veya diğer bilimsel verilerden geçer. Ama sonuçta bir tek şeyi isteriz, anlamak (veya anlaşılacak).

Çünkü düşünen canlılar olan bizlerin, birbirimizde görüp niyetli olarak yorumladığımız davranışların birçoğu hem dilsel değil hem de yalın. Üstelik dil-dışı davranışlarla yaptığımız iletişim de yaşamımızda oldukça önemli bir yer ve işlev taşıyor. Bakışlarımız, yüz ve gövde hareketlerimiz, ses tonumuz, başkalarına yönelik duygu, niyet ve düşüncelerimizi aktarmakta bizlere oldukça güçlü olanaklar sağlıyor. Telefon konuşmalarında kimilerimizin bulduğu kurulum ve eksiklik, işte bu kanallardan yararlanmamak yüzündendir.¹³⁴

2.2.1. Tasarlayarak Anlama

Arda Denkel tasarlama öğretisinin öğrenilmiş bir bilginin yeniden anımsanmasından ziyade, yeni baştan düşünmenin lüzumu üzerine yaratıcı bir gücün doğal iletişimi olarak görmektedir. Bu ise daha çok uzlaşım dışı olup, bilgiye dönüşmeden gerçekleşen doğal bir iletişime sahiptir. Örneğin önceden hiç yapmadığımız bir şeyi düşünerek keşfettiğimizde bu bir tasarım ürünüdür. İletiyi ilettiğimiz kişi bunu anladığı için değil anlayacağı için bir tasarımdan bahsedebiliriz, bunu yapay iletişim haline getiren şey ise isteyerek muhatabımıza ilettiğimiz bir uzlaşma mesajıdır. Çotuksöken'e göre bu yeniden üretilen dil "söz veya söylem" olarak ifade edilir.

Burada söylemin asıl taşıyıcısı konuşan özne, hitap ettiği de dinleyen öznedir. "Ben-sen" ilişkisi bu bağlamda, bireyin, öznenin gerçekleştirdiği söylem edimiyle kurulur ve bu yolla soyut, toplumsal dil, bireysellik aracılığıyla somutlaşır. Söz evreni bireyselliğin evrenidir; salt biçim olan dil bu olanağı sağlar. Emile Benveniste'e göre: "Dil herkesin ortaklaşa paylaştığı bir dizgedir; söylem hem bir bildiri içerir hem de etki aracıdır. Bu anlamda, dil içinde ve dil aracılığıyla gerçekleşmelerine karşın, sözün aldığı biçimler her kullanımda tekildir." Söylemdeki her şey de biçim olarak yansır. Bu noktada artık, söylem gelişigüzel dilsel bir araç değil; anlambilimsel yönü özellikle ağır basan bir olgudur; söylemin oluşumunu sağlayan dil dizgesidir ve buna bağlı olarak da ardında zihinsel, başka bir deyişle kavramsal boyut vardır. Ancak, dil dizgesini özne, bu dizgenin kendine sağlayacağı olanaklar içinde özgür bir biçimde kullanır.¹³⁵

Bu durum içinde, söyleyen bu söylem veya ileti ile bir niyet belirtiyor denebilmesi için, söyleyen kişinin bu iletişimi dinleyende nasıl uyandıracağını tasarlamış olması gerekiyor. Apaçıkmiş gibi görünen bu koşulun, derinliğine düşünüldüğünde aslında pek de açık seçik bir koşul olmadığı anlaşılacaktır. Sistemli ve düzgün dil kurallarına indirgediğimizde günlük konuşmalarda her tümceyi tasarlayarak konuştuğumuzu söylemek birtakım zorluklar doğuracaktır. Dilsel veya dil dışı iletilerimizde, duraksamadan ve çoğu zaman kendiliğinden, ağızdan sanki o anda çıkmış gibi dinleyene veya kendi kendimize yeniden ve yeniden aktarmış oluruz.

¹³⁴ Denkel, *Düşünceler ve Gereçekler*, s. 354.

¹³⁵ Çotuksöken, *a.g.e.*, s.200

Bu durumda söylediğimiz her tümceyi tasarlayarak konuştuğumuzu önermek bize ne kadar ikna edici gelebilir. Denkel, doğal eğilimin, anlatmada veya iletişim düşüncesinde tasarlamamanın zorunlu bir koşul olmaması gerektiği yönünde olduğu düşüncesindedir. “Gerçekte, yapılan herhangi bir şey (X) için öncel önlem ve girişimler gerekmebilir. Oysa S (söyleyen) bunları böyle önlemlerin gerektiğini düşündüğümüz yerlerde ve durumlarda da almayacaksa, onun gerçekten X’i yapma niyetinde olduğunu, kuşkuyla karşılama durumunda olmalıyız?”¹³⁶

Yani o an gerçekleşen davranışsal niyet göstergesi öncesinde nasıl bir tasarı gerçekleştirmiş olmalı ki bu dil-dışı davranış gösterilmiş olsun. Denkel’e göre eğer dinleyende bu düşüncüyü uyandıracak bir yol, bir yöntem düşünmediysen, böyle bir niyetinin olduğunu savunamazsın; olsa olsa bunu arzu ettiğini veya istediğini söyleyebilirsin. Dolayısıyla öyle görünüyor ki, bir düşüncüyü uyandırma amacıyla olmak, bu iletiyi dinleyenin nezdinde uyandırmada kullanılacak olan bir davranışın, ne ve nasıl olacağını kendiliğinden sağlamıyor. “X davranışında bulunan (dil-dışı bir şey söyleyen) bir birey (söyleyen(S)), ne yapmış (ne yerine getirmiş) olmalıdır ki, X yaparak r düşüncesini uyandırdığı söylenebilsin?”¹³⁷

Denkel’e göre iletilmek istenen bir mesaj için gerekli bir davranışı yapmaya hazır olmak, dinleyende bu düşüncüyü uyandırma niyetinde olduğunu söyleme hakkı kazandırmış oluyor. Yani kendiliğinden gelişen bir durum, o an doğan bir düşüncenin, iletişim için anlam üretme hakkı yitirilmiş oluyor. İletişimsel niyet davranışlarının veya yapay iletişim uzlaşılarının tümünün bir ön hazırlığının, yani tasarımın olmasıyla ancak bu iletişimin sağlanabileceği düşünülür. Denkel’in ifadesiyle “kabaca söylenecek olursa, bu bulgu, ‘S, X ile, R’yi anlatıyor’ denebilmesi için S’nin X ile R’yi D’de nasıl uyandıracağını tasarlamış olmasının (planlamış olması) gerekiyor oluşudur.”¹³⁸

Söyleyenin bazı şeyleri yapmasının, iletmek istediği duygunun dinleyen bireyde anlama düşüncesini uyandırmaya yarayacağını biliyorsa, gerekli tüm hazırlıkları yapmış olmaktadır. Denkel’e göre böyle bir durumda bu bilgiyi anımsamaktan fazlası gerekmecektir.

Bu uzlaşımı öğrenmiş olmak örneğin; teslim olmak için beyaz bayrağı sallamayı öğrenmiş olmak ve bunu o anda anımsamak, kişiyi niyetli duruma sokmaya yeterli olacak

¹³⁶ Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama.*, s.43.

¹³⁷ Denkel, *a.g.e.*, s.44.

¹³⁸ Denkel, *a.g.e.*, s.42.

uygun inancı sağlayacaktır. Ancak, dil dışı ve uzlaşım dışı iletişimden söz edildiğinde, böyle bir hazır bilgi olarak dışında kalacaktır: Bu durumlarda iletişim yeni bir buluşa dayanır ve söylenimin (X), ilettiği düşünceyi iletmede kullanılışı ilk kezdir. Böylece öncel, hazır bilgiden yoksun olan söyleyen bu durumlarda nasıl davranacağı konusundaki inancını “yeniden” “yoktan” meydana getirme durumudur.¹³⁹

Böylece öncel olandan yani hazır bilgiden yoksun olan söyleyen, bu durumlarda nasıl davranacağı inancını yeni bir düşünceyle, sil baştan bir yokluk halinde meydana getirme durumundadır. Bu düşünce bizi şu sonuca ulaştırmaktadır: uzlaşım dışı iletişimlerde, bir niyet göstergesi olan iletileri bir başkasında uyandırmak için ne yapılması gerektiği ne söyleneceği önceden tasarlanmalıdır. Bu düşünsel veriler önceden bilinenler içinden bazı davranış biçimlerinin veya kalıplarının yapay bir zeminde toplanarak üretilmeleri ve uygun olanın tasarlanmış olarak seçilmesini kapsamalıdır. Burada hem bireyin karar verme süreci hem de davranışsal yaratıcı düşünce söz konusudur. Denkel bu eylemi “başkasında bir düşünce uyandırmak amacıyla bir davranışın tasarlanması”¹⁴⁰ olarak adlandırır. “Sözcüğün günlük anlamında bakıldığında, tasarlanmanın gözlemlenebilir bir süresi olduğu açıktır. Bu, tasarlanan şeyin ‘ele alındığı’ süredir. Aynı biçimde, bir davranış tasarladığı söylenen bireyin, yaptığıının bilincinde olmuş olması ikinci bir içerme olacaktır.”¹⁴¹ Fakat Denkel’in tasarım için öne sürdüğü savda ise böyle nitelikleri bulunmamaktadır. Çünkü bu tür bir düşüncenin anlaşılmayacak kadar kısa bir süre alması ve tasarlayan bireyin tasarlamakta olduğunu veya tasarlamış olduğunu bilmemesi veya fark etmemiş olması söz konusudur.

Bütün yapay iletişim olaylarında tasarlama olduğu söylenebilir mi? Bu sorunun yanıtı olumsuzdur. Önceden tasarlanmış söylenimler de kullanılıyor olmasına karşın, günlük iletişimde söylenimlerin bir bölümü söylenirken tasarlanmamaktadır. Bunun yanı sıra, iletişimin büyük ve temel bölümünün ve özellikle iletişimin yeni bilgi veren yaratıcı bölümünün, söylenimler tasarlanarak gerçekleştirildiği bildirilebilir. Çünkü önceden tasarlanmış söylenimler de kullanılıyor olmasına karşın, günlük dilde söylenimlerin bir bölümü söylenirken tasarlanmamaktadır.¹⁴²

Tekrarı olan sözcükler ve uzlaşım dışı amaçlı veya amaçsız davranışlar tasarlanmamaktadır; yinelenenleri, yeniden aynı amaç doğrultusunda kullanılan bir iletişim olayında bu iletilerin yeniden tasarlanmaları gereği yoktur. Aynı şey, uzlaşım dışı olup da henüz dil dışı söylenimler için de söz konusudur. Teslim olmak için beyaz bayrak sallamak veya taksi tutmak için gösterilen davranış, selamlama için baş eğmek, bir yeri gösterirken parmağınızın gösterdiği yöne bakmak veya bir soruya parmak kaldırarak cevap vermek, bu özelliğe örnek olacak dil dışı bazı davranışlardır. Bu söylenimleri oldukları gibi öğrenmiş

¹³⁹ Denkel, *a.g.e.*, s.45.

¹⁴⁰ Denkel, *a.g.e.*, s.45.

¹⁴¹ Denkel, *a.g.e.*, s.44-45.

¹⁴² Denkel, *a.g.e.*, s.46.

olmak, kullanıldıklarında iletilmek istenilen düşünceyi uyandırabilecekleri inancını taşıyor olmak, onu temellendirmek için yeterlidir. Burada önsel bir tasarının her defasında yapılması gereksiz ve anlamsızdır. Denkel bu doğrultuda bize dilsel iletişim için de benzer bir savı kullanacak bazı örnekler verir.

Dilsel iletişimde de sık sık kullanılan bazı söylenimler vardır ki, söylendikleri sırada tasarlandıklarını ileri sürmek yanlış olacaktır: bunlar, hazır formüller olarak kullanılan, gramer yapısına sahip olmalarına karşın, “bütün” olarak, yapılaşmamış uzlaşımalsal söylenimler gibi işlev gören söylenimlerdir. Örnek olarak, selamlama ve hatırlama sormada kullanılan terim ve tümceler gösterilebilir: “Nasılsın?”, “Selamünaleyküm”, “Afiyet olsun”, “Rica ederim”. Ünlem formülleri de tasarlama bulundurmayacaklardır. “Allah kahretsin”, “Lanet olsun”. Ünlemleri anlamlı olarak kabul edip edemeyeceğimiz açık değildir. Bunları kendiliğinden (spontane olarak) kullanan bireyler bunlarla bir şey anlatmaya (yapay olarak) çalışmamaktadırlar: yaptıkları, sıkıntı veya kızgınlıklarını sesli olarak dışa vurmak, otomatik olarak yansıtmaktır. Uzlaşımalsal olmalarına karşın daha çok doğal imleme türünü andırmaktadırlar. (Bu iki kavram birbiriyle çelişik değildir.)¹⁴³

Kendiliğinden söylenen kelimelerin bize doğal imleme gibi gelmesinin sebebine gelince; toplum içindeki varlığımızın toplum ile uyum içinde olduğunu göstermek bir ünlem işareti geliştirmemize bağlıdır, bu ise zamanla gelişen bir kelime ve ünlem hazinesine dönüşmesine sebep olur. Biri hapşırırken, “çok yaşa!” demek veya hasta olan birine “geçmiş olsun!” demek bir temenniye bildirir de aslında birini görürken verdiğimiz bir selamlamadan pek bir farkı yoktur. Bu, içinde önceden tasarlanmamış bir ileti barındıran sosyal bir kabullenme ifadesi gibidir. Roland Barthes’in de dediği gibi toplumsal bir kabullenme içeren bir dil örgüsü bizi içine almaktadır.

Demek ki dil, bir bakıma, dil yetisi eksi sözdür: hem bir toplumsal kurumdur hem de bir değerler dizgesidir. Toplumsal kurum olarak, hiçbir bilimde edim değildir dil; her türlü önceden tasarlanmanın dışında kalır, dil yetisinin toplumsal bölümüdür. Birey onu tek başına ne yaratabilir ne de değiştirebilir. Özü bakımından, toplumsal bir sözleşmedir dil, bildiririm sağlayabilmek için tümüyle uymak gerekir ona. Dahası da var: Bu toplumsal ürün, kuralları olan bir oyun gibi özektir; çünkü, kullanabilmek için öğrenmek gerekir onu.¹⁴⁴

2.2.2. Dil-Nesne İlişkisinde Anlam Arayışı

Kendi bilincimizin farkına varmadan önce çevremizde gerçekleşen olayların farkına vararak algısal ve duyuşal dünyamızı zenginleştiririz. Böylece gerekli iletişim ve bilgi, nesne ile kuracağımız ilgi doğrultusunda hayatımıza bir anlam katar. Burada önemli olan anlamın temelini oluşturan bilginin hangi süreçlerden geçerek bütüncül bir kavram ve bilinç dünyasına ulaştığıdır. “Bizler doğamız gereği toplumsal yaratıklar isek, kendi varlığımızı sürdürebilmenin yegâne yolu, diğer insanlarla iletişim kurmaktır. Bizler bir toplum içerisinde diğer insanlarla olan ilişkilerimiz sonrasında kendi zevklerimizi, korkularımızı,

¹⁴³ Denkel, *a.g.e.*, s.47.

¹⁴⁴ Barthes, *a.g.e.*, s.4.

beklentilerimizi, arzularımızı oluşturan varlıklarız. Arzularımız bile taklittir.”¹⁴⁵ Bu süreçte bilgiyi oluşturan öğelerden söz etmek gerekirse,

Bilginin üç kurucu öğesinin olduğu söylenebilir. Bilgiyi oluşturan bu üç temel öğeden birincisi, bilginin öznesi olarak bilen zihin, ikincisi bilginin konusu ya da nesnesi olan şeydir. Bu ikinci öğe algılanan bir nesne ya da canlı olabileceği gibi, bir önerme de olabilir. Bilginin üçüncü bileşeni, bilen özne ile bilinen nesne arasındaki ilişkinin ürünü olan şeydir. Bilgi, işte buradan hareketle, yani onun üç ayrı unsuru olması olgusundan yola çıkıldığında, üç farklı şekilde tanımlanır.¹⁴⁶

Söyleyen (anlatan) ve dinleyen (anlayan) kişiler ve nesne arasındaki kombinasyon (anlam), üçlü sacayağını üreterek bilgiyi anlam bağlamında görünür kılar. Anlamalı bir iletişim için gerekli olan bu ilişki dinleyen söyleyen ve nesne arasında gerçekleşen bir bağıdır. Fakat şu da unutulmamalıdır ki bilgiyi anlamalı kılan ilişki değil iletişimdir. Benim ve nesne arasındaki ilişkim bir bilgi doğursa da bunun varoluşsal anlamı ancak başkasının da bu ilişkiye bir bilinç sahibi olarak katılmasıyla doğar. Öyleyse bu anlaşma serüveninde niteliksel iletişimi sağlayan temel etken nedir? Burada karşımıza, iletişim için gereken diyalog olarak yine kısa yoldan dil geçmektedir. Russell sözcüklerin, kendinde varlık olan nesneyle ilişkisini kabul edilebilir bir dünya görüşüne yani bilgiye dönüştürebilmek için uzlaşım sal iletişimi inşa edebileceklerini düşünür. Bunun için de farklı görüşte olan filozofların düşüncelerini de dile getirerek kendisi için düşünsel dünyasına en uygun olanı seçer.

Bana kalırsa, cümlelerin yapısıyla cümlelerin referans verdikleri olayların yapısı arasında keşfedilebilir bir bağıntı var. Sözel olmayan olguların yapısının bütünüyle bilinemez olduğunu düşünmüyorum ve inanıyorum ki, yeterli dikkatle, dilin özgüllükleri bize dünyanın yapısını anlamamızda yardım edebilir. Kelimelerin sözel olmayan olgularla bağıntısı bakımından, çoğu filozof üç ana başlığa ayrılabilir:

1.Dünyanın özgüllüklerine dilin özgüllüklerinden yaptıkları çıkarımlarla varanlar. Bunlar çok ayrı bir gruptur; içlerinde Parmenides, Platon, Spinoza, Leibniz, Hegel ve Bradley vardır.

2.Bilginin sadece kelimelerin bilgisi olduğunu savunanlar. Bunlar arasında adcılar ve mantıksal olgucular vardır.

3.Bilginin kelimelerle anlatılamayacağını savunup bize bilginin ne olduğunu söylemek için kelimeleri kullananlar. Bunlar gizemcileri, Bergson ve Wittgenstein’i; ayrıca Hegel ve Bradley’in bazı görüşlerini kapsar.

Bu üç grup içinden üçüncüsü, kendiyle çelişik olduğu için reddedilebilir. İkinci grubun savı ise ampirik bir olgudan ötürü başarısızlıkla sonuçlanır: bir tümcede hangi kelimelerin olduğunu bilebiliriz ve bu sözel bir olgu değildir; oysa boş sözcü¹⁴⁷ için bu zaruridir. O halde, eğer bu üç seçenikle sınırlandırılırsak, birinci seçeneği en iyi şekilde değerlendirmemiz gerekir. Sorunumuzu iki kısma ayırabiliriz: birincisi, doğruluğun uygunluk kuramı, bu kuramı kabul ettiğimiz ölçüde neyi işaret etmektedir? İkincisi, mantıksal bir dilde

¹⁴⁵ Ergin Yıldırım, *a.g.e.*, s.88-89.

¹⁴⁶ Cevizci, *Felsefeye Giriş*, Say Yayınları, İstanbul: 2013. s.129.

¹⁴⁷ Boş İsim: Taşıyıcısı, karşılığı olmayan veya bir bireye göndermede bulunmayan isim. Boş isimler, Russell’in mantıksal kurgu ya da yapımlar adını verdiği gramatikal gerçekliklerdir. Bunlar “Noel Baba” örneğinde olduğu gibi karşılık geldikleri bir şey olmadığı zaman bile, anlaşılır ve anlamlı olan isimlerdir. (Cevizci, *a.g.e.*, s.292).

görüldüğü gibi, konuşmanın değişik bölümleri arasında ayırma uygun olan herhangi bir şey dünyada var mıdır?¹⁴⁸

Burada Russell anlamın mantıksal örgüsünü takip ederken sıralamay, ilkin analitik felsefeye uygunluğu ile paralel olarak dili dünya ile ilişkisi üzerinden kurar. Russell ancak deneylenebilir bir dünyanın bilgi üretebileceğini bu bilginin de dille ifade edilebilirliği ile olanaklar dünyasına inilebileceği düşüncesi hâkimdir. Bu durumda; “Russell açısından olgulara doğruluk değeri yüklemek için öncelikli olarak algıların, yani dış dünya üzerine gerçekleşen etkileşimlerin zihinlere aktarımlarının nasıl gerçekleştiğinin çözüme kavuşturulması gerekmektedir.”¹⁴⁹

Russell’a göre birey, şeylerin farkında olmakla birlikte, şeylerin farkında olduğunun da farkındadır. Örneğin güneşi gördüğünde güneşi görmenin yanı sıra güneşi gördüğünün bilgisine de sahip olmaktadır. Yahut acıktığında, besin istediğinde, “besin isteme” bilgisi de bireyin zihninde meydana gelmektedir. Russell’a göre zihnimizin bu tür ayrımlara varması “öz bilinç” denilen bir tanıma türü olarak vardır ve zihinsel olarak tanımalarımızın pek çoğu buraya dayanmaktadır. Öz bilinç sebebiyle varlıklar bizden bağımsız olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bu şekilde nesnelerin bağımsız var oluşlarına inanmadığımız takdirde Russell açısından başka nesnelerin, bedenlerin ve zihinlerin varlığı da imkânsız hale gelmektedir. Çünkü Russell, başka zihinlerin varlığına inanabilmek ya da onların varlığını varsayabilmek için elimizde olan tek şeyin, onların bedenleri üzerinden yapılan gözlemlerden türettiklerimiz olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰

Eğer dünyaya özgü gerçekçiliği dilin özgülüklerinden yapacağımız çıkarımla keşfedeceksek önce dilin ne olduğu irdelenmelidir. Dilin anlamak için bilgiye olan gereksinimi bilgiyi de dile göre şekillendirmeyi gerektirir. Böyle bir durumda ham madde durumundaki veriler aktarılma seviyesine ancak dil aracılığıyla ulaşır. Dil nihai bilgiyi yok saymaz veya onu değiştirmez, bilakis nesnel gerçekçiliğin zihnimize ulaşmasını sağlayacak anlamsal bir yapı inşa eder. Karaağaç dilin iletişimdeki kaçınılmaz rolünü şu ifadelerle dile getirir:

Kişi sağlıklı bir yaşam sürmek için, doğal ve sosyal çevre ile sağlıklı bir iletişim kurmak zorundadır. İletişimde anlaşmayı sağlayan çeşitli yöntemler ve araçlar vardır. İnsanlar birbirleriyle renk, mekanik sesler, çeşitli beden hareketleri vb. yoluyla da iletişim kurabilirler ama dil dediğimiz saymacalar sisteminin zenginliği olmasaydı, insanlar, kendi aralarında iletişim ve anlaşmayı sağlayamazdı ve uygarlıktan, sosyal yaşamdan söz edemezdik. Bu bakımdan dil aracılığıyla iletişim ve anlaşma, insanoğlunun sahip olduğu en büyük, daha doğrusu tek ayrıcalıktır.¹⁵¹

İnsan, gördüğü veya düşündüğü olaylar dizgesinden genelde mantıklı sonuçlara varsa da dil ile yapılan iletişim ağında her zaman doğru sonuçlara ulaşamaz. Denkel böylesi bir

¹⁴⁸ Russell, *a.g.e.*, s. 404.

¹⁴⁹ Demirel, *a.g.m.*, s.254

¹⁵⁰ Demirel, *a.g.m.*, s.257

¹⁵¹ Karaağaç, *a.g.e.*, s.28-29.

durumun bizi yanıltabileceğini söyleyerek yanlış anlamaların da bir bilgi üreterek anlam ve inanç doğurabileceğine dikkat çeker ve buna uyan bazı örnekler verir.

İnsanlar için ussallık çerçevesini aşmadan yanlış şeylere inanmak pek sık görülen bir durumdur. İletişim içinde olan bireyler de insan olarak bunun dışında kalamazlar. Öyle ise, söyleyen bireyin kendi açısından bütünüyle haklı olarak q'ya inandığı fakat onun bilgisi dışında q'nun yanlış olduğu durumları kolayca düşünebiliriz. Eğer kuşkularımızda haklıysak, bu betime uyan ve imgelmesi pek de güç olmayan kimi durumlar, gerçekten de X ile r'yi anlatan bir bireyi ve r'den farklı bir anlam taşıyan veya hiçbir anlam taşımayan bir X'i içerecektir.¹⁵²

İddialarımız bu tür yanılgılarla doludur. Değer yargılarımız, dünyaya bakış açımız ve bu doğrultuda girdiğimiz ve içinden çıktığımız sosyal çevreler, doğru bilgi üreterek anlam inşa ettiğimizi sandığımız her ortam, yanılgılı bir hayatı da beraberinde taşıyacaktır. Bilgiyi elde ettiğimiz kimi durumlarda, bu bilginin de teyide muhtaç olduğu ve bağlı bulunduğu nedenselliği değerlendirme konusunda hassas davranılması gerektiği ortadadır. Denkel, bu konuyu daha somut ve anlaşılır kılmak adına verdiği örneklerde, söyleyen bireyin inandığı q'nun yanlış olması koşulunu da ekleyerek vermiştir. Söz konusu örneklerden başlayacak olursak,

Örnek-1. Varlıklı bir kişinin kulağına, taşradaki kendine ait bir arazide bir altın madenine ait olduğu tahmin edilen altın parçacıkları bulunduğu söylentileri çalınıyor. Bu varlıklı kişi hemen bir yer bilimci ile anlaşarak, onun bölgeyi gezip araştırmasını ve altın bulacak olursa bir örnek parçayı kendisine getirmesini ister. Fakat yerbilimci arazide altının izine bile rastlamamasına karşın bölgede bol miktarda, tanımayan biri için altına çok benzemesi yanı sıra değersiz bir maden olan pirit buluyor. Yerbilimci, bu arada arazi sahibinin başka yerlerde birkaç altın madenine sahip olup, bunları işlettiğini duymuş: böylece kendisinin altın ile pirit arasındaki farkı bir bakışta tanıyacağından kuşku duymaz. Oysa gerçekte, bu madenlerin hepsi kömür madeni imiş ve arazi sahibi, doğada bulunduğu biçimde altını hiç görmemiş bile. Yerbilimci kente dönüyor ve arazi sahibinin çalışma masasının üzerine, getirdiği büyükçe bir parça piriti koyarak bununla arazinin değersiz olduğunu anlatıyor.¹⁵³

Burada söylenimin nesnesi olan pirit gerekli uyarımda bulunmasına rağmen bir uzlaşma oluşturmamıştır. Denkel'in bu örnekte dile getirmek istediği düşünce, birinin yüklediği bir anlam ile her zaman aynı şeyin anlaşılmadığını ve hatta yanlış bildiği bir bilgiyle doğru olmayan bir ifadeyi anlamlı sanarak yanıldığının bir örneğini vermektedir.

İkinci örnekte ise bir Arap şeyhi petrol görüşmeleri için İngiltere'ye gider ve görüşme sonrası fotoğrafçılara poz verir. Arap şeyhi fotoğrafçılara poz verirken de kendisine öğretilen parmakla “zafer” işareti yapacaktır. Fakat kendi kültüründe bulunmayan bu imlemeyi yanlış bir işaretle, elinin tersi karşıya dönük olarak yapmıştır. Bu ise İngiltere'de bir uzlaşım işareti olarak kabullendiği, edep dışı olan bir imlemeyle yanlış anlaşılır. Bu dil dışı anlaşılma

¹⁵² Denkel, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁵³ Denkel *Anlamın Kökenleri.*, s.118.

biçimini Aysever de belirli ve ancak sınırlı sayıda kişiler arasında olabileceğini dile getirerek şöyle der:

İletişim sırasında K'nın D'ye belli bir iletide bulunmak için kullandığı dilsele anlatımlara bir de şifreli dilsele anlatımları ekleyebiliriz. Bunlar da sözel ya da söz dışı olabilirler. Saklambaç oyununda saklananlara çık ile çıkma iletilerinde bulunmak için kullanılan “elma” ile “armut” sözleri sözel-şifreli dilsele anlatımlara soygunda erketelik¹⁵⁴ eden kişinin diğerlerine tehlikeyi haber vermek için, daha önceki anlaşmaları uyarınca çaldığı ısıklık da söz dışı-şifreli dilsele anlatımlara örnek gösterilebilir. Bu tür dilsele anlatımları diğerlerinden ayıran, bunların ait olduğu dillerin sayıca çok sınırlı bireyler tarafından bilinen özel diller olmasıdır.¹⁵⁵

Denkel'in verdiği üçüncü örnekte ise popüler kitaplar satan bir dükkâna giren bir müşteri, bir casus romanını incelerken, romanın ilerleyen sayfalarında kahramanın çoğu kez “görevini başarıyla tamamlamışsın” anlamında “alıp şuracıkta yırtabilirim” diye bir şifre kullandığını görür. Kitaba iyice kapılmış olan müşterinin yanına tanımadık biri yaklaşıp bir anda ve usulca kitabı beğenip beğenmediğini sorar. Müşteri okuduğu kitabın arka kapağında resmi olan yazarın bu adamla aynı yazar olduğu kanaatine varır. Ne kadar çok beğendiğini farklı bir üslupla anlatabilmek için, yazarın kitapta casusun tekrarlayıp ettiği şifreyi bu arada kullanıyor: “alıp şuracıkta yırtabilirim”. Oysa müşterinin inandığı şeyin tersine, soruyu soran kişi gerçekte o yazar değil, kitabı hiç okumamış olan dükkân sahibidir. Bu durumda yapılan yanlış anlamalara yol açan bu örneği Aysever Grice üzerinden değerlendirir: Grice yanlış anlamaları dört ayrı buyruğa ayırır:

“Konuşmaya katkı, katkıyı yaptığın aşamanın gerektirdiği biçimde, tarafı olduğun söz alış-verişinin kabul görmüş amacı doğrultusunda yap.” Grice'e göre, bu ilke, dört başlık altında toplanabilecek bir dizi buyruktan oluşur:

1.Nicelik Buyrukları: (1a) Konuşmaya katkı, tarafı olduğun söz alış-verişinin o anki amaçlarının gerektirdiği ölçüde bilgilendirici olsun. (1b) Konuşmaya katkı gerektiğinden fazla bilgilendirici olmasın.

2.Nitelik Buyrukları: (2a) Yanlış olduğuna inandığın şeyi söyleme. (2b) Elinde yeterli kanıt olmayan şeyi söyleme.

3.İlgi Buruğu: Konuşmaya katkı ilgisiz olmasın.

4.Söyleyiş buyrukları: (“Açık ol!” buyruğunun alt-buyrukları): (4a) Anlatımda bulanıklıktan kaçın. (4b) belirsizlikten kaçın. (4c) Kısa konuş (Sözü gereğinden fazla uzatma). (4d) Derli toplu konuş.¹⁵⁶

Denkel'in verdiği örnekler üzerinden konumuza dönecek olursak, yanlış bir anlamadan yola çıkarak anladığını ifade etmeye çalışan okuyucu, yanlış bir iletim yapmıştır yani aslında elinde yeterli kanıt olmadan anlaşılacağını sandığı cümleyi kurmuştur. Fakat okuyucu bu cümlelerin başarısız bir nitelik buyruğu olduğunu dinleyenin bir şey anlamadığını görerek öğrenmiş olacaktır.

¹⁵⁴ Erketelik: Gözetleyicilik (TDK)

¹⁵⁵ Aysever, *a.g.e.*, s.13.

¹⁵⁶ Aysever, *a.g.e.*, s.63-64.

Gördüğümüz davranışlar bütünü üzerine kanaat geliştirirken, anlayamama ihtimali üzerine değil neyi anlaşıldığı ihtimali üzerine kanaat geliştirilir. Örneğin, birinci örnekte verilen betimlemeye göre, yerbilimcinin beklentilerinin tersine arazi sahibi, çalışma masasının üzerine pirit külçesinin bırakılışını, bölgesinde altın bulunduğu yönünde anlayacaktır. Çünkü hem külçe, tanımayan göz için altın gibi durmaktadır hem de yerbilimciden ancak altın bulursa bir örnek parça getirmesi istenmişti. İkinci örnekte, gazeteci ve fotoğrafçılar, yaptığı hareketten şeyhin bir zafer kazandığını çıkarsamak yerine, bunu kendilerine pek de iyi niyet beslemeyen bir davranış olarak anlayacaklardır. Üçüncü örnek ise, kitabı soranın gözünde müşterinin söylenimi, onun kitabı beğendiği yönünde yorumlanmayacak, kitaptan onu yırtabilecek kadar tiksiniş olduğu anlaşılabilecektir.

2.2.2.1 Söyleme karşı dinleyende oluşan anlam(a) karmaşası

Arda Denkel, dinleyen bireylerin örneklerdeki söylenimleri, söyleyen bireylerin bunlarla anlattıklarından farklı olarak anladıkları için yanlış anlamış olduklarını öne sürmenin geçersiz bir çıkarsama olduğunu söyler. Dinleyenlerin söyleyen bireyleri yanlış anladıkları belki ileri sürülebilir fakat bu durumlarda kullanılan söylenimleri yanlış anladıkları doğru olarak öne sürülemez. Her şeyden önce, bu üç durumun hiçbirinde, dinleyenlerin edinmiş oldukları bilgilere veya yaptıkları çıkarsamalara yanlışlık veya geçersizlik yüklemeye olanak yoktur. Kaldı ki, eğer bir yanlışlık söz konusu ise bile, doğal olarak bunun söyleyen bireyin dinleyende beklediği türden bir düşüncenin bulunduğu inancında aranması gerekir. Durumların betimlenişi, dinleyene, söylenim ile anlatılan arasında bir ilişki görecektir inancı sağlamamaktadır. Aysever bu ilişki türünde Denkel'den farklı olarak yanlış anlaşılma(ma) durumunu kategorize ederek bu durumu, dizim bilgisi, anlam bilgisi ve kullanım bilgisinin birlikteliğine indirger.

Hangi türden olursa olsun, K'nın D'ye belli bir dilsel iletide bulunmak için kullandığı dilsel anlatım ile bunlar aracılığıyla bulunulmak istenen dilsel ileti (anlam) arasında uylaşımsal bir ilişki yani kullanılan dilin sözlüğü ile dizim bilgisinin, anlam bilgisinin ve kullanım bilgisinin belirlediği bir ilişki vardır. Başka bir deyişle, bunlar arasındaki ilişki nedensel değildir, nedensizdir. Verilmek istenen iletinin başarılı bir biçimde verilmesi, K'nın bu uylaşımsal ilişkiyi bilip doğru bir biçimde kullanmasına, D'nin de bu uylaşımsal ilişkiyi bilip doğru bir biçimde kurmasına bağlıdır. Bunlardan birinin gerçekleşmemesi iletişimin başarısız olmasına yol açar.¹⁵⁷

Anlaşılmayı belirleme girişiminde doğan bu engeller doğrultusunda Denkel, bu tür ve benzeri anlatımların anlaşılamadığından ziyade yanlış anlaşılmasının da mümkün olmadığını ifade eder çünkü veriler değerlendirildiğinde ortada doğru anlaşılma ihtimalinin bulunduğu

¹⁵⁷ Aysever, *a.g.e.*, s.13.

bir durum da kalmamaktadır. Bu yüzden asıl sorun anlatan kişinin bunu ifade etmek için yeteri kadar doğru bilgileri sunamamasıdır.

Denkel'e göre burada yanlış anlaşılardan ziyade doğru anlatılamama, bunu yeterince açık ve doğru bir şekilde ifade edememe yani mesajı iletememe sorunu var. Elbette iletilen bir mesaj olmayınca alınan herhangi bir doğru mesaj da doğal olarak olmayacaktır. Burada esas sorun bu mesajı doğru olarak anlayabilecek herhangi bir insanın söz konusu olamayacağıdır. Ancak Russell, Luitzen Egbertus Jan Brouwer üzerinden çelişği olmayan önerme değerlendirmesini yaparken, bir şeyin anlaşılması için anlamın doğmasına neden olabilecek “doğruluk ilkesi” yerine “doğrulanabilirlik ilkesini” koyar. Russell'in ifadesini kullanacak olursak:

Brouwer, bir önermenin doğru olup olmadığını keşfetmenin herhangi bir yoluna sahip olmadığımız müddetçe “doğrunun” kullanışsız bir kavram olduğunu savunur. Dolayısıyla “doğrunun” yerine “doğrulanabilir” koyar ve çelişği olmadıkça bir önermeye “yanlış” demez. Böylece geriye söz dizimsel olarak düzgün olan, ama doğrulanabilir olmadığı gibi doğrulanabilir önermelerin çelişği de olmayan önermelerin bir ara sınıfı kalır. Brouwer bu ara sınıfa ya doğru ya da yanlış demeyi reddeder ve onlarla ilgili üçüncünün olmazlığı yasasını hatalı kabul eder. Henüz hiç kimse “doğruluğu” “bilinen” olarak tanımlayacak kadar ileri gitmedi; “doğruluğun” epistemolojik tanımı “bilinebilendir.”¹⁵⁸

Bu örneklerde de anlatıldığı üzere, demek istenen şey, doğru söylediğini sanan kişi bildiği şeyi söyleyerek yanılmıştır, oysa sorun tam da buradan çıkmıştır yani ne demek istediye onu ilettiğini sanarak. Oysaki anlaşılan şey, demek istenen şey hakkında her zaman gerçek bir bilgi vermeyebilir. İşte bu yanılgı hali, Denkel'e göre sapmalı bir iletişimdir.

X'in z anlamını taşıdığını söylemek yalnızca S'nin X'i kullanırken z'yi niyetlediği olgusuna dayanarak öne sürülmüş olacaktır. Bu ise bir söylenimin anlamının bütünüyle onu kullanan bireyin niyetlerince belirlendiği savını içerir... Aynı durumda aynı söylenimle anlatılan, o söylenimin anlamıyla her zaman özdeş veya eşdeğer olamadığına göre, bir söylenimin anlamı, “o söylenimle birinin anlattığı” aracılığıyla açıklanamamalıdır.¹⁵⁹

Öyleyse anlattığım şey anlatmak istediğim şeyin garantisi olamaz. Burada bir anlamdan bahsetmem gerekirse; dinleyenin söyleyene, onu anladığına dair garanti verebileceği bir cevap verebilmesi gerekir. Aksi takdirde anlatılan şeyin uzlaşımalsal bir iletişim doğurduğu yani hakikat arayışına doğru bir iletiyle çıkıldığı garanti edilememiş olacak. Şimşek, doğru anlamayı ussallık ve duyumsallık olarak iki ana nedensel ilişkiye indirger. Ona göre:

Anlama, her bilimsel gözlem gibi açıklığa ve kanıtlanabilir doğruluğa ulaşmayı amaçlar. Anlamada açıklığı iki şekilde sağlayabiliriz: birincisi mantıksal ve matematiksel olmak üzere ussal ikincisi ise kendi yaşıyormuş gibi duyumsama, yani empati yoluyla olur. Bir etkinliğin hedeflenen amaçları doğrultusunda tam bir zihinsel açıklıkla kavranması ussal

¹⁵⁸ Russell, *a.g.e.*, s.326.

¹⁵⁹ Denkel, *Anlam ve kökeni*, s.121.

anlamadır. Empati yoluyla anlamada ise duyumsal katılım yoluyla, o olayı kendimizin de yaşadığı düşünerek anlarız.¹⁶⁰

Başka bir görüşe göre ise doğruluğu sınanamayan bir söz veya bir eylemin metafizik bir önerme olmanın dışında bir şansı yoktur. Metafizik bir önerme ise bu görüş çerçevesinde, yanlış olmaktan öte saçmadır.

Burada bir tümcenin doğru olması onun sınanabilir olmasına bağlıdır, aksi takdirde doğru veya yanlışlığını idrak edemediğimiz cümleler için bir anlam oluşturma çabasının da sonuçsuz kalacağı düşünülmüştür. Örneğin üçüncü örnekte sunduğumuz söylenimin deneysel olarak ispatlanabilir bir önermesi sunulmadığı için bunu sınayabilme olanağından da yoksun olmaktadır, burada kaçınılmaz olarak anlaşılmadığı değil anlamın doğmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Mel Thompson gerçeklikle ilgili araştırmada duyuların kanıtlarına güvenmemiz gerektiğini ancak yine de olguları aşan bir tür anlamın da olabileceğini söyler. Ona göre:

Eğer gerçeklikle ilgili bir şeyler bilmek istiyorsak, duyularımızın kanıtlarına güvenmeliyiz. Elbette, başka tür anlamlar da vardır ama eğer bir deneyim, bir ifadenin doğruluğu ya da gerçekliği ile ilgili değilse, o zaman bu ifade, onu yapan insan için önemin anlamı yoluyla iddia edilse bile, olgulara dayalı bir anlama sahip olduğunu iddia edemez.¹⁶¹

Bu durumda söylediğimiz, işaret diliyle imlediğimiz veya davranışlarımızla ilettiğimiz bir ifade biçimi eğer kanıtlanabilir durumda ise bunun algısal doğruluğunu da en azından bilgi düzeyinde kabul etmeliyiz. Böylece “algının bilgiye sebep olabileceğini varsayıyoruz; her ne kadar mantıksal bakımdan dikkatsiz olursak yanılgıya da neden olabilirse de. Bu temel varsayım olmadan, ampirik dünya hakkında tam şüpheciliğe düşmemiz gerekir... reddedilmeleri için pozitif temeller olmadıkça algıdan kaynaklanan inançlar kabul edilmelidir.”¹⁶²

Bu bize farklı anlamların olmadığını değil anlaşılan olanın olaylar nezdinde anlaşılabilir ve kanıtlanabilir olması gerektiğidir. Böylece ifade edilmek istenen şey, önemli olan iletilerin tekrarlanabilir kabuller düzeyinde tecrübe edilebilir ve anlaşılabilir olmasıdır. Aksi takdirde hiçbir doğruluk, kanıtlanabilir olmadıkça gerçek anlamda anlaşılır olamaz. Öyleyse, bir tümcenin doğru olması onun anlaşılır olmasına yeterli zemin hazırlamış olmuyor. Bilakis doğru olan tümcenin doğru olduğu bilinemeyince, anlaşılır olduğunu söylemekle

¹⁶⁰ Şimşek, *a.g.e.*, s. 197

¹⁶¹ Mel Thompson, *Teach Yourself Philosophy, Kendi Kendinize Felsefe Öğrenin*, 2. Basım, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2011, s. 92-93.

¹⁶² Russell, *a.g.e.*, s. 153.

doğru olduğunu ispatlamış olamayız. Anlamın gerçekleşmesi için iletişimin, doğruluğu ispatlanmış tümcelerle ilerlemesinin de gerekli olup olmadığının net olmadığı vurgusu yapılabilir. Çünkü doğruluk kuramı nesnel deliller üzerine temellendirilmişken anlam daha çok psikolojik, soyut vs. koşullar üzerine inşa edilmiş dâhili bir süreçtir.

2.2.3. Öğrenerek Anlama

Anlam bir çeşit öğrenme ortamında gelişir. Öğrenme biçimi öykünme, görme, okuma, eğitim gibi vs. ortamlarda mümkün olmaktadır. Öğrenilmeyen bir iletişim aracının, örneğin dilin, ne ifade ettiğini eğer çözemiyorsak bize verilecek mesajın da ne anlama geldiğini açıkçası bilemeyiz. Bu iletişimin öğrenme ve anlama sürecinin de hayatın ilk dönemlerinden itibaren başladığını ve geliştirildikçe daha doğru ve daha düzgülü uzlaşımların doğacağını söyleyebiliriz. Böylece bilgi toplumunda dinleyene sunulan kavram veya mesajlar, söyleyen tarafından öğrenilerek daha anlaşılır kılınmaya ve dinleyence algılanmaya ve anlaşılmasına ulaşılmış olur. Burada öğrenme iki yönlüdür, dinleyen olarak öğrenme ve söyleyen olarak öğrenme.

İletişimin başarısı, söyleyen bireyin niyetini ve iletmek istediğinin içeriğini başarıyla ortaya dökmesinden çok, onun bu içerikle iletişim yapma amacının dinleyence “görülüyor” olmasına, “tanınmasına bağlıdır”. Söyleyen birey meramını doğru dürüst anlatamasa bile, onun doğru dürüst anlatamadığı dinleyence anlaşılabilmişse iletişim başarılıdır.¹⁶³

Algı, bağlamın gerçekleştiği kültürel öğrenim durumunda güçlü bir veriye sahiptir. Öğrenilmiş bilgi, öznenin algısal zenginliğini gün yüzüne çıkarırken söyleyence üretilmiş bu bilgi, nesnesini dinleyence daha anlaşılır kılmaya zemin hazırlar. Richard anlamın bilgi öncesi gelişmeye başladığını ancak kullanıma bilgi sonrasında başladığını ifade eder. Ona göre:

Temel ayrım bağlamın anlam bilim öncesi ve anlam bilimsel kullanımları arasında bulunmaktadır. Bazen bağlamı, bir sözcüğün hangi anlamda kullanıldığını ya da benzer birkaç sözcükten hangisinin kullanıldığını ya da hatta hangi dilin konuşulmakta olduğunu anlamak için kullanıyoruz. Bunlar bağlamın anlam bilimsel-öncesi kullanımlarıdır. Bununla birlikte, göstericilerin durumunda bağlam anlam bilimsel olarak kullanılır. Dil, sözcükler ve anlam hepsi bilindikten sonra bağlam anlamlı olur; anlam bizi bağlamın belirli yönlerine yönlendirir.¹⁶⁴

Kelimelerin, eşyaların, tür ve cinslerin ve daha birçok şeyin özünü açıklama gücü bize doğru iletişim olanağını sağlar. Bu öğrenme süreci, anlam için gerekli iletişimin ön şartı gibidir. Anlı, anlama ve anlamlandırma durumlarını bir gelenek ve töre içinde verili nesneler üzerinden ilerlediğini ifade eder. Ona göre:

Bireysel insan, kendi varlık yapısı, taşıdığı kültür ve gelenek/paradigma ile “nesneye” yönelmektedir. Bunlar yönelimin iki temel koşuludurlar. En genel anlamıyla “nesnenin” ve

¹⁶³ Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama*, s. 49.

¹⁶⁴ Richard, *a.g.e.*, s.409

özelde “bilgi nesnesinin neliği” bunlar çözümlenmeden anlaşılamaz. İkinci temel koşul, şeyin her seferinde, her bireyde yeniden nesneleştirilmesi yerine, gelenek ve kültür/paradigma (değerler dizisi) içerisinde ona hazır nesne olarak verilmesini sağlamaktadır. Böylece de anlama ya da anlamlandırma ve bilme edimi gelenek ve kültür yolu ile verili olan “nesneye” yönelmektedir. Anlama ve bilme, belirli bir geleneğin anlaşılması ya da o geleneğin anlaması/bilmesi olarak açığa çıkarken, anlamlandırma/yeniden kavramsallaştırma gelenek ile verili olanın yeniden anlamlandırılması olarak açığa çıkmaktadır.¹⁶⁵

Henüz bir bebek iken gerek duyulmayan dil ile iletişim, zamanla anlamın vazgeçilmez aracı haline gelir. Nihayetinde öğrenmenin anlama doğru ilerleyen seyri dil üzerinden gelişir. Çeşitli deneysel ortamlarda farklı anlamlar taşıyacak her türlü söylenim, bir uzlaşma sonucu oluşan öğrenim ilişkisine dönüşebilir. Denkel’e göre bu öğrenim ilişkisi ile iletmiş olduğumuz betimleme içinde herhangi bir açıklamanın yerine gelebilmesi için, o algılamamızın içinde oluşturulacağı ulamın yani sınıfsal kavrayışın daha önce öğrenilmiş olma gereği ön koşul olarak içermektedir.

Bebeklerin yaşamın ilk evrelerinde henüz algılıyor olmadıklarını gösteren deneysel kanıtlar vardır. Algı, öğrenmeyi ve belirgin bir sınıflandırmayı zorunlu kılar. Denkel bu öğrenme halini nesnel ve doğal ayrımı yapmadan dış dünya ile ilişkilendirerek özne ile uyumluluğunu ifade eder. Aksi takdirde bilinmedik bir evreni önceden kabul etmiş olduğumuzu dile getirir.

Bütün bunların onaylanmayacak bir yanı yok. Ancak bunları onaylamak, algıladığımızın içeriğinde büyük ölçüde kendimizin gerçekleştirdiği düzenliliğin (nesneler, türler, nitelikler) bütünüyle insan yapısı olduğunu yani bunun dış dünyaya uymadığı sonucunu gerektirmez. Bu sonuca varabilmek için, dış gerçekliğin, ya da kendinde nesnenin, onu algıladığımız gibi olmadığı varsayımının, bir ek öncül olarak, doğru olması gerekir. Oysa bu, kanıtlanması amaçlanan sonucu önden varsaymaktadır.¹⁶⁶

Bir nesnenin ne türden bir öz nitelik taşıdığını söyleyebilmek için o nesnenin neye dair olduğunu da bilmek önemlidir. Örneğin, karşımızdaki tabloda beliren düzenli renklerin bir kuşun kanatlarına ait olduğunu söyleyebilmek için bu nesnenin ne türden bir varlık olduğunu biliyor olmamız gerekir. Aksi halde, bu resim yorumlanamayacak ve girdiler algılanamadan kalacaktır. Çocukluğun erken devirlerinden başlayarak ulamları öğrenip kavırıyor, böylece de “algılamayı” gerçekleştirebiliyoruz der Denkel, şu hâlde “öğrenme” de bu algılama açısından önem arz eder.

Zaman içindeki her bir deney-olay bir başkasından ayrı olduğuna göre, bu değişik duyu deneylerinin içerik yönünden ortak ve özdeş yanlarını saptayarak, karmakarışık bir algı yerine düzenli bir dünya görünümü kavrayabilmemiz için, deneylerimizi içeriklerine göre sınıflayabilmemiz, ulamlara bilmemiz gerekir. Deneylerimizi ulamlara, öbeklere, sınıflara ayırabilmeliyiz ki ortak öğelere sahip olanları, bu ortaklık ilkesinde, bir arada tutabilelim ve

¹⁶⁵ Ömer Faik Anlı, “Ussallık, Dil, Anlam ve Bilgi İlişkisi Bağlamında ‘Temelsiz’ Söylemlerin Karşıt-Tezleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 55. Sayı: 2, Ankara: 2015, 101-126, s.107

¹⁶⁶ Arda Denkel, *Nesne ve Doğası*, İstanbul: Metis Yayınları, 1986, s.86.

böylece aynı ya da ortak kalanı saptayabilelim. Ancak buna dayanarak şimdi gördüğümüz bir niteliği daha ileride de gördüğümüzde “aynı nitelik” olarak değerlendirir evrendeki düzenliliği fark edebiliriz.¹⁶⁷

Burada önemli olan, anlam için gerekli olan öğrenimin bir dille başlamadığı ancak, zamanla sürdürülecek mantıklı bir ilişkinin veya kültürel sürekliliğin devamı konusunda bu dile ihtiyaç duyulduğudur. Bu da bize öğrenmenin devamlı olduğu fakat zamanla biyolojik, psikolojik, sosyolojik vb. sebeplerden dolayı içerik değiştirdiğinden anlamın sabit ve durağan değil, değişken, sınıfsal ve aktif bir öğrenme süreciyle at başı gittiğini gösterir. Jaspers, bu öğrenme süreci anlam arayışının diller arasında devam ettiğini ve bu iletişim içinde insan varlığının köklerini keşfe yönelttiğini ifade eder.

Bir dildeki anlama ortaklığı -her zaman az çok bir tasarımdır, ancak konuşmanın gerçekliği değildir- sürekli olarak bu dilin dışına çıkıp yabancı dilleri dinleme ve onların sözcüklerini, biçimlerini öğrenme eğilimindedir. Bu, kuşatıcı varlıkla ilgili gerçekleştirmelere, bir dilden yola çıkıp başka bir dili anlamaya, dil türülüşü içinde iletişim dolayısıyla insan varlığının temeline değin inmeye yönelik bir çabadır.¹⁶⁸

Bu şekilde gerçekleşen ideal dil-anlam düşüncesi bize ortak bir zeminde buluşma umudu vermektedir. Kültürler arası geçiş düşüncesi en somut halini dilde bulmaktadır. Bu da kendini dış dünyaya ifade etme, dış dünyaya açma davranışı içinde bulunma girişimi, bir öğrenme ve anlama çabası, bir tür aile olma düşüncesinden doğmaktadır. Richard bu aile olma biçim ve duygusunun dil ile geliştiğini ve düşüncüyü şekillendirdiğini söyler.

Dil, düşüncenin bir ifadesidir, kendisiyle ifadelerin oluşturulduğu, soruların sorulduğu, açıklamaların yapıldığı vs. bir araçtır. Dolayısıyla bir dili anlamak -onun ifadelerinin anlamını bilmek- onun kullanımının temelini hangi düşüncelerin oluşturduğunu söyleyebilmektir; iddia edilen, istenilen, sorulan vs. şeyin ne olduğunu bilmek. Bu nedenle, bir tümcenin anlamı, bu tümcenin özgün biçimde dile getirdiği önermesel nitelikler ve bir sözcüğün anlamı, bu sözcüğün dile getirdiği böylesi bir niteliğin bir unsurudur (örneğin bir kavram).¹⁶⁹

2.2.4. Çıkarsama Yaparak Öğrenilen Anlama

Tümevarım zihnin tikelden tümele, olaylardan düşüncelere veya parçadan bütüne doğru yol aldığı bir çıkarım usulü ve yöntemidir. Batı felsefesinde tümevarımın bilgi için gerekli yöntemlerden biri olduğunu şüpheyile karşılayan ilk filozof David Hume olmuştur. Çünkü tümevarımda tümünden gelimden farklı olarak sonuca ulaşmak için bir zorunluluk söz konusu değildir. Çünkü verilen örnekler örneğin bir türün tümüne işaret edecek genişlikten ziyade bir kabule dayandığı için kesinlik söz konusu değildir. “Hume’a göre nedensellik

¹⁶⁷ Denkel, *Anlamın Kökenleri.*, s.25.

¹⁶⁸ Jaspers, *a.g.e.*, s.411.

¹⁶⁹ Richard, *a.g.e.*, s.204.

denilen şey, insanın bilim yapmasını mümkün kılan yakıştırmalardan ibarettir. Nedenselliğin zorunluluğa işaret ettiği varsayımı yanlışdır ve insanı yanılgıya iter.”¹⁷⁰

Olgular hakkındaki bütün akıl yürütmelerimiz aynı yapıdadır ve her defasında ortada olan olgu ve ondan çıkarılan diğer olgu arasında bir bağ varsayılmaktadır. Bunları birbirine bağlayacak bir şey olmasaydı, çıkarım tümüyle temelsiz olurdu. Karanlıkta konuşan bir ses işitmemiz, bize bir kişinin orada olduğunu belirtir. Neden? Çünkü konuşma insanın doğal yapısının bir etkisidir ve ona sıkı sıkıya bağlıdır. Bu yapıdaki diğer bütün akıl yürütmeleri incelersek bunların neden-etki ilişkisine dayandıklarını ve bu ilişkinin uzak ya da yakın, doğrudan doğruya ya da dolaylı olduğunu görürüz. Isı ve ışık ateşin birlikte ortaya çıkan dolaylı etkileridir ve bu etkilerden biri haklı olarak diğerinden çıkabilir.¹⁷¹

Hume olgulardaki neden sonuç ilişkisinin her defasında bir öncekinin tecrübesi ile devam ettiğini ve bu yüzden tecrübe edilen bu bilginin her defasında yeniden sorgulanması gerektiğini dile getirir. Bu sonuca göre tecrübe edilmeyen bilgiye tüme varım yöntemi ile ulaşılsa bile kesin hakikatin bir yansıması olamaz. Kesin hakikat sandığımız her şey aslında bir tecrübenin kaynağı olabilir ancak:

Böylece olgu sorunları hakkında emin olmamızı sağlayan delilin yapısıyla ilgili olarak kendimizi tatmin etmek istiyorsak neden ve etki bilgisine nasıl ulaştığımızı sorgulamamız gerekir. İstisna kabul etmeyen bir genel önerme olarak, bu bilgiye hiçbir zaman *a priori* akıl yürütmelerle ulaşılmadığını; bu bilginin, belirli nesnelerin sürekli olarak birbirine bağlı olduklarını gördüğümüzde, tümüyle tecrübeden çıktığını öne süreceğim. Son derece güçlü doğal akıl ve yetenekleri olan bir kimsenin önüne bir nesne konsun; bu nesne o kimse için tümüyle yeni ise duyulabilir niteliklerinin en özenli incelemesiyle bile, bu nesnenin nedenlerini ve etkilerini bilemez.¹⁷²

Tümevarım yöntemi deneysel olmayan bir tür çıkarım olarak algılanabilir, sonuçta kesin delillerin bütününden ziyade bir çeşit genelleme yoluyla ulaşılan bir anlam üretme biçimidir. Arda Denkel çıkarsamayı¹⁷³ ulamlara¹⁷⁴ ayırır ve bunu yaparken tümevarımdan oluşan çıkarsamadan ziyade algıdan doğacak çıkarsamayı anlam için öncelik sayar. Çünkü algı daha çok, olgulardan veya olaylardan doğacak kavramlar, simgeler vs. ile ilişkilendirilecek diyalektik bir sonuçtur. Bu ise ancak soyutlama kavramı üzerinde oluşacak çıkarsamalarla mümkündür. Guiraud’ın dediği gibi “Anlığımızda birbirini çağıran, nesneler değildir. Nesnelerin anlıksal imgeleriyle, bunlara ilişkin olarak bizde beliren kavramlardır.”¹⁷⁵

¹⁷⁰ Sümbül, *a.g.e.*, s.15.

¹⁷¹ David Hume *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma (An Enquiry Concerning Human Understanding)*, Ankara: Hacettepe Yayınları, 1976, s.24.

¹⁷² Hume, *a.g.e.*, s.24.

¹⁷³ Çıkarsama (*Inference*): Bir düşünceden öbürüne geçiş. Düşüncede bir inançtan, önermeden bir başkasına geçiş. Tümdengelsel, tümevarımsal çıkarsama türleri yanı sıra, algısal bir çıkarsama türünden de söz edilebilir. (Denkel, *a.g.e.*, s.155).

¹⁷⁴ Ulam (*Categori*): Anlığın kavramları sıralayış ve sınıflandırışında üst düzeydeki, genel, geniş kapsamlı kavramlar. (Denkel, *a.g.e.*, s.162).

¹⁷⁵ Guiraud, *a.g.e.*, s.24.

“Çıkarsamanın” felsefe açısından en az üç anlamı bulunduğu söylenebilir. Bu anlamlardan biri, mantıksal çıkarsama yani çıkarımdır. Bu daha çok zihinsel yorumlama yoluyla oluşacak akli melekeleri öne çıkarır. Örneğin deniz varsa balık da vardır. Bir ikincisi ise tümevarımı niteleyen işleyiş, yani tümevarımsal çıkarsamadır. Gördüğüm köpekler dört ayaklıdır, o zaman tüm köpekler dört ayaklıdır. Bir üçüncü anlamdaki çıkarsama ise iki önerme arasında olmayan çıkarsamadır. Herhangi bir şeyden, bir durum veya olgudan bir düşünce (kavram, ulam veya önermeye) geçiş olarak nitelenebilir. İşte algılamayı betimlerken “çıkarsama” bu son ve daha yumuşak anlamında kullanılmaktadır. Eğer burada bir ayak izi görüyorsam algım beni yanıltmıyorsa burada insanlar yaşıyordur, gibi çıkarım algıya yönelik bir çıkarımdır.

Denkel algılama ile ilgili bir kavram olarak nitelendirilen, “yoğunlaşma alanı” kavramına dikkatimizi çeker.

Algılama, girdinin belirli bir alanı üzerine yoğunlaşarak yapılır. Eğer bu böyle olmasaydı ve bütün görsel girdi (görüntü) bir kez de algılama durumunda olsaydı, insan beyni bunu yerine getiremeyecek kadar küçük kalırdı. Nesnelerin tanınması, yani algılanması, ancak onların kendi dışındakilerden ayırt edilmelerinden sonra üzerlerinde yoğunlaşarak sağlanabilir.¹⁷⁶

Böylece zihin fazladan ve gereksiz yoğunlaşmalar yaşamadan kavramlarını seçip düşünceyi yoğunlaştırabilir. Örneğin bir kütüphaneye girip her zamanki gibi felsefe kitaplarının bulunduğu raflara yoğunlaşıp, gözümü bu türden kitaplara dikmem böyle bir yoğunlaşmadır, aksi takdirde binlerce kitap arasından seçim yapmam gerekebilirdi veya mağazaya gidip aradığım spor ayakkabıyı önce ayakkabı bölümüne oradan da spor reyonuna gitmem gibi. “Girdinin belirli bir alanı (veri) böylece algılamaya içerik olabiliyor. Öte yandan, bir yoğunlaşma alanının seçilebilmesi için bazı ‘yoğunlaşma öncesi’ süreçler gerekmektedir. Bunlarla, salt duyumun yani girdinin ilk ayrıştırması gerçekleştirilir.”¹⁷⁷

Denkel’in yoğunlaşma ifadesi üzerinden yorumlayacak olursak, örneğin alışverişe gitme yerine kütüphaneyi seçmem, kütüphane memurunu her zamanki doğallıkla selamlamam ve felsefe bölümünün bulunduğu rafları sormam vs. gibi yoğunlaşma öncesi işleyişler, normal yaşantıdaki davranışların büyük bir çoğunluğu, bu şekliyle otomatik bir biçimde yürütülür. Ancak Jaspers yoğunlaşma sonrası dışarda kalan nesneleri Hegel’in dikkat çektiği yorumuyla, bulanık kalan, mantıksal çıkarımın dışında kalan içeriklere yoğunlaşarak bütüncül bir anlam üretme mekanizmasına yönlendirir bizi.

¹⁷⁶ Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama.*, s.51.

¹⁷⁷ Denkel, *a.g.e.*, s.51-52

Biçimsel mantık yasalarına aykırı düşen, eksiklik anlamı içeren ve bulanık kalan nesne; ayıklama sırasında, mantıksal doğruluk bakımından yiten içeriklerini yeniden dile getirebilir. Bu yüzden, Hegel, dilde anlamsız diye yakınılan nesneyi, dilin “anamlı oyunlarının” bir bölümü diye anlayabildi, düşüncelerini süslemeye onlardan yararlanabildi, dahası onları dilin bilinmeyen felsefe derinliği olarak değerlendirebildi.¹⁷⁸

Bu öncel bilgiler bize anlaşılır ve tecrübe edilebilir olgusal bir çevre hazırlar, bu maddi koşulları öğrenmenin neticesinde ise nesnel kanallardan algısal bir seçicilikle üretilen anlamın sürekli olarak akış halinde olduğu bir derinlik görülür.

Anlama yetisinin bir “çıkarsama” olup olmadığını ortaya çıkarabilmek için, insanların sosyal iletişim ağıyla birbirleriyle anlaşabildikleri gerçek veya sanal durumları ele alınabilir. Böylesi ortamlarda, kişilerin birbirlerinin davranış, istek, durum, beğeni ve etkileşimleri üzerine yaptıkları konuşma biçimlerinden de yararlanılabilir. Denkel tüm bu sonuçlardan, çıkarsamanın anlam için temel bir yöntem olduğu sonucuna varır.

Deneyssel olarak bir diğerinin davranışlarından düşünce ve hislerini okumada insanların ne ölçüde başarılı yorumlar yapabildiklerini defalarca sınavarak daha güvenilir sonuçlara varabiliriz. Bulgularımız çıkarsamaların tutarlı doğruluğunu gösteriyorsa (ki, deney bunu göstermektedir), o zaman “çıkarsamanın” anlamının temel bir ögesi olduğunu güvenilir bir biçimde ileri sürebiliriz.¹⁷⁹

Denkel için önemli olan zihnimizden hangi düşüncelerin geçtiğinden ziyade iletişim anında gelişen söylemler içinde nelerin anlaşılması gerektiğidir ve bu da ancak çıkarsama yaparak gerçekleşir, yoksa elbette o an söyleyenin aklından ne geçtiğini çıkarsama yaparak bilemeyiz, tesadüfen doğru anlaşılmış olsa bile anlaşılan şeyin doğru olduğu iletişime geçilmeden sınanamaz. “Kuşku yok ki dil edimleri, dil oyunları ve en genel anlamda iletişime dair felsefî konular ve bunlara ilişkin dilin sosyal ve psikolojik yanları çok önemli konulardır. Ancak öte yandan dilin formal yapısının olanaklı kıldığı simgeler dizisi ile gerçeklik arasındaki ilişki de bir o kadar önemlidir.”¹⁸⁰

Bir türün bireyleri arasında gerçekleşen aynı ortam ve durumların birbirine yakın davranışlar serimleyerek benzer sonuçlara vardığı ve bunun da çıkarsama yapmayı, dolayısıyla anlamayı kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Karşılıklı olarak gerçekleşen bu davranışsal değerlerimizi yorumlayıp bilgi üreten canlı bir tür olduğumuz için birbirimizin ne düşündüğünü ifade edecek bir yetiye de sahibiz. Denkel söylemin ve anlatılmak istenen şeyin özdeş olarak doğru bir şekilde anlatılmasının iletişim için gerekli olduğunu ama bunun yeterli bir neden olmadığını düşünür. Çünkü eğer dinleyen açısından bu tür bir bilgi birikimi ve

¹⁷⁸ Jaspers, *a.g.e.*, s.442.

¹⁷⁹ Denkel, *a.g.e.*, s.60.

¹⁸⁰ Irzık-İnan, *a.g.e.*, s.17

temel bir görüş açısı yoksa bir anlama gelmediği değil anlaşılmadığı söylenecektir. Anlı dinleyen tarafından tercüme edilmiş bir dil oluşumunun gerçekleşebilmesi halinde nesnenin de bu oluşuma katkısının olabileceği ve bu katkının iletişim amacına hizmet ederek dinleyene ulaşabileceğini dile getirir.

“Nesne”, kendinde olarak gözlemci dışında bir şeydir; ancak, insan edilgen bir “ayna”, salt bir gözlemci değildir. Öyle ki, “anlatan”, “dinleyen” dilinde konuştuğu sürece anlam aktarımı yapabilir. İnsan, varlığın “anlattıklarını” kendi diline “tercüme” ederek anlayabilmektedir. Aradaki “çevirmen” dışsal bir yapı değildir; insanın ta kendisidir. O halde, kendinde olarak varolan şeyler, dil aracılığıyla bir anlam dünyasının parçası haline getirildiklerinde “nesneleşmektedirler.”¹⁸¹

Çoğu zaman karşımızdakini anlamakta başarısız olduğumuz olur. Fakat söylenim anlamlılığını sadece dinleyenin anlayışına bağlamak, sorunun söylenim ve söyleyende olabilecek her türden sorunlu düşünceyi daha karmaşık hale getirebilmektedir. Çünkü böyle bir durumda dinleyeni ne türden bir söylenime göre çözümlememiz gerektiği veya izafi düşünceleri ortak bir söylenimde buluşturma arzumuzu yitirmiş olacağız. “Söyleyendeki q inancının doğruluğunun, söyleyenin anlattığı ile kullandığı söylenimin orada taşıdığı anlamın eşdeğer olmalarını sağlayan bir koşul olmadığını”¹⁸² dile getiren önermeye göre, eşdeğerliğin yalnız q inancı doğru olduğu zaman var olduğunun doğru olmadığı düşüncesidir. Bu durumda söylenen ve söylenmek istenen şeyin özdeş olması anlamın oluşmasına olumlu katkı yapsa bile sonuca ulaşmış bir ilişki için yeterli bir neden doğurmayacaktır.

Arap şeyhi zafer imlemesini doğru yönde yapmış olsun, fakat karşısındaki gazetecilerden kimileri, İngiliz kültüründe yetişmiş olmalarına karşın imlemeyi bilmiyor, tanımıyor olsunlar: Bu gazeteciler için imlemenin bir anlama gelmediğini mi söyleyeceğiz? Hayır. Doğru açıklama, anlayabilmeleri gereken bir şeyi anlayamadıkları olacaktır. Üçüncü örnekte soruyu soran kişi gerçekten kitabın yazarı olsun; fakat o kitabı yazdığından beri birçok casusluk romanı yazmış olduğundan, orası için uydurduğu şifrenin ayrıntılarını artık anımsayamıyor olsun. Bu durumda söylenimin, yazarın romanının çok başarılı olduğu anlamına geldiğini yadsıyacak mıyız? Görüşümüze göre, burada da eşdeğerliğin korunduğunu öne sürmek geçerli olacaktır.¹⁸³

Burada müşteri, kitabın yazarının bu şifreli cümleyi kullandığını ve kitabı beğenip beğenmediğini soran kişinin de aynı kişi olduğunu doğru olarak bilmiş oluyor. Fakat eksik olan, bu yazarın neyi artık bilip bilmediğidir. Söz konusu olan şey artık doğru inancın söylenime yeterli anlamı katamadığıdır. Bu yüzden bu koşul geçersiz olmaktadır yani dinleyen ve söyleyen arasında gerekli denge oluşmamıştır. Zamanla değişen koşullar, bir zamanlar doğru olan cevapları sağlıklı bir iletişim kurmak için artık yeterli gözükmemektedir. Çünkü iletişimin üçüncü ayağı olan dinleyenin buradaki rolü zaafa uğramıştır ve artık anlama

¹⁸¹ Anlı, *a.g.m.*, s.104.

¹⁸² Denkel, *Anlamanın Kökenleri.*, s.123.

¹⁸³ Denkel, *a.g.e.*, s. 124.

kabiliyeti değil anlamaya yol açan iletişim süreci sekteye uğramıştır. “Söylenim anlamını belirleyen, q inancının doğruluğu veya yanlışlığı değilse, nedir? Buna kaba çizgilerle vereceğimiz ilk yanıt şudur: anlamı belirleyen, q inancının oluşturulmasının dayandırıldığı temeldir.”¹⁸⁴

İnancın doğruluğu sağlam bir temele dayanmadığı ve güçlü bir zemin üzerine oturmadığı sürece iletişimin oluşmadığı düşünülmektedir. Örneğin Arap şeyhi doğru bir şekilde zafer işareti yaptı fakat bu ona olan inancı doğru kılacak temel alt yapı dinleyende oluşmamıştır. “Tekil bir olaydan öğrenilecek bir şey olmadığı müddetçe hiçbir hipotezin onaylanması veya çürütülmesi mümkün değildir. Tekil bir olaydan öğrenilecek olan şeyin kendisinin daha sonraki deneyimler aracılığıyla onaylanmaya veya çürütülmeye muktedir olması gerekir.”¹⁸⁵

Burada anlatılmak istenen, doğru bir şeyin dinleyende istenen karşılığı bulması için dinleyen bireyin anlatan birey ile benzer bir durumda veya kültürde yaşamış olması veya söylenimi anlayacak ve hatırlayacak sağlıklı bir zihin gücüne ve bilgi birikimine sahip olması gerekebileceğidir. Aysever bu ortak hatırlanma ve anlayış durumunu “ortak dağarcık koşulu” olarak nitelendirir. Ona göre:

Verilmek istenen dil dışı ya da dil ötesi bir ileti olduğunda, maddi koşul ile dilsel koşulun yanında aranması gereken üçüncü bir koşul daha vardır: ortak dağarcık koşulu. Yani, dil dışı iletilerle dil ötesi iletilerin başarıyla iletilmesi, K ile D’nin, kullanılan anlatımın karşılık geldiği olgu ya da durum ile iletinin karşılık geldiği olgu ya da durum arasındaki nedensel ilişkinin bilgisini içeren ortak bir dağarcığa sahip olmaları koşuluna bağlıdır.¹⁸⁶

Nihayetinde daha önce benzer bir iletişim tecrübesini yaşamış olması veya bunu unutmamış olması gerekecek ki yeterli ve gerekli bir diyalog kurulabilsin. Aslında burada önemle belirtilmesi gereken husus şudur: eğer birini anlamam gerekirse onunla aynı duyguları paylaşacak bir ortamda yaşamaktan ziyade öyle bir yaşam alanının anlaşılabilmesi bilgisini ve anlayışını elde etmem ve geliştirmem gerekmemdir. Aksi halde, herhangi bir görüşü veya niyeti anlamam için o hayatın bir benzerini yaşamış olmam gerekecek ki böyle bir paralel yaşam biçimi bu kısa ömrümüzde mümkün değildir, tutarlı olması da olanaklı gözükmemektedir. Peki dinleyende aynı anlamı verecek bir inancın olabilmesi, doğru olan bilgiyi bilmek için yeterli midir? Zihnin ürettiği söylenim tam olarak neye göre doğrudur? Gerçek bilgiyi nasıl elde edebiliriz? “Kant’ın epistemolojisinde zihnin üç yetisinden

¹⁸⁴ Denkel, *a.g.e.*, s.125.

¹⁸⁵ Russell, *a.g.e.*, s.385.

¹⁸⁶ Aysever, *a.g.e.*, s.15.

bahsedilir. Bunlar duyusallık, anlama yetisi ve akıl olarak sıralanır. Duyusallık ve anlama yetisinin akıl tarafından birleştirilmesi, yani duyumsanacak nesnenin aklın kategorilerine oturtulması insanda bilmeye yol açar.”¹⁸⁷

Zihinsel algılayışlarımız bu durumda anlam derinliğini akıl aracılığıyla ortaya çıkarılmış belirli bir sistem içinde kavrayabilir mi? Gördüğüm nesnelerin uzaysal konumları benim için mutlak önemli olmayabilir. Burada gerekli olan şey, belki de örneğin kitap denen nesnenin bazı ayrıcalıklarla nasıl bir etkiye sahip olduğunu bilmemdir. Huxley üç boyutlu evrenin sınırlarının farkında olmamız gerektiğini ifade ederek zihne bir kapı aralar:

Bu bağlamda, konum ve üç boyut ikincil derecedeydi. Elbette uzay kategorisi ortadan kaldırılmış değildi. Ayağa kalkıp ortalıkta yürüdüğümde, bunu oldukça normal bir biçimde yapabildim, nesnelerin konumlarını yanlış algılamadan. Uzay hala oradaydı, ama üstünlüğünü kaybetmişti. Zihin öncelikle ölçülerle ve konumlarla değil, varlık ve anlamla ilgiliydi.¹⁸⁸

Bir olgunun görece doğruluğunu ne belirler? Söyleyenin, inanç ve beklentisini söyleyene kabul ettiren koşullar nelerdir? Bunlar olgudaki doğrusal ilişkilerin dinleyende bulunduğunu düşündüğümüz koşullar olabilir mi? Çünkü her durumda olgunun doğru olması akla uygunken bunun gerçekte yanlış olması veya doğru iken bunun usa uygun olmaması da olanaklıdır. Denkel bu soruya şöyle bir cevap verir:

M'nin doğruluğuna inanan bir söyleyen birey bu sonuca, doğrudan ve bilinçli olmasa bile, bir usamlama yolu ile varmaktadır. M inancına götüren usamlamanın öncülleri arasında her şeyden önce dinleyenin bir ussal yaratık olduğu inancı bulunur. Başka bir öncül ise, dinleyenin belirli bir kültürde yetiştiği ve yaşamı boyunca belirli bağlam ve ortamlar içinde bir deney birikim fonu (arka planı) oluşturduğudur. Bu açıdan bakıldığında, dinleyenin örneğin bir kasap ailesinde değil de kerestecilikle uğraşan bir ailede yetişmiş olması ve meslek olarak demirciliği değil de matematik öğretmenliğini seçmiş olup, boş zamanını geçirmede uyguladıklarının kimi belirli etkinlikler olup başkaları olmadığı, önemli farklar yaratacaktır. Üçüncü bir öncül, bu kültür veya ortamlardan birinde, uzlaşım sal veya doğal nitelik taşıyan ve ortamı tanıyan bir ussal yaratıkta p gibi bir inancın oluşmasına yeterli olacak bir ilişkinin var olduğudur. Bu üç öncül, eğer doğru iseler, birlikte m inancının doğruluğunu içereceklerdir.¹⁸⁹

Bu öncülleri daha iyi kavrayabilme olanağı için önceki örneklere dönecek olursak, bu örnekler üzerinden, bu öncüllerle ne denilmek istendiği koşutu daha iyi anlaşılabilir.

Örneğin Arap şeyhini dinleyenler arasında kendi tebaasından yakınlarının da olduğunu düşünelim. Kullanılan zafer işareti ne kültürlerinde ve ne de bulunmuş oldukları başka bir ortamda da karşılaşmadıkları bir imleme olsun. Peki, bu durumda diğer herkes bu imlemeyi anladığı ve sadece kendi tebaası olan birkaç kişinin buna bir anlam veremediği, bu zafer işareti anlamına gelen imlemeyi anlayamadıklarını ve bunu başaramadıklarını mı

¹⁸⁷ Sümbül, *a.g.e.*, s.17.

¹⁸⁸ Huxley, *a.g.e.* s.17.

¹⁸⁹ Denkel, *a.g.e.*, s.126

düşüneceğiz? Denkel'e göre buradaki tek çıkar yolun bu imlemenin kendi kültürlerinde ve zihin kodlarında henüz bir bilgi iletisi oluşturmamış olduğunu söylemektir. Bu da bir başarısızlık veya anlaşılamamış olması değil yabancı olunan bir kültürde bilgi dağarcığına henüz yerleşmemiş bir işaretin varlığını gösterir sadece. Bunun görünür sebebinin ise bir deney ortamında gelişen anlam birikimlerinin henüz burada yani Arap muhatapları için gelişmemiş olmasıdır.

Bir diğer anlam yansıması ise Denkel'e göre söyleyen karşısında bir dinleyenin olmadığı sürece herhangi bir anlamın doğmayacağı üzerinedir. Bu durumda eğer bir anlam üretiliyorsa ya bir dinleyen vardır veya böyle bir muhatabın olduğunu düşünerek, koşullu olarak konuşur ve iletler göndeririz. Aksi takdirde kendi kendine konuşan bir söyleyen sadece bir nesne görevini görür. Bu ise bilinç seviyesinde üretilen bir anlamın henüz gün yüzüne çıkmadığı gerçeğini gösterir bize.

Bir söyleyenin, karşısında dinleyen olmadan bir şeyler anlattığı bir durum düşünelim. Gerçek iletişim durumları söz konusu olduğunda bunun ortaya çıkmayacağını ileri sürüyoruz. Öte yandan, bu tür bir durum düşünülebilir ve söylenimin orada taşıdığı anlamlılıktan da söz edilebiliyorsa bunu temelde koşullu (*hipotetik*) önermeler¹⁹⁰ kullanarak yapıyoruz. Anlamlılıktan söz edebilmemiz, bu durumları sanki bir dinleyen varmış ya da var olsaymış gibi değerlendirmekle olanak kazanıyor.¹⁹¹

Gerçek iletişim koşullarında yani 'deney ortamlarında'¹⁹² tek taraflı bir anlamın doğmayacağını kabul etmekle birlikte, anlamın olduğunu düşündüğümüz her durumda ikinci bir şahsın bu iletişimi sağlıyor olmasını gerektirir. Bu da ancak koşullu bir önermeyle mümkündür. Yani sanki bir dinleyen veya dinleyen için bir söyleyen farazi olarak mevcutmuş gibi anlam üretilir. Kendi kendimize konuştuğumuzda da durum bundan farklı değildir, tek fark kendi söylenimimizin dinleyeni olduğumuz.

Benzer açıklamayı, söylenimin bulunduğu fakat dinleyen ve söyleyenin söz konusu olmadığı bir deney ortamı için de söyleyebiliriz. Böyle bir kabule göre Denkel için herhangi bir anlam oluşmuş değildir. Bir iletinin anlam taşıması için minimum seviyede bir bilinç seviyesinin yani buna cevap verecek bir sinyalin diğer adıyla bir dinleyenin olmasıdır. Denkel için kapalı bir kitap, içinde binlerce ruhun biriktirdiği anlamları taşıyan bir sandık gibi düşünülmemelidir. Biz onu açıp okumadığımız sürece içinde binlerce işaretin olduğu

¹⁹⁰ Koşullu Önerme: (*hypothetical statement*). "Eğer" ile başlayıp bir koşul belirten ve bu koşulun yerine gelmesiyle geçerli olacak bir durum betimleyen önerme. İçerme imiyle bağlanmış iki önermeden oluşan bileşik önerme. Koşulu veren ön bileşen, bu koşullarla geçerli olan durumu veren art bileşene yeterli koşuldur. Art bileşen ise ön bileşene zorunlu koşuldur. (Denkel, *a.g.e.*, s.158).

¹⁹¹ Denkel, *a.g.e.*, s.133.

¹⁹² Deney Ortamı: İçinde birbiriyle tutarlı deneyler edinilebilecek ortam, çevre veya bağlam. Örneğin, bilim, uğraş, sanat alanları, çeşitli fiziksel, toplumsal çevreler. (Denkel, *Anlamın Kökenleri*, s.156).

yazılardan oluştuğu somut bir gerçeklikten başka bir şey söyleyemeyeceğiz. “Eğer kapalı bir kitabın sayfalarını düşünerek bunların anlam taşıdıklarını öne sürebilenler varsa, bunu ya kendilerini bir potansiyel dinleyen yerine koyarak, ya da durumu orada sanki başka bir dinleyen varmış gibi yorumlayarak -yani kendilerini aldatarak yapıyorlar.”¹⁹³

Öyleyse doğaya, maddeye veya olgulara anlam yüklemekten ziyade onu açıklayan bir bilincin ve onu anlayacak başka bir bilincin karşılıklı iletişimiyle doğacak bir anlam dünyasından bahsedebiliriz. Burada söyleyenin eylemsel davranışı, anlamın oluşması için nedensel etkilerden sadece biridir. Bu durumda söyleyen için gerekli katkı söz konusu olduğunda, söylenim ve onun içinde doğal olarak bulunuyor olan anlam tohumları söyleyene eklektik olarak katkı sağlamış ve söyleyen bu ilişkisel bağı kullanarak ve uzlaşım sal bir dille dinleyene ulaştırmış olur. Ferdinand de Saussure de dilin uzlaşım sal bir kabul olmasından kaynaklı olarak iletişimin olmadığı bir yerde kendi başına bir anlam paketini taşımadığını ifade eder.

Saussure’e göre, bir dilde sesler anlamı yansıtmak amacına yönelik doğmaz. Dil bir yapıdır ve bu yapının hiçbir ögesi bir diğerine karşı hiyerarşik bir üstünlüğe sahip değildir. Dili toplumsal ve kültürel bağlamına göre incelemek gerekir çünkü dilsel bağıntılar ve anlamlar doğal değil, uzlaşım saldır. Dil öğelerinin dil sistemi dışında hiçbir anlamı ve işlevi yoktur. Onlar anlamını o dil sistemindeki ilişkiselliklerinden alır.¹⁹⁴

Öyleyse söylenimin iletilemediği bir dinleyenin yokluğunda anlamlı bir iletiden bahsetmek bizi yanıltabilir çünkü bir dinleyen olduğunu önden kabul etmek bunun olabilirliğinin mantıklı bir açıklaması değildir. Öyleyse anlamın da olmadığı bir yerde anlamın olduğuna ihtimal vermek, anlamın orada var olduğunun mantıklı bir açıklaması olamaz. Bu savı bir örnekle anlatacak olursak; acil bir durumu veya herhangi bir olayı arkadaşımıza anlatmak için onu telefonla aradığımızda şayet telefon çalar ise anlamın doğduğunu henüz söyleyemeyiz, sadece böyle bir niyetin gerçekleştiğini söylememiz mümkündür, telefon açılmadığı sürece anlamın oluştuğunu zihinsel bir faaliyet dışında söyleyemeyiz; çünkü iletişim henüz gerçekleşmemiştir. Telefon açıldığında dahi eğer açan kişi doğru kişi değilse ona rağmen amacına ulaşmış bir iletişimden bahsedemeyeceğimizden anlamın henüz tam anlamıyla istenen olgunlukta olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin bir mektubun ulaşmadığı, bir çekmecedeki birikmesi, istenmeyen ellerde toplanması gibi amacı dışında oluşan durumlar da buna örnek olarak verilebilir. Ergin Yıldırım, amacına ulaşmamış bir eylemin (çalan bir telefon vs.) yorum farklılıklarına uğradığında anlamın da ortaya çıkmayacağını dile getirir. Bu durumda her kafadan bir ses, her sestten bir yorum ortaya çıkar.

¹⁹³ Denkel, *a.g.e.*, s.133.

¹⁹⁴ Sömböl, *a.g.e.*, s.34.

Bir öznenin eylemlerinin doğru bir şekilde yorumlanması ancak o öznenin eylemlerinin yöneldiği amacı bilmekle mümkündür. Bu amaç bilinmediği zaman aşırı yorum tehdidi baş gösterir. Böylece dünya hermenötik bir cehenneme döner. Amaç bilinmeden yapılacak her yorum havada kalmaya mahkumdur. Modern dünyada bu amaçsallık ilişkisi yerine nedensellik ilişkisinin ön plana çıkarılması, bahsedilen aşırı yorumun getirdiği hermenötik cehennemin kurulmasına yardımcı olan en önemli etkidir.¹⁹⁵

Bütün bu tartışmalara dayanarak Denkel ‘söylenimin anlamı’¹⁹⁶ kavramını aşağıdaki biçimde çözümler:

D gibi bir durum verildiğinde, X’in D de ve e’nin kapsamında olmak üzere, r anlamı taşıdığı, ancak ve ancak aşağıdaki koşullar yerine geldiğinde doğrudur:

- 1.Yaşamını E deney ortamlarında sürdürmüş A gibi ussal bir dinleyen olduğu,
- 2.E’nin bir alt öbeği olan e’de bulunan ve X (ya da onun bir niteliği) ve r (ya da r’nin kendisinden mantıksal olarak çıkarsanacağı f) arasında doğal veya uzlaşımsal nitelikte bir ilişki olduğu ve
- 3.S gibi bir söyleyenin X’i ürettiği doğrudur.

Aynı söylenim söyleyenin niyetinin tanınıp tanınmamasına bağlı olarak doğal veya yapay anlamda yorumlanabilecektir. Söyleyenin niyetinin tanınmamış olması, söyleyenin yanlış anlaşılmasıdır.¹⁹⁷

Burada söyleyenin yapay olarak ürettiği anlamın bilinçli ve niyetli olarak dinleyene iletme düşüncesiyle oluşacak bir anlamın gerçek bir uzlaşım sağlayabileceği düşüncesi hakimdir. Yani dinleyen iletişim niyetini bir uzlaşım olarak okuyacak ve karşılığında bir anlam üretecektir. Hume bu nedensel etkinin sonuçlarına değinirken, bizim amacına ulaşmak için bir anlam üretirken her şeye müdahale edebileceğimiz düşüncesinin yanlış bir çıkarım olduğunu düşünerek aşağıdaki ifadeleri kullanır.

Hem nedeni ve etkiyi hem de aralarındaki ilişkiyi bilmemiz gerekir. Oysa insan ruhunun da ideanın da doğal yapısını veya birinin diğerini üretebilme yeteneğini bildiğimizi ileri sürebilir miyiz? Bu gerçek bir yaratıdır; bir şeyi yoktan var etmektir: bu da o kadar yüce bir kuvvete işaret ediyor ki, ilk bakışta sonsuz olmayan herhangi bir varlığın yapabileceklerinin ötesinde görünüyor. En azından, böylesine bir kuvvetin zihin tarafından duyulmadığı, bilinmediği, hatta zihne sığar gibi olmadığı kabul edilmelidir. Biz sadece olayı, yani istemenin komutu sonucu ideanın var olduğunu hissediyoruz. Fakat bu işlemin yürütülme tarzı, onu üreten kuvvet tümüyle anlayışımızın ötesindedir.¹⁹⁸

Öyleyse bizim tüm çabamız, ancak nedeni ortaya çıkarmaktır, uzlaşmayı doğuracak olan etkiyi ise sadece umabiliriz. David Hume’a göre bizler dinleyen ve söyleyen olarak benzer bir atmosferde uzlaşma davranışlarına sahip olabiliriz ama bunun bir anlam üretmesi bir çabanın

¹⁹⁵ Ergin Yıldırım, *a.g.e.*, s.93-94.

¹⁹⁶ Söylenim Anlamlılığı: (*Utterancemeaning*). Bir söylenimin belirli bir iletişim durumu veya kullanımında uzlaşım dışı olarak taşıdığı anlam. En temel anlam kavramı. Grice’çi bir yaklaşıma göre uzlaşımsal ve dilsel anlam, söylenim anlamlılığından türerler. (Denkel, *a.g.e.*, s.160-161).

¹⁹⁷ Denkel, *a.g.e.*, s. 134-135.

¹⁹⁸ Hume, *a.g.e.*, s.56.

ürünü olsa bile, sonucun bu çabanın nihai etkisi olduğunu söylememizin mantıksal bir açıklaması olamaz. Öğrendiklerimiz, bildiklerimiz ve çıkarsadıklarımız bu atmosferi hazırlayan deney ortamlarıdır ancak muhtemel ki bu sosyal laboratuvar ortamında ürettiğimiz hiçbir buluş sadece bizim çabamız sonucunda oluşmuş bir dünya tasarlayamaz. Şimşek kendi deneyimlerimizin bir veri oluşturma dışında gözlemcinin (veya dinleyenin) karşı duyguyu anlama empatisinin de olmasa olmazlarından olduğunu ifade etmiştir.

Gerçek anlama için zihinsel kavramanın yanında, empati de gereklidir. İnsan etkinliklerinin nedeni olan amaçlar ve değerler zihinsel olarak kavranabilse bile, bunlarla gözlemcinin değerleri arasında farklılık olduğu zaman, gözlemcinin bunu tasarımsal olarak yaşayıp anlaması güçleşir. Din uğruna kendini adamak gibi bir eylem gözlemci bu duyguyu yaşamıyorsa söylediğimize bir örnek olarak verilebilir. Böyle durumlarla karşılaşıldığında yapılması gereken, her özel duruma ait değerleri zihinsel olarak anlamakla yetinip, bunları veri olarak değerlendirmektir.¹⁹⁹

2.3.ANLAM(A) VE İLETİŞİM

2.3.1. Ortam ve Anlama İlişkisi

Söylenimin içinde geliştiği bilişsel ortam için bize iki kavram öneren Denkel, ilkinde “deney ortamı” ikincisine ise “doğal veya uzlaşımsal ilişki ortamı”²⁰⁰ kavramlarını kullanır. Deney ortamında, kategori, bölüm veya sınıf adıyla belirlenebilen ve bilinç sahibi her bireyin, bu kapsamda kendi içinde birbiriyle tutarlı deneyler edinebileceği böylece her ilişkisel bağlamı, çevre veya iletişim ortamını, söylemin deney ortamı gibi kavramayı önerir. Örneğin kültürel çevre, mekânsal/coğrafi çevreler, ilgi ve meslek alanları, sivil toplum kuruluşları, aile ve takım ortamı gibi yerler hep deney ortamları olarak değerlendirilir.

Böylece, bir deney ortamı, sınırları içindeki erişilir bütün olgu ve olayları kapsar. Ancak böyle bir ortam çoğu zaman bize verili olarak gelir. Daha sonra da kişisel olarak şekillendiğimiz bu çevrede kendi yetenek ve mesleki becerilerimizi edinir ve böylece bir kültürün doğal taşıyıcıları haline geliriz.

Bunun zihinsel ve tarihsel gelişimini felsefe tarihinden örnek verebiliriz. Örneğin, M.Ö. 5. Yüzyılın ortalarında felsefi bir düşünce akımı olarak tarih sahnesine çıkan Sofistler buna güzel bir örnektir. Onlara göre, bilgi görecelidir ve toplumsal düzeni oluşturan kabuller *nomos* kişilere ve toplumlara göre farklılık arz eder ve bu farklılıklar kültürü oluşturur. Bu durumda bilginin göreceliğini savunan Sofistler için önemli olan bilginin doğruluğu değil daha çok yararlılığıdır. Böylece ana amacı topluma faydalı insanlar yetiştirmek olan Sofistler

¹⁹⁹ Şimşek, *a.g.e.*, s.197-198.

²⁰⁰ Denkel, *a.g.e.*, s.127.

için bilgi değişken ve kişinin gelişim becerisine has olmaya başlamıştır. Çiğdem Yıldızdöken Atina demokrasisinin oluşum evresinde ortaya çıkan Sofistlerin katkılarına bu değişim üzerinden değinir.

Bu anlamda sofistler, yükselen Atina demokrasisinde başta siyaset olmak üzere insan yaşamı hakkında yükselen problemlere yanıt bulmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Sofistler bilgi alanında *ampirizmden* yana saf tutarak, başta *fenomenalizmin*, şüpheciliğin ve nihilizmin oluşmasına yol açmışlardır. Felsefeyi nesnenin nihai ilkelerine nüfuz etmekle uğraşmak, *physis*'in ilkelerini savunmak yerine özneyle ve onun oluşturduğu kurumlar, ahlakla, hukukla, siyasetle uğraşarak *nomos*'dan yana tercihlerini kullanmışlardır. Onların *nomos*'dan yana olarak uzlaşımçı bir bakış açısını benimsemeleri eski aristokratik geleneğin inançlarının yıkılmasına (erdemın soya bağı olacağına ilişkin kanı), konulmuş olanın değişken olacağı gerekçesiyle beşerî inançlara sistematik olarak şüpheyile yaklaşımlarına, düşüncenin keşfedilmemiş yollarını keşfetmeye ve zihnin sınırlı olacağıın kabulüne dolayısıyla da zihnin özgür kılınışına ön ayak olmuştur.²⁰¹

Konumuza dönecek olursak, “deney ortamı” kavramından sonra önerilen ikinci kavram ise doğal veya uzlaşımşal ilişkidir. Bu doğal ilişkide, birbirlerine sıkı sıkıya bağı olan nedensel ilişkiler, benzer olarak olgusal veya tarihsel olaylarda da uzlaşımşal bir hal alır. Böylece anlamlı bir bağı ilişkisi kurulmuş olmasından dolayı, önceki düşüncenin sonrakini doğurması, onu çağrıştırdığı sayısız durum, olay veya nesne arasındaki nedensel ilişki kendini bu doğal ilişkide gün yüzüne çıkarır. Örneğin, ateş ve duman, kuyu ve su, Boğaziçi ve İstanbul, Mevlâna ve Konya, Minare ve ezan, Anıtkabir ve Atatürk, aralarında bu doğal anlamda ve bir uzlaşımşal olarak ilişkilidir. Denkel'e göre bu ilişkide (doğal ilişki)²⁰² aynı nesne veya durum birden çok nesne ve durumla doğal ilişki içinde olabilmektedir. Örneğin güneşin doğması bize sabahı, seheri, horozu veya kahvaltıyı doğal olarak hatırlatabilir. Uzlaşımşal bir ilişki ise böyle bir olgusal arka planı gerektirmez. Bundan dolayı, uzlaşımşal ilişkide olan nesne ve olguların seçimi ve biçimi bütünüyle keyfi olabilir. Buna karşılık uzlaşımşal ilişkide olan iki nesneden (durum, olay) birinin düşüncesi öbürünün düşüncesine bu uzlaşım üzerinden götürecektir. Bir trafik işareti ve bir dönemeç, bir el hareketi ve buna gösterilen tepkiler uzlaşımşal olarak ilişkilidir. Ancak Şimşek anlama yönteminin bu neden sonuç ilişkisinden farklı olarak anlam-eylem ilişkisi içinde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgular çünkü içinde anlama yönelik bir çabanın olmadığı yerde sadece doğa bilimlerinden bahsedilebilir ki burada tinsel olanın da tarihsel olmasını gerektirir. Ona göre:

Anlama yöntemi, doğa bilimlerinin sebep-sonuç ilişkisine dayanan nedensellik kavramını anlam-eylem olarak yeniden kurar. Çünkü eylemi motive eden şey ancak ardından bir anlam gizli olan bir kural bir normdur. Diğer yandan tinselliğin tarihsel olduğunun kabul

²⁰¹ Çiğdem Yıldızdöken, “Sofistlerin Epistemolojideki Yeri ve Önemi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 12*, 2017, (185-203), s.202.

²⁰² Doğal İlişki: İki nesne, durum veya olay arasında bir bağlantı kurmaya temel oluşturabilecek, nedensel, tarihsel ya da olgusal ilişki. Doğal ilişki bağlantı kurmaya, bu bağlantı da bir düşünceden öbürüne çağrışım yapmaya olanak verir. (Denkel, *a.g.e.*, s.156).

edilmesi, anlama yöntemiyle elde edilen nedenselliğin de tarih üstü bir geçerliğe sahip olmadığı anlamına gelir. Her tarihsel dönem ve toplum kendi özgüllüğü içinde, kendi norm ve kuralları bağlantısı içinde incelenmelidir.²⁰³

Bir ilişkinin doğal seyrinde geliştiği fakat evrensel bir kabul olmak zorunda olmadığı gerçeği, karşılıklı bir iletişimin görece anlam ilişkisini görünür kılar. Bu ilişkinin toplumsal kültürde doğan deneysel ortamdan farkı ise kültürün uzlaşımı doğurduğu fakat bu ikinci durumda ise uzlaşımın çevreyi şekillendirerek bir kültür oluşturduğu söz konusudur.

Denkel sağlıklı bir iletişim için bazı gerekli kuralları sıralar ve böylece ihtiyaç duyulan anlam bütünlüğünün ortaya çıkması için sağlıklı bir zemin de sağlanmış olacak. Böyle bir kuralın sağlanması mümkün olmadığı yerde ise anlam bütünselliğinin bir uzlaşısı olarak ortaya çıkmasının mümkün olmadığı kabul edilecektir.

Denkel iletişim için gerekli kavramları üreterek üç sav öne sürer.

Birinci Sav: X gibi bir söylenim, kendisi (veya bir niteliği/özelliğinin) ve r (veya r'nin mantıksal olarak çıkarsanabileceği (f)) arasında doğal veya uzlaşımsal bir ilişki olmadıkça r anlamını taşıyamaz. Bir söyleyenin ürettiği herhangi bir söylenim, bu tür ilişkilerin serimlenmesi, öykünmesi veya başka yolda bir kullanımından başka bir şey değildir.²⁰⁴

Bu savda önemli olan söylenimin doğal evrende gerçek bir etki yaratması ve bu etkinin evrensel şemaya bilinçli ve ilişkisel bir uzlaşısı olarak yöneltilmesidir.

İkinci Sav: Birinci savda belirtilen ilişkiye erişilemediğinde, X gibi bir söylenimin r anlamını taşıyamayacağını ileri sürüyoruz. Başka bir deyişle, bu ikinci sav, ilişkinin bir deney ortamı içinde bulunması koşulunu getiriyor. Eğer X'i üretiyorsam ve X, r ile doğal olarak ilişkili olmasına karşın bu ilişki bu dünyada değil de ancak başka bir yerde gözlemlenebiliyorsa bu dünyada X, r, anlamını taşıyamayacaktır.²⁰⁵

Deney veya uzlaşısı ortamı için gereken minimum koşul sağlanamamış ve anlama giden süreç henüz başlamamıştır. Denkel'in deyişiyle "... birinci savda belirtilen ilişkiye erişilemediğinde" eğer bir anlam taşısaydı bile, bu kimse tarafından bilinmeyen ve şu an için bilinemez olan anlamlar söz konusu olmuş olurdu veya X, r, anlamını taşıyamayacaktı. Doğal bir ilişki deneye açık olmadığı ve gözlemlenemediği sürece doğal anlamlılık iddiası taşıyamayacaktır.

Üçüncü Sav: X gibi bir söylenim, söz konusu ilişki dinleyene yabancı olmayan bir deney ortamında yer almadıkça kullanıldığı bir durumda r gibi bir anlamlılık kazanamaz. Bu sava bakarak, onun doğru olmasının, söylenimin kullandığı anlamlılığının, o kullanımın yönetildiği dinleyene bağımlı kıldığı düşünülebilir.²⁰⁶

²⁰³ Şimşek, *a.g.e.*, s.184.

²⁰⁴ Denkel, *a.g.e.*, s. 128.

²⁰⁵ Denkel, *a.g.e.*, s.129.

²⁰⁶ Denkel, *a.g.e.*, s.129.

Bu tür bir düşüncenin göreceliği ve dolayısıyla sübjektif bir ilişkiyi doğuracağı ortadadır yani öznenin bakış açısına göre bir anlam türeyeceği endişesi görünür kılınmaktadır. Bu savda deney ortamının var olması da anlamın doğmasına yeterli koşulu sağlayamamaktadır. Ancak kişinin doğup büyüdüğü veya bilgisine ve ilgisine sahip olduğu bir deney ortamı, anlama konu olan nesneyle ve anlatan ile tanışma faslını anlamlı kılmaktadır. “Gerçekte bu son sava göre anlam dinleyene değil, onu çevreleyen nesnel koşullara bağımlı olmaktadır. Nesnel koşullara bağımlılık hem nesnellik boyutundan ötürü zararsızdır hem inancının doğruluğunca içerilmektedir hem de söyleyenin niyetleriyle sınırlı olarak betimlediğimiz aşırı tutuma düşmemek için gereklidir.”²⁰⁷

Burada üçlü sacayağı olarak nitelediğimiz; söyleyen, söylenim ve dinleyen arasında muhtemel en doğru ilişkinin, anlatanın anlayana ilettiği ve dinleyenin de konuşanın da yabancı olmadığı bir deney ortamında iletilerini ulaştırma istek ve iradesinin biçimi olacağı açıktır. Denkel, iletişim ortamının sağlıklı yürütülmesi için gerekli minimum ilişkiye ihtiyaç duyulduğunu deneysel bir örnekle açıklar. “Bir beze birkaç kez sürüldüğünde parlak bir ışık yayan bir metal alaşım gösterildiğini düşünelim. Alaşımı bulanın bunu daha henüz kimseye bildirmemişken, sürtülmemiş metal parçasını göstermesinin ışıkla ilgili bir anlam taşıyacağı söylenemez. Dolayısıyla savımız anlamlılığı iletişimin olanaklı olması koşuluna bağlıyor.”²⁰⁸ Bu iletişimin öznesi, konuşan olarak söyleyen ise de dinleyen bu durumda iletişimin asli bir bağı olmak zorundadır. Söylem ise aradaki iletişimi ve anlama(ya) ulaşımı sağlayan bağıdır. Dışarıda tutulması gereken şey zihnimizde oluşan anlam tohumları ve söylemin içerisinde geliştiği evrensel nesnelliğin dışındaki oluşumlardır. Önemli olan uzlaşım sal veya deneysel ortamda bir söylemin iletişim sağlayarak dinleyende oluşturduğu tepkidir.

Ancak burada bir sorunla karşılaşmış olmuyor muyuz? Örneğin Antik Yunanda kadına veya yabancı olana tanınmayan yurttaşlık hakları çerçevesinde, eğitime ulaşamayan bireyler bu durumda uzlaşım sal iletişimi nasıl sağlayacak? Zihinsel sürecin sekteye uğradığı bu tür durumlarda söylemin iletişimi sürdürmesi dinleyende oluşturduğu mantıksal sürece bağlıdır. Aksi takdirde nesnel olan iletişim uzlaşım sal olmaktan uzaklaşacaktır. Böylece kadına tanınmayan hak, mağduriyeti ve beraberinde uzlaşım sal iletişimsizliği getirecektir.

²⁰⁷ Denkel, *a.g.e.*, s. 129.

²⁰⁸ Denkel, *a.g.e.*, s. 129.

Denkel, uzlaşımsal veya deneysel olarak doğrulanabilir nesnel bir dünya öngörmektedir. Bu durumda sadece nesnel dünyayla bütüncül bir ilişki içinde olan özne anlamlı bir çıkarım yapabilir. Bunun dışında oluşan anlam bütünlüğü ise bir uzlaşma oluşturmayaacağı için kişisel öğrenim yerini kabul edilmiş çaresizliğe terk edecektir. Bu durumu “ben” ve “özne” ayırımına girerek açıklayan Çotuksöken “beni” sadece dilsel zamanın somut taşıyıcısı olarak görürken “özneyi” tarihsel bir kişilik olarak gerçek söz sahibi olmakla ilişkilendirir.

“Ben”, dilsel zamanın somut taşıyıcısıyken, “özne”, tarihsel bir varlık olarak, süre dizimsel zamanın da taşıyıcısı olarak kendini sürekli bir biçimde var eder. Salt dilbilimsel planda işlevsel olan ben kavramı, felsefe planına geçildiğinde dış dünya-düşünme-dil arasındaki ilişkileri irdeleyen “ben” haline gelir; dolayısıyla felsefe, insanın bir özne olarak kuruluşu üstünde durur. İşte söylemi üreten de bu öznedir.²⁰⁹

Söyleyen ve söylem arasında gerçekleşmiş herhangi bir etkileşim bir diğerine yani dinleyene açıklanabilir bir düzeye ulaşamadığı müddetçe anlamlı bir ilişkiden söz edemeyiz. Jasper, gerçek bir özgürlüğün ancak gerçek bir iletişimde ve hayata tam bir özne olarak katılım sağlamada oluşabileceğini ifade eder. Ona göre:

Gerçek oluşun kesinliği yalnız iletişimde bulunur çünkü iletişimde özgürlük içinde özgürlük, yan yana olma, birbirinin karşısında duranlarda ortaya çıkar. Her çevresel kuşatma başkalarıyla bir ön aşamadır, herkes kesin bir durum içinde karşılıklı olarak birbirinden bir nesne bekler, her konu köküne değin inercesine sorulur. İlk iletişim içinde her nesne kendini başka bir gerçeklik olarak ortaya koyar. Bu gerçeklik içinde, ben, kendi kendim olarak kalırım, yalnız yaşamakla yetinmem, yaşamı doldururum.²¹⁰

Söz konusu hayatı anlamlı kılan bu ilişkiyel ağ içinde öznenin nesnel dünyadaki yeri konumlandırılmalı, bir anlamda onu nesne yerine koymalıdır. Onu ağaçla, evle, okul ile cadde ile ve sokakla bütünleştirmeliyim ki “özne” olan “benden” yola çıkarak her bireyi olması gereken yerde konumlandırabileyim. Sonra da hayatın tam merkezine oturmalı ve varoluşsal isteklerimin nihai karşılığını oradan görmeliyim. Böylece benimle ilişki içinde olan nesnenin ne kadarı dokunulabilir ve ne kadarı değişebilir bilinç düzeyinde olduğunu sezmeliyim. Denkel, burada canlı ve cansız ayırımı yaparak sadece canlıyı Aristoteles’ten aldığı sınıflamayla ilişkiyellik kapsamında değerlendirir. “Ve bu nedenle, bir yandan duyumlama yoksa bir şeyi öğrenemeyiz ve anlayamayız ve diğer yandan zekanın kullanılması bir imgeyle birlikte olmalıdır.”²¹¹ Cansız varlıkları ise bu ilişkiyellik bağlamında sadece form tipi altında tözsel bileşik olarak değerlendirir.

²⁰⁹ Çotuksöken, *a.g.e.*, s.201.

²¹⁰ Jaspers, *a.g.e.*, s.69.

²¹¹ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 4. Basım, (çev. Zeki Özcan), Sentez Yayıncılık, Ankara: 2014. s.183

Ben yalnızca kimi özlerin yapısal özellikler ve bunlardan da ancak kimilerinin ilişkisel (özellikler) olduklarını bildirmiştim. Aristoteles'in ısrarla vurgulayacağı gibi, ancak canlı varlıkların özleri ilişkisel yapısal özelliklerdir ve dolayısıyla bir tözsel birlik şekillendirirler. Yapay nesne özleri yapısal özellikler değildir, çünkü bunların form-örneklerinin bileşke özellikleri sırf bu aynı tözde özünü olmak dolayısıyla bir arada bulunurlar. Onların aynı bir form-tipi altında yinelenmeli varoluşu, yalnızca onların bu şekilde tasarlanmış ve üretilmiş olmasına bağlıdır.²¹²

Böylece Denkel'den hareketle denilebilir ki, yerli yerinde olan dünya ile anlamlı bir bütünlük içinde, dinleyen ile iletişime geçerek diğer her şeyi bu ilişkinin iletişim seviyesine indirgenmelidir. Öyleyse bir başkası için nesne durumunda olsam bile bir söylem olarak var olduğum sürece, özne olduğumu asla unutamam.

2.3.2. İletişimde Tanım(a) ve Anlam(a) Farkı

Zigmunt Bauman, "tanımı" "tanımaya" indirger. Ona göre tanımına vakıf olunan nesnenin, onu tanıyan üzerinde bıraktığı etki, herhangi bir insan üzerinde bıraktığı etkiden çok daha güçlü ve çok daha doğaldır. Bu kavrayış hali eşyanın sözüm ona ruhuna inme becerisinin bir tür ödülüdür.

Tanım, bir kavramın, bir nesnenin veya herhangi bir kelimenin sınırlandırılarak sınıflandırılması, anlam ve içeriğinin belirlenmesidir. "Aristoteles'e göre tanım, özün araştırılmasıdır. Tanım, bir kavramın karakteristik işlemi tayin eden zihin işlemleridir. Aristoteles'in tanımına dayanarak, sonrakiler, nesnelerin tanımı yahut gerçek tanım ve kelimelerin tanımı yahut adsal tanım diye ikiye ayırarak incelemişlerdir."²¹³ "Bir şeyin anlamını en kolay şekilde isim değilse ilk terimlerden çıkarmak ve onları ilk terimlerle bağlantılı oldukları nesnelere uyarlamak gerekir."²¹⁴

Niteliklerin bilinmesi de büyük ölçüde özün bilinmesine yardım eder. Bir tözün niteliklerinin tümünün veya çoğunun hesabını, tecrübeye uygun olarak verdiğimiz zaman, bu tözün tanımını yapabilecek duruma geliriz. Çünkü her kanıtlamanın ilkesi özdür; öyle ki, niteliklerin bilinmesine götürmeyen veya süjeleri konusunda hiçbir tahmini kolaylaştırmayan tanımların, diyalektik ve boş olduğu açıktır."²¹⁵

Bunun için tümel olanlardan tikel olanlara gitmek gerekiyor, çünkü duyum açısından "bütün" daha bilinir bir şey, tümel de bir "bütün"; nitelik tümel pek çok nesneyi parça olarak kapsar. Adlardan kavrama gidiş de aynı bu biçimde söz konusu olur, çünkü adlar bir bütünü belirsizce imler; sözgeşi "çember" adı. Çemberin tanımı ise onu tek tek parçalarına bakarak ayırmakla yapılır. Bebekler de ilkin bütün erkeklerle "baba", bütün kadınlara da "ana" derler, sonradan onları ayırırlar.²¹⁶

²¹² Arda Denkel, *Nesne ve Özellik*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2008, s.293.

²¹³ Bolay, a.g.e., s. 328.

²¹⁴ Aristoteles, *Kategoriler-Önermeler*, 1. Baskı, (çev. Furkan Akderin), Say yayınları, İstanbul: 2017: s.37

²¹⁵ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 4. Basım, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014, s19.

²¹⁶ Aristoteles, *Fizik*, 9. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, s.9.

Tanım nesnenin içsellliğini ve tikelliğini, onun varoluşsal kökenine inerek keşfeder. Çoğu zaman nesne hakkında genel bir bilgi inşa ederek kavram üretiriz. İşte bu inceleme çabası bize varlık hakkında ortalama bir bilgi verir. Çünkü bir nesnenin hem ne işe yaradığı ile ve hem de içeriğinin nasıl bir özden oluştuğu bilgisi ile ilgileniriz. Bu gerçeklik bizi bilgiye yol açan asli tanıma yöneltir. Bauman, tanımın kültürlenmiş insan topluluğunda keyfi olmaktan çıkarak bir iletişim haline döndüğünü ifade eder.

İletişim işlevlerinde (ortaya çıktıkları durumu yapılandıran anlamlı nesneler ya da olaylar olarak) işaretler her zaman keyfidir. Ama işin tuhafı, “doğru dürüst kültürlenmiş” insanlara –verili bir kültürel kod tarafından biçimlenmiş dünyada kolaylıkla ve hata yapmaksızın hareket edebilen insanlara- bu işaretler hiç de keyfi görünmez. Tikel bir dil içinde yetişmiş herkes için, bir sözcüğün sesi ile bu sözcüğün gösterdiği nesne arasında bir tür doğal, zorunlu bağ varmış gibi görünür.²¹⁷

Bauman’ın burada dikkatimizi yönlendirdiği husus, adın nesnenin özünü bir işaret olarak tanımlarken, anlamın da bu ilişkide kendi iletişimini bilinçli bireyler olarak inşa etmesidir. Denk el tanıma ve anlama arasındaki farkı belirlerken; tanımının daha çok öncel ve nesnel boyutuyla olduğu kanaatine varır. Bu durumda “tanıma, herhangi bir şeyi, örneğin bir nesneyi, belirli bir ulam, bir kavram çerçevesinde görmek onu bu çerçevede yorumlamak, nesneyi bu kavrama örnek olarak algılamaktır.”²¹⁸ Ancak anlama denen şeyin ise nesneden daha çok gelişen bir olay veya durum karşısında takınılan tavır olarak düşünülür. Böylece bir şeyi anlamamız için tanımamız gereken şey bir kategorik nesneler dünyasıdır. Heinz Heimsoeth’un Kant’tan alıntılanarak belirlediği düşünsel kavram da anlamın temelini oluşturan “kategori” kavramında olmuştur. “Doğa bilimlerinin olanağı neye dayanır? Sorusuna cevap verebilmek için, doğa araştırmalarını yöneten ilkelerdeki kavramların formlarını; genel olarak deneyim ve araştırmayı olanaklı kılan, bağlar kuran düşünmenin formlarını araştırmak gerekir. İşte salt anlama yetisinin bu temel kavramlarına, Kant “kategoriler” adını verir.”²¹⁹

Bu durumda “tanımdan tanımaya” geçtiğimizde farklı bir durumla karşılaşırız. Anlaşılma düşüncesi, tanıma düşüncesinin ön koşulu olarak nesneye yöneltildiğinde karşımıza iki farklı boyut çıkar: tanıma ve anlama boyutu. Bu ayrımı Denk el maddeler şeklinde sunarak, anlamının tanımadan farkını gözler önüne serer.

Birisi herhangi bir şey tanıdığında, o nesneyi ne olarak tanıyorsa onun kendince daha önceden biliniyor olması gerekir (ya öğrenilmiş ya da doğuştan edinme). Örneğin, birinin

²¹⁷ Zygmunt Bauman, (*Thinking Sociologically*) *Sosyolojik Düşünmek, Sosyolojik Düşünmek*, 8. Basım, İstanbul: Ayrintı Yayınları, 2012, s. 174.

²¹⁸ Denk el, *Bilginin temelleri*, s. 168.

²¹⁹ Heinz Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, 3. Basım, Ankara: Doğu Batı Yayınlar, 2007, s.87.

herhangi bir nesneyi bir şarap kadehi olarak tanıyabilmesi (görebilmesi) için, önceden şarap kadehi kavramını biliyor olması gerekir. Aynı özellik anlamaya uygulanamaz. Anlaşılanın önden biliniyor olması gerekmez, çoğu kez anladıklarımız bizim için yeni şeylerdir.

1. Tanınan nesne bir ulama sokulur veya bir ulama göre gösterilir. Anlaşılan ise bir ulama özgü olarak görülemez.

2. Tanıma, algıya dayandırılır. Anlama için ise zorunlu olarak algıya dayandırılma koşulu yoktur: bellek, inceleme veya çıkarıma dayandırılabilir.

3. Bu anlamdaki “anlamayı” olgulara uygulamak “nesneleri anlamak” gibi bir ifadede daha uygun görünürken, tanımanın nesnelerde daha uygun bir uygulama ortamı bulduğu söylenebilir. “Tanıma” olgulara uygulandığında buradaki anlamından başkasına kaymaktadır. (Örneğin: “Müttefikler Türk Devleti’nin bağımsız olduğunu tanıdılar” derken “kabul ettiler” anlamında kullanıyoruz.)

Tanıma, bu anlamında (bir söylenimi) anlama kavramını çözümleyememesine karşın, yine de anlamının kapsamına girmektedir. Bir başkasının söylenimini anlayabilmek için, dinleyenin önce bu söylenimi meydana getiren davranış parçacıklarını algılayıp tanıması gerekir.²²⁰

Tanınan nesnenin önsel bilgilerinden dolayı kategorik bir sürecin geçerli olduğu bu yerde, tanıma işlemi anlamaya yol açacak düşünsel bir işlemde ziyade verili bir açıklamayı kabullenme söz konusudur.

Algısal verilerden elde edilen bilgi, anlamayı kolaylaştırır da anlamak bu süreçte zorunlu değildir. Burada tanımak için gerekli olan, düşünsel bir çıkarımdan ziyade algısal bir kabul hali olarak gözükmektedir. Yargılama için yapılacak bir muhasebe tanıma işleminde kısmen gereksiz görünmektedir. Tıpkı Bauman’ın eşyanın özü için gerekli gördüğü açıklama olgusunun insan için yeterli olmadığını bu durumda, insanın ayrıca anlaşılmaya ihtiyaç duyduğunu söylemesi gibi bir fark söz konusudur.

Söylenimin bütünüyle ne olarak anlaşıldığı, bu söylenimi meydana getiren öğelerin ne olarak görünüp tanındıklarına bağlı olacaktır. Öyle ise, anlamının açıklanmasında bir algılama ögesi bulunmalıdır. Yani gerekli anlama durumuna gelmek için tanımanın algıdan zihne doğru bir süreci takip etmesi ve bu doğrultuda muhakeme gücü olan düşünsel bir evreye ulaşması gerekmektedir. Tanıma yoluyla bilgi edinme ve betimsel bilgi edinme süreçlerine değinmek gerekirse, Quinton’a göre bu ayrıma ilk Russell dikkati çekmiştir.

Tanıma yoluyla bilgi terimini kullanan ve tanıma yoluyla bilgiyle, önermesel bilgi arasındaki farka dikkat çeken kişi Bertrand Russell olmuştur. Önermesel bilgide bilmek, bir önermenin “doğruluğunu tasdik etmek” anlamına gelirken tanıma yoluyla olan bilgide bilmek “tanımak”, “tanışıklık içinde olmak” anlamına gelir. Russell, İngilizcede bilmenin bu iki ayrı türünün aynı kelimeyle *know* ifade edilmesine rağmen bazı dillerde bunlar için farklı kelimelerin olduğunu belirtir. Örneğin Arapçada önermesel bilgi, ilm kelimesiyle karşılanırken tanıma yoluyla bilgi irfan ya da aynı kökten türetilmiş olan ma’rifet kelimeleriyle karşılanmaktadır. İki bilme türü de âlime ve arefe fiilleriyle birbirinden ayrılmaktadır.²²¹

²²⁰ Denk, *Anlaşma, Anlatma ve Anlama*, s.54.

²²¹ Hasan Ali Başdemir, *Epistemoloji: Temel Metinler*, 1. Basım, Ankara: Hitit Kitap Yayınevi, 2011, s.17.

Dinleyene iletilen söylenimin bir tanımını yapmaktan ziyade, onu anlaşılır kılmaya çaba göstermek iletişim için daha doğru bir karardır. Çünkü tanıma zaten tanışık olma halinin ön koşuludur, fakat anlama ise risklerini de kendiyle beraber taşımasıyla birlikte iletişimin oluşması için bir çabanın son ürünü gibidir.

Tanıma yoluyla nesneyi, betimleme ile de önermeleri analiz ederiz. Russell, nesnenin görünen yüzü olan özellik ve olguların tanıma yoluyla bilinebileceğine inanmış ve böylece tanışıklık yoluyla bilgiye konu olan nesne, olay ve olgu gibi durumların ne doğru ne de yanlış olduğunu düşünür. Betimleme yoluyla elde edilen bilginin konusu ise inanç ya da önermelerin zihinsel temsilleridir.

Russell, varlığın somut gerçekliğine sunulan bilgiyi de ayrıca, tanıma ve betimleme yoluyla bilgi olarak ikiye ayırır: Sıradan gündelik dilde ifade edildiğinde, tanıma biçiminde algıladığımız şeyleri, yani duyumsadığımız somut gerçekliğin içerisinde yer alan fiziksel dünyayı tanışıklık sürecinde bildiğimizi söyler. Fakat tüm varlık dünyasına ait direkt temasımız, bu şeylerin zihnimizdeki yansımaları olan ussal idelerin tasvirinden geçtiği için, dolaylı yoldan bilmek durumundayız.

Tanışıklık yoluyla bilgiyi ister birinci genel anlamı içinde duyu yoluyla algılanan nesne ve olguların bilgisi ya da ister zihinsel içeriklerimizin doğrudan bilgisi anlamında alalım, onun sınırlı bir bilgiyi temsil ettiği açıktır. Çünkü ne kadar uzun yaşarsak yaşayalım veya ne kadar çok iyi gözlem yapmış olursak olalım, dünyada var olan veya olup biten her şeyi görebilmemiz veya izleyebilmemiz imkânsızdır. Başka bir deyişle, doğrudan tanışıklık yoluyla bilinemeyecek olan çok şey vardır. Sözgelimi tarihsel kişi ve olayların bilgisini tanışıklık yoluyla elde etmemiz mümkün değildir. Tarihi, insanın yüzlerce yıldan beri oluşturmuş olduğu bilgi birikimi kapsamı içinde yer alan doğruları, önermeler üzerinden, yani betimleme yoluyla biliriz.²²²

Burada önemli olan, nesneyle veya olgularla geçen iletişim sürecinin tanışıklık seviyesini sınırlandırmakla beraber anlama sınırlarını çağlar ötesine taşımasıdır. Anlama amacına ulaşmayı sağlayan değerler, birer betimleme unsurudur. Bu durumun ise önermesel olgular üzerine yanlış veya doğru sonuç doğurma gibi bir işleve tabi tutulması doğal bir süreçtir. Öyleyse, “bir ulamın çıkarsanması özde o ulamın bilgisini gerektirirken bir düşüncenin (inancın) çıkarsanması, bu düşüncenin önden biliniyor olmasını gerektirmemektedir.”²²³

Bir nesneyi, bir olguyu, değeri veya iletişimi anlamak için gerekli olan ne varsa bunun açıkça serimlenmesi ve tanınıyor olması gerektiği koşuluna bağlarız. Örneğin, bir kitabın içindikilerini anlamam için bu nesnenin bir kitap olduğunu ve o dili bilmem gerektiği gibi bir

²²² Cevizci, *Felsefeye Giriş*, Say yayımları, s.147.

²²³ Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama*, s.57.

sonuç çıkar ortaya. Özne için önemli olan okuduğu şeyin ne olduğu önden bilinmesi şartı değil sadece düşüncelerini dile getirmek için okuduğunu anlıyor olması gereklidir fakat ön koşul o kitabı ve o dili tanıma koşuluyla birinde düşünce ve anlam söz konusu iken, öbüründe tanıma ve ulam söz konusudur. Fakat açık olan şu ki, zihinsel veya değil, ortada bir bilinç hali veya yönelme edimi, söz konusudur.

2.3.3. İletişimde Edimsel Anlamlar

Denkel'in ifade ettiği edimsel söylem, anlamın yapaylığına ışık tutmaktadır, anlamın yapay olması demek dinleyeni bu anlamı aramaya sevk etmek değil anlatanda gördüğü imgenin ne anlama geldiğini kendisine ulaştırmış bir edimsel niyet olarak anlamış olmasıdır. Eğer kendisinde bir düşünce doğurması gerektiğini verilmiş bir mesaj olarak hissettirecek bir düşünceye kapılırsa işte bu, “kişiye yönelik edim”²²⁴ olacaktır. Aksi halde anlaşılmış olan imge bir “niyetli edimdir.”

Bu çerçevede bir başkasının yaptıklarının betimlenmesi en az iki değişik şekilde incelenir. Bunlardan biri, salt fiziksel olan edimdir. Bu türü “niyetli edim”²²⁵ olarak belirlenir. Eğer bir niyetli edimin amacını gerçekleştiren olgu, dinleyende söyleyeni zorunlu biçimde ussal bir yaratık olarak değerlendirerek bir etki elde etmek ise, bu çeşit niyetli edim “kişiye yönelik edim”²²⁶ olarak adlandırılır. Bütün “söyleyerek yapılan edimler”²²⁷ de dâhil olmak üzere, dilsel olmayan biçimde yapılan alay etmek, tehdit etmek gibi birçok başka edim de kişiye yönelik edimlerden sayılır. “Birine vurmak, birini itmek veya ona acı vermek için çimdiklemek gibi eylemleri, yapıları karşıdaki bireyi ussal bir yaratık olarak değerlendirmeyi gerektirmediğinden, kişiye yönelik edimlerden sayılmayacaktır. Aynı edimler hayvanlara yönelik olarak da yapılabilirler.”²²⁸

²²⁴ Kişiye Yönelik Edim: (*Agent directation*). Amacı, başka bir bireyde bu bireyi zorunlu olarak ussal bir yaratık olarak değerlendirmeyi gerektiren bir etki elde etmek olan edim. (Denkel, a.g.e, s.158).

²²⁵ Denkel, *Anlamın Kökenleri*., s.135.

²²⁶ Denkel, a.g.e., s.136.

²²⁷ Söyleyerek Yapılan Edim: (*Illocutionaryact*). Austin'in öğretisine göre söyleme ediminde bulunurken yapılabilecek bir edim. Eğer söyleyen birey söyleme edimini, bu edimi yapmayı aşan bir amaçla yapıyorsa, bu söyleme edimiyle birlikte söyleyerek yapılan bir edim de gerçekleştirilebilir. Örneğin, “burası çok tozlu” gibi bir önerme üretilmek, yani bir söyleme edimi yerine getirilmek yanı sıra, bununla astımlı bir kişi “uyarılmak” isteniyorsa yapılan, bir “söyleyerek yapılan edim” olacaktır. Ancak (1) söyleme edimini aşan amacın dinleyende bir nedensel etkiyi (korkutmak, üzme gibi) içermemesi, (2) söyleyerek yapılan edimin uzlaşımlar çevresinde yapılması, (3) söyleme edimini aşan amacın dinleyence tanınması zorunludur. (Denkel, *Anlamın Kökenleri*., s.161).

²²⁸ Denkel, a.g.e., s. 135-136.

Fakat eğer sözü edilen davranışlar kişiye yönelik bir edim değilse bir insanla neden alay etmek istenir, ceza vermek için veya bir başkasına ders olsun diye değilse ussal bir varlığa yani insana, neden çimdik atılır veya tersten söyleyecek olursak, hayvan beni anlamayacaksa onunla neden alay edeyim? Bu türden sorular Denkel'in burada cevaplamadığı sorular olarak kalmaktadır. Evet, hayvana karşı edimlerim kişiye yönelik bir edim olmayabilir çünkü hayvan bir kişi değildir. Fakat kişiye amaçlı olarak yaptığım bir edim de örneğin onu itmek, bu onu kişi olarak görmediğim anlamına gelmez çünkü aynı davranışı bir hayvan için bile yapsak bu aynı amaca hizmet ettiğini göstermez.

Herhangi bir edimi düşündüğümüzde, eğer nitelikleri analiz edersek, yukarıda anlatılan iki ayrı biçimden birine denk düşer (niyetli/kişiye yönelik edim). Edimin salt fiziksel tarafı betimlenerek “eşya taşıyamıyor” (yorum: çünkü beli incinmiş) gibi bir dile getiriliş elde edilebileceği gibi, edimin içinde yer aldığı durumun nitelikleri izin veriyorsa, aynı olay kişiye yönelik bir edim olarak, “bu eşyayı taşıyamadığını düşünmemi istiyor” (çünkü ona yardım etmemi istiyor) biçiminde de verilebilir. Denkel'e göre durumun nitelikleri elvermişse her iki betimleme de aynı durum hakkında doğru olabilir. Bu betimlemelerden ilki doğal anlamlılığı dile getiren bir önermeyken, ikincisi, bir yapay anlamlılığı ifade eder çünkü muhatap kişi, bilinçli olarak “benim öyle düşünmemi istiyor” diye düşünür.

K, bir tümce aracılığıyla D'ye dilsel bir iletide bulunmak isteyip de bunu başardığı her durumda, (1) dünyadaki belli bir şeye göndermede bulunur ve bu şeye bir anlatım yükler. Kısaca, bir önerme ediminde bulunur. (2) Önerme ediminde bulunduğu sırada dile getirdiği önerme ile ilgisinde bir şey bildirir, bir şey emreder, bir şey sorar, bir şeye söz verir ya da benzeri bir edimde bulunur. Kısaca, Austin'in verdiği adla bir edimsöz ediminde bulunur. (3) Dile getirdiği önerme ile ilgili bir duygu ya da tutumunu dışa vurur.²²⁹

Burada edinilen bilgiler ışığında iki noktaya değinilebilir. Birincisi, edim söz kullanan bir söyleyenin yapay olarak bir şey iletmesinin zorunlu koşulu, bu kullanım biçiminin kişiye yönelik bir edim olarak tanınabilir olmasıdır. Bu söylenimin bir yapay anlam taşımasının bir diğer zorunlu koşulu ise söyleyenin iletiyi kullanımının zorunlu koşulu olarak dinleyen tarafından kişiye yönelik bir edim olarak tanınıyor olmasıdır.

Bir insanın bir söylenim üreterek bir şey anlattığının doğru olabilmesi için, iletişim yapmaya niyetli olduğunu imlemiş olması gerekir. Dolayısıyla bu durum bir başkasının anlığındaki niyetleri okumaya çalışmaktan çok, serimlenen bir imlemenin görülüp tanınması ile ilgili bir yorumdur. Öyle ise, söyleyen bireyin iletişimsel niyetini imlemiş olmasına karşın, tanınamamış olmak, söylenimi yanlış anlamayı değil yalnızca söyleyeni yanlış anlamayı içerir. Söylenim anlamlılığının içeriği dinleyenin anlayışından bağımsızken bu anlamlılığın

²²⁹ Aysever, *a.g.e.*, s.21.

yapay veya doğal oluşu ona bağlıdır. “X’in yapay olarak r anlamını taşıması için, dinleyenin r’yi söyleyene, onun anlattığı olarak yüklemesi gerekmektedir.”²³⁰

Bu savda dinleyen, anlatılan veya imlenen ifadeye bakarak kendisine bir mesaj verilmek istendiği kanaatine varırsa bunun yapay iletişim olduğunu düşünür. Aksi halde eğer herhangi bir davranış sonucunda kendi çıkarsama yoluyla bir mesaj üretirse bu da doğacak anlamın doğal iletişim yoludur denilebilir.

2.3.4. Söyleme ve Anlama İlişkisinde Nedensel Etkiler

Denkel etki-neden ilişkisini Türkçe sözcükler bağlamında kavramsal değerlendirmeye tabi tutarken, nedensel düşüncenin eksik bilgilendirme verdiğini oysaki sebep-neden ilişkisinin, nesnel olgu ve soyut fikir ayrımını olanca açıklığıyla ifade etmesi gerektiğini vurgular.

Türkçenin kavramsal açıdan önemli bir ayrımı sağlamamasıyla ilgili: “neden” sözcüğünün kapsamına hem bir olayın bir başka olaydan önce gelerek ona gerekli ve yeterli koşul oluşu kavramı, hem bir davranışta bulunulmasında etkin olan düşünce kavramı girmektedir. Batı dillerinde bulunan “*cause*” ve “*reason*” sözcükleri bu ayrımı açıkça vermektedir. “*Cause*” bir olayın başka bir olayca ortaya çıkarılması, meydana getirilmesini ifade ederken “*reason*” (Latince us, akıl anlamında “*ratio*dan” türeme) bir davranışın ardındaki düşünce, niyet, uslamlama gibi us ve anlak içeriklerini bildirir. Bu ayrımı netleştirebilmek için bundan böyle “*olgu-neden*” ve “*ussal-neden*” deyimlerini kullanacağız.”²³¹

Denkel, Türkçenin dil sınırlarını zorlayarak “neden” sözcüğünün ulaşabileceği anlamlara cevaplar aramaktadır. Böylece anlam için gerekli nesnel bağlantı, neden kavramının yapısal özelliklerinde bulunabilecektir. Bu durumda hem doğal ve olgusal bağlantılar ve hem de yapay ve ussal bağlantılar gerekçelendirilebilir. Bu sayede uzlaşım öncesi var olduğunu düşündüğümüz nesnel iletişimin ussal iletişime geçişi açıklığa kavuşturulmuş olunur. Denkel uzlaşımın nedenlerin ussal olması gereğini tartışmaya açar.

Açık ve kesin olarak neden ön uzlaşım açıklamasının tam uzlaşımı tanımlamada yetersiz kaldığını, yani tam uzlaşım için neden bir ussal temel gerektiğini bildiremeyeceğiz: ancak, beyaz bayrak çekme davranışının, teslim olunduğunu iletmede uzlaşım durumuna gelişinin bir yenilgi sonunda başarıyla uygulandığı ve geçmişte bütün yenilenlerin savaşı bıraktıklarını bildirmede bunu alışkanlık edindiklerini savunmak en azından garip kaçacaktır. Bizler bu söylenimi kullanırken daha pekişmiş bir bilinçle ve bir ussal-nedenimiz (*reason*) olduğu için kullanıyoruz. Yanıtlanması gereken soru böyle bir ussal temelin, eğer “ortak bilgi” gibi bir şey olmayacaksa ne olacaktır.”²³²

Arda Denkel’in çözümsüz bırakmak zorunda kaldığı şey, uzlaşımlar ve ön uzlaşımlar arası geçişin tam uzlaşım için gerekli olan ussallık bilincini nasıl oluşturduğudur. Buna göre

²³⁰ Denkel, *a.g.e.*, s. 143.

²³¹ Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama*, s.74.

²³² Denkel, *a.g.e.*, s.34-35

Descartes'in tin ve beden arasında yani düşünce ve uzam²³³ arasında geçirimsiz bir sınırın olduğunu gösterdiği gibi burada da çözülmesi güç bir sorun doğmaktadır. Çünkü usun kullanım dışı olduğu ön uzlaşımdan veya alışkanlıklardan hangi itici sebeple usun kullanılmak zorunda kaldığı uzlaşımsal iletişime geçilmiştir. Bu geçiş için de bir ussal neden gerekecekse dili öğrenmiş olma aşamasına nasıl geçilmiştir. "Tam-uzlaşım ön-uzlaşımlardan, bu sonuncular ise, uzlaşım-dışı²³⁴ söylenimlerden türemektedirler." Başarılı olan bir uzlaşım-dışı söylenimin aynı işlevde bir ön-uzlaşım olarak kullanılması, yani bu kullanımın alışkanlığa dönüşmesi için, söyleyenin X ve r arasında bir olgu-neden ilişkisi görmesi ve öyle yorumlaması gerekmektedir."²³⁵

Fakat yine tekrarlamak gerekirse, uzlaş dışı olan davranışlarımız bir alışkanlık haline gelince ön uzlaşma dönüşecekse, neden ön uzlaş bu durumu uzlaş dışı bir alışkanlığın eseri olarak kabul etsin. Eğer bizler ussal varlıklar isek alışkanlık olarak kabul ettiğimiz davranışlarımızı başka canlılarda görülen us dışı davranışlar gibi yorumlansa bile bunun onayı veya reddi ihtimali de mümkün değil midir? Bizim irade veya bilinç sahibi varlıklar olarak gerçekleşen davranışlarımız uzlaş dışı dahi olsa ussal olmadığını nasıl bilebileceğiz.

Denkel tam uzlaşımın bir anlam oluşturmaları için yarı uzlaş koşullarından gelen alışkanlığın bilinçli ve karşılıklı olarak yapılıyor olmalarına bağlar. Aksi takdirde yarı uzlaşımın tam uzlaşya geçiş süreci tamamlanamamış olacak. Çünkü tam uzlaş için gerekli olan ussal neden yarı uzlaşda ancak alışkanlıklar seviyesinde ifade edilebiliyor. Bunun da bir üst basamağa yani örneğin dilsel uzlaşya geçişi için alışkanlık, uzlaş bilinci olarak ussallaşmasıyla²³⁶ mümkün olmaktadır.

Bir nesne sözcüğünün anlamı yalnızca telaffuzunu nesnenin mevcudiyetinde sıklıkla işitilerek öğrenilebilir. Sözcükle nesne arasındaki çağrışım, tıpkı alışkanlığa bağlı herhangi bir çağrışım gibidir; örneğin görmekle dokunmak arasındaki gibi. Çağrışım kurulduğunda, nesne sözcüğü, sözcük de nesneyi akla getirir; görülen bir nesnenin dokunma duygusunu ve karanlıkta dokunulan bir nesnenin görme duygusunu akla getirmesi gibi. Çağrışım ve alışkanlık özel olarak dille bağlantılı değildir; genel olarak psikoloji ve fizyolojinin karakteristikleridir. Nasıl

²³³ Rene Descartes, (*Principia Philosophiae*) *Felsefenin İlkeleri*, 14. Basım, İstanbul: Say Yayınları, 2015, s.53.

²³⁴ Uzlaşım Dışı İletişim: (*Non-Conventional Communication*). Uzlaşımlardan yararlanmadan gerçekleştirilen iletişim. Bu tür iletişim, ön aşılmamış dilsel iletişimi ve uzlaşımsal imlemelerle yapılan dil-dışı iletişimi dışta bırakır. Grice türü yaklaşımlar açısından anlamın en temel kavramı uzlaşım dışı iletişimde doğandır. Uzlaşım dışı iletişim kendiliğinden olabildiği gibi, bilinçli ve istençli olarak da gerçekleşebilir. (Denkel, *Anlamanın Kökenleri*, s.162).

²³⁵ Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama*, s.79.

²³⁶ Ussallaandırmak: (*Rationalization*). Herhangi bir şeyi, özellikle eylemi, usa uygun yapmak. Yapılanın belirli bir amaca yönelik olarak ve bu amaçla tutarlı bir biçimde yapılmış olması. Yapılanın mantıksız ya da mantıkla çelişik olmaması. (Denkel, *a.g.e.*, s.162).

yorumlanacakları, elbette, zor ve tartışmalı bir sorudur; fakat dil kuramını özellikle ilgilendiren bir soru değildir.²³⁷

Denkel'e göre önemli olan, iletişim gereğinin duyulması ve bir düşünceyi aktarmak için, iletişimsel bir yaratıda bulunulmasıdır. Bu sonuca göre, dilsel öğeden önce, onun aktarmada araç olduğu düşünce ortaya çıkıyor ve böylece bir düşüncenin varlığı onu bildirecek dilin var olmasına gerekli koşul oluyor, denebilir. Yani dil düşünceyi değil düşünce dili doğuruyor. Fakat bu süreçte ilk düşünsel iletim araçları görsel materyaller olarak bir alışma devri ve sonrasında bilinçli bir dil ortamı doğmaktadır.

Denkel, Gilbert Hartman'a atıfta bulunarak, dilin düşünce için bir iletişim aracı olduğunu kabul eder. Fakat bu söylem, düşünceyi dilin oluşturduğu veya dil ile düşünüyor olduğumuzu göstermez. Yani içsel dünyamızda tümceler dizerek düşünüyor olamayız. Eğer öyle olsa idi henüz konuşmasını öğrenmemiş bir çocuğun düşünmediğini söylemek zorunda kalırdık. Fakat gerçek olan şu ki dili öğrendikten sonra genelde dil üzerinden düşünür ve dil aracılığı ile iletişime geçeriz. Çünkü dili yeterince verimli kullanamayan bir söyleyen, söylemek istediği bir konuyu yeterince ifade edememe sıkıntısı çekmektedir tabi bu bir düşünce sorunu değil bir iletişim ve dil sorunu olarak görülmelidir. Burada genel olarak savunulan görüşe göre anlam veya herhangi bir düşünce, bir dilden çok genel olarak iletişimsel bir oluş biçimidir ve bu bir sorun olarak kaldığı sürece açıklanmaya ihtiyaç duyar.

Bütün yapmamız gereken, düşüncenin zorunlu olarak bir simgeler dizisi olduğu savını yadsımadır. Düşüncenin büyük ölçüde simge ve imgesel nitelik taşıdığı yerlerde bile, anlamak, anlığın derinliklerinde bir yerlerde dosyalanmış kimi imgeleri bilince getirmek gibi bir düzenek içermez... Ortadan kaldırılması gereken görüş, çağrışımın, bir kap içinde istif edilmiş kavramlardan birinin seçildikten sonra onun öz belirlenmesiyle yapıldığı anlayışıdır. Böyle bir tanıma veya öz belirleme yöntemi, düşünceye özgü bir nitelik değildir...²³⁸

Kavramlar sembollerin kalıba dökülmüş halidir. Örneğin, güneş derken bir kavramı belirtmiş veya açıklamış olamayız. Sadece onu isimlendirmiş oluruz. Onun maketi de bize yeterli açıklamayı veremez, hatta güneşin bir fotoğrafını çekip birine gösterdiğinizde de onun ne olduğu konusunda yeterli bir açıklama yapmış olamayız. İşte burada anlamın oluşması için gereken öncül, bir iletişimde bulunurken terimlerin ne anlama geldiğini önceden bilmiş olarak gerçekleşmesidir. Richard, anlama biçimini göndergeler üzerinden değerlendirirken nesneler hakkındaki düşüncemizi şöyle değerlendirir:

Başka herhangi bir şey söylemeksizin bir nesne olarak Ay hakkında konuşuyorsunuz. Ancak Ay adının bir göndergeye sahip olduğunu nasıl biliyorsunuz? Her ne olursa olsun bir şeyin bir göndergeye sahip olduğunu nasıl biliyorsunuz? Ben şöyle yanıt veriyorum: Ay dediğimizde biz ne Ay idemiz hakkında konuşmaya niyetleniyoruz ne de onun yalnızca

²³⁷ Russell, *a.g.e.*, s.74-75.

²³⁸ Denkel, *Anlamın Kökenleri.*, s.54.

anlamıyla yetiniyoruz, biz bir göndergeyi önceden varsayıyoruz. “Ay dünyadan küçüktür”, Ay düşüncesinin tartışmanın konusu olduğunu varsaymak kesinlikle anlamı yanlış anlamak olurdu. Eğer bu konuşmacının istediği şey olsaydı, o benim Ay hakkındaki düşüncem’ ibaresini kullanırdı.²³⁹

Eğer bir şeyden bahsediyorsak önemli olan neyi anlattığımızdan çok nasıl anlattığımızdır ve bu anlatımda sınırlarımızın nerede belirginleştiğidir. Bu da bize mutlak bilginin mümkün olup olmaması düşüncesini doğurur. Bu durumda söz konusu sınırların duyu organlarımızda ve onlara göre kavrayış biçimimizde yattığını dile getirebiliriz. Erkızan, duyu organlarımızın bu ilişkisel kavrayışı anlığa indirgeyerek zihin beden ilişkisinde anlama bir zorunluluk tayin eder. Ona göre:

Anlam ve anlık²⁴⁰ arasında bir ilişkinin var olduğu yönündeki sezgimiz anlıktan bağımsız anlamın olamayacağını gizil olarak içerir. Yani zihin/*psykhe* olmasaydı anlam da olamazdı. Anlamın kendisini görünür kılacağı bir yapı olmadan onun varlığından/olanağından söz etmek olanaksız gibi görünüyor. Anlık, varlık bakımından anlamın olanağının zorunlu koşuludur.²⁴¹

Böylece var olan, bir nesneden çok, gördüğümüz yani görüntü olan bir şeyden, bir görüntüden bahsederiz ya da dokunduğumuz bir pamuk parçasından çok bir dokunma hissinden bahsederiz. Bu da bize anlıkta beliren idelerin işlevi hakkında genel bir bilgi sunar. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise düşüncemize yansıyan bu nesnelerin ide karşılığı olarak aynı gönderimde bulunup bulunmadığıdır. Böylece ide nasıl bir farklılık sergilerse sergilesin anlam için gerekli iletişimin kurulması mümkün görünmektedir. Denkel, Locke’un sözcükleri kullanış biçimimizi daha çok nesne ve onu biliş biçimimiz üzerinden değerlendirdiğini ifade eder.

Nesnel yaklaşımda sözcükler karşiki nesne ve onun durumu üzerine iken, Locke yaklaşımında sözcükler karşiki nesne ve onun durumunu biliş biçimimizi verirler. Bu, temelde doğru olan önemli bir ayrımı belirginleştiriyor: söylenimlerimizi çevremizdeki nesne ve olayları dile getirmek amacıyla kullanıyor olsak bile, onlar üzerine söylediklerimiz, onları kavrayış biçimimizi aşamaz.²⁴²

Denkel’e göre düşünce ve kavramlar herkesçe gözlemlenebilir olgular değildir. Anlamı ve bir şeyin anlamlılığını bütünüyle düşünce ve idelere indirgemek, bu olguları bir tek kişinin anlığına tutsak eder. Aynı söylenime farklı kişilerce verilen anlamlılığın gerçekte ortak bir anlama düşüncesine olanak bırakılmamış olur. Yapılması gereken, anlamı doğrudan düşünceye indirgemeyen ve nesnel boyutu sağlamlaştırılmış bir açıklamaya indirgemektir.

²³⁹ Richard, *a.g.e.*, s.66.

²⁴⁰ Anlık: (*Mind*). Zihin. İnsanın düşünsel ve duygulanımsal işlevlerinin tümü. Anlık gövdesel olgudan, yalnızca kişinin kendi gözlemine açık oluşuyla ayrılır. Anlıkta olup bitenler başkalarınca gözlemlenemez. Bir tür yaklaşıma göre anlık, fiziksel varlıktan bağımsızdır. (Denkel, *Anlamın Kökenleri.*, s.155).

²⁴¹ Erkızan, *a.g.e.*, s.189.

²⁴² Denkel, *a.g.e.*, s.55-56.

“Öyle görünüyor ki; anlama giden yol var olandan ve anlıktan geçiyor.”²⁴³ Bu da bize öznel yani izafî bir bakış açısından ziyade objektif ve nesnel bir özdek bakış açısı sunar.

Denkel, Locke’un ide kavramıyla oluşturduğu anlamın nesnellik boyutunu bu haliyle eleştirmektedir. O’na göre iletişimin olduğu yerde ide bize doğru bir yöntemi verse dahi bu, idelerin özdeş olmadığı yerlerde iletişim veya anlamın hiç olmayacağı şeklinde düşünülmemelidir. Bunu bir örnekle açıklayan Denkel, burada Locke’un ide düşüncesine karşı farklı bir usamlama sunar. Farklı anlayış ve anlaşılmalara önüne geçmek için de Denkel özdek bir anlayışın geliştirilmesi gerektiğini düşünür. “Karşılarında yeşil bir ışık yanan iki kişi düşünelim. Bu ışığın rengi üzerine konuştukları durumlarda her iki kişi de onu ‘yeşil’ sözcüğüyle adlandırıyor olsun. Böylece bu kişilerin yeşili doğru olarak belirleyip, ‘yeşil’ sözcüğünü doğru olarak kullandıklarını söyleyebiliriz.”²⁴⁴

Locke’un ide kuramına göre, bu iki kişinin başarabildikleri bütün iş, “yeşil” sözcüğünü anlıklarındaki yeşil idesiyle bağdaştırdıkları içindir. Peki: bu iki kişiden biri gözlerinde bulunan sinirsel bir rahatsızlık nedeniyle diğer insanların yeşil olarak elde ettikleri duyum yerine mavi duyumunu ediniyor olsun. Bu kişi, bu durumda farkında olsun ya da olmasın, her yeşil nesneyi mavi olarak görecektir. Sorumuz şudur: bu kişi bu fizyolojik farklılığı nedeniyle “yeşil” sözcüğüyle mavi idesini anlamasına rağmen bağdaştıramadığı bu “geç” anlamındaki trafik ışığını yine de “yeşil” sözcüğüyle ve yeşil nitelemesiyle nasıl bağdaştıracak? Eğer bağdaştırabiliyorsa “yeşil” sözcüğünü yanlış bir ide ile bağdaştırıyor olmasına karşın bu sözcük ile anladığını doğru bir iletişimle sağlıyor demektir. İşte Locke felsefesindeki bu ideci kuram söz konusu örnekte yanlış bir çıkarımda bulunmaktadır. Karaağaç, geleneksel olarak kabul edilen bazı davranışların zorunlu olmaması gerektiğini vurgularken uzlaşımın olmasının yeterli olduğunu ifade eder. Uzlaşımın kaybolduğu yerde dil göstergelerinin de bir şey ifade etmediğini dile getirir. Ona göre:

El sallama bazı kültürlerde selamlaşma ya da vedalaşmanın geleneksel işaretidir ve ille de bu şekilde olma zorunluluğu yoktur; saymaca bir gösterge olduğu için, aynı bilgi, bir başka işaretle de ifade edilebilirdi. Trafikteki yeşil ışık geleneksel olarak “geç!” anlamına gelir. Bir dile ait sözler, aynı şekilde birer semboldür. Dil göstergeleri, toplumsal uzlaşma yaşadığı sürece gösterge değerine sahiptir. Dil göstergelerini oluşturan gösteren-gösterilen ilişkisi kaybolduğunda, dil göstergelerinin hiçbir değeri kalmaz.²⁴⁵

²⁴³ Erkızan, *a.g.e.*, s.192.

²⁴⁴ Denkel, *a.g.e.*, s.58.

²⁴⁵ Karaağaç, *a.g.e.*, s.27

Burada farklı idelerin benzer bir sonuç çıkarması genel bir kural olarak algılanmasa dahi söz konusu örneklerin anlatımı bize şu gerçeği sunar: eğer aynı mesajı almak istiyorsak işe bunu öğrenmekle başlayabiliriz. Bu öğrenme süreci yeşilde geçme süreci değil, bu algıladığın rengi başka her nerede ne algılıyorsan işte bu aynı algıyı burada “geç” anlamında algılamalısın öğrenimidir. Richard, tanımlama yaptığımız bir adın katı göstergeler sınıfına giremeyeceğini çünkü başka bir yerde başka bir tanımlamaya maruz kalacağını ifade eder. Bu nedenle onu öğrenme aşamasına indirgeyebiliyoruz. “Eğer ad, tanım ya da tanımların bir kümesiyle aynı şeyi ifade ederse, o katı gösterge olmayacaktır. O zorunlu olarak tüm olası dünyalarda aynı nesneye işaret etmeyecektir çünkü (elbette) biz rastgele tanımımızda zorunlu nitelikleri kullanmazsak, başka nesneler diğer olası dünyalarda verilen niteliklere sahip olabilirlerdi.”²⁴⁶

İstediğimiz kadar aynı nesneleri farklı algılıyor olursak olalım ve adlandıralım, ne gördüğümüzü ifade ederek, onu tanımlayarak bunu iletişimle sağlayabilir ve bir anlam üretebiliriz. İşte bu durum, bize sosyal bir çevrede nasıl daha kolay yaşanabileceği hakkında da bilgi verir. “Locke’un dediği gibi bir nesnenin duyu deneylerini belirli bir sözcükle öz belirleyebilmek için (karşıkı vazunun duyumuna ‘vazo’ diyebilmek için) önce bir genel idenin çağrışımı gerekli olmamalıdır: Karşıda görüleni belirli bir kavram çerçevesinde görebilmek, algısal imgeyi bir kavrama uydurabilmek yeterli olmalıdır.”²⁴⁷ Sonuç olarak: anlamlılık, sadece algısal girdiler üzerinden deneyimlenerek anlaşılamaz. Anlam için ürettiğimiz kavramları başkalarının zihinlerine kapalı sistemlerde konumlandırmak iletişimi imkânsız hale getirebilir, işte bu nedenlerden ötürü anlamlılık algısal boyutu da aşarak daha üst seviyeden tanımlanmalıdır. Yeşil dediğimizde aklımızda farklı ideler olsa da benzer nesnelere örneğin, çimene veya yaprağa göndermede bulunma gücümüzü yok sayamayız. Böylece nesnelere veya sosyal ilişkilerdeki iletişim araçlarına örneğin, dile rahatlıkla bir tanım getirebilmeliyiz. “Dil yetisi varlıkça bir bakıma türe özgü olanı imlerken; dil topluma, topluluğa ilişkin olanı, söz ya da söylem ise tümüyle bireye ilişkin olanı imler. Söylemi üreten bireydir, dilsel öznedir; her söylemin bireysel taşıyıcısı vardır.”²⁴⁸

2.3.5. Arda Denkel’de Dil Dışı Anlam ve Uzlaşımsal İletişim

Dil dışı uzlaşımsal anlam kuramında esas niyet, anlatılana çok çarpıcı ve bazen de daha kısa yoldan muhatabımıza ders verme niyetinin açığa çıkması söz konusudur. Bu süreç,

²⁴⁶ Richard, *a.g.e.*, s. 95.

²⁴⁷ Denkel, *a.g.e.*, s. 58-59.

²⁴⁸ Çotuksöken, *a.g.e.*, s. 222-223.

anlatılanı anlama konusunda çevresel faktörlerle birlikte çok daha derinlikli bir iletişime de yol açar. Bu durumda anlatma tekniği olarak bazen dil kullanıldıysa da anlaşılmanın etki alanı çok daha büyüleyicidir.

Bir birey bir diğerine bir düşünceyi iletme amacıyla dil dışı bir şey söyleyerek bu düşünceyi anlatır. Bu dil dışı “söylenim”, giderek bir uzlaşma dönüşür ve yapısal özellikler kazanarak, dilsel bir öge, bir tümce biçimini alır. Bu, aynı zamanda insan dillerinin (basite indirgenmiş olarak) ortaya çıkış biçiminin de betimlemesidir.²⁴⁹

Bir uzlaşma hali olarak dil dışı yapay uzlaşma sürecinden, dilsel yapay iletişime nasıl geçileceği, ilkinin çözümlenmesiyle, hangi sonuçlara ulaşılarak ikincisine uygulanabilecektir? Bu farklı iletişim biçimlerini birbirine bağlayan bir gerçeklik ortamı var mıdır?

İkinci olarak ise iletilmek istenen söylenimin dilsel gibi görünüp daha çok dil dışı yapay iletişim kapsamında değerlendirilmesidir. Bu koşulda iletilen mesaj bir gramer taşısa da aslında anlatılmak istenenin, söylenenin dilsel anlamından farklı olarak değerlendirilmesidir.

Örneğin iletişim süreçlerinde, sarf ettiğimiz sözel ifadelerle bazen sözlerin birinci anlamı verdiği mesajlar dışında ve hatta bazen tam tersi bir anlamda niyetimizi belli edebiliriz. Örneğin, bedenimize dar gelen bir gömlek denediğimizde satıcıya “amma da ferahmış” gibi bir imada bulunabiliriz. Burada söylenim bir tümce olmasına rağmen, ilginç bir halde tümcenin tam tersi bir anlamda kendimizi ifade etmiş oluruz.

Bir diğer söylenim şekli ise uzlaşma durumuna gelmiş fakat dilsel iletişime dönüşmemiş durumları kapsar. Örneğin, beyaz bayrak çeken birinin teslim olmak için bu harekette bulunması veya konuşmak için sınıfta parmak kaldırmak buna örnek olarak verilebilir.

Grice, uzlaşım ve dil bağlamında kullanılan anlamı iki sınıfa ayırır, dilin gramere yönelik ilk anlamı ve söyleyenin yüklemek istediği ikinci yani asıl anlamı.

P. Grice doğal bir dildeki bir tümcenin anlamı ile o dili konuşan bir kişinin bu tümceyi konuşurken dile getirmeyi istediği anlamı birbirinden ayırır. İlkine “tümcenin anlamı” ikincisine de “konuşanın yüklediği anlam” der. Bazı bağlamlarda bu ikisi aynı olmayabilir. Örneğin bakkala girip “ekmek var mı?” diye sorduğumuzda yalnızca bir soru sormakla kalmayız, aynı zamanda bir istek bildiririz. Gerçekte soru tümcesinde böyle bir istek olmamasına karşın, bu soru tümcesini kullanarak bir isteğimizi dile getirebiliriz.²⁵⁰

Bu örnekler çerçevesinde, anlatan ve dinleyen olarak karşılıklı uzlaşma sorununu bir kültür veya sosyal iletişim ortamlarında çözülmüş olması mümkün olmakla birlikte aksi halde yanlış anlaşılması da olasıdır. Simitçiye “bir simit alabilir miyim?” diye sorduğunuzda simitçi

²⁴⁹ Denkel, Anlaşma: Anlatma ve Anlama, s.31.

²⁵⁰ İrzık- İnan, a.g.e., s.16.

nezaketinize bir soruyla karşılık verebilir veya size gerekli cevabı verip siz istemedikçe ve parayı uzatmadıkça simidi vermeyebilir. Örneğin, bir minibüste şoföre uzatmak istediğiniz ücreti önünüzdeki yolcu uzatmak fiilini olduğu gibi birinci anlamda algılayabilir ve böylece vermek istediğiniz uzlaş mesajını anlamayabilir. Öyleyse dil öncesi uzlaşıdan dilsel uzlaşıya geçişten ziyade, dilsel iletişimin de mümkün olduğu yerlerde, anlatımın daha kısa, pratik ve çözüme yönelik oluşu dil dışı uzlaşmayı mümkün ve zorunlu kılabilir. Böylece Denkel'in ifadeleri ile söyleyecek olursak:

Karmaşık ve gelişkin olan tüm düşüncemizi, dilin arka planda sağladığı kavramsal yapı sayesinde düşünebildiğimiz doğrudur. Bunun sonucu olarak karmaşık yapıdaki düşüncelerimizin başka karmaşık düşüncelerimize bütünselci anlamda bağımlı oldukları da onaylanmalıdır. Ancak bunları öne sürmek ne uzlaşım-dışı iletişim ve anlam olanağını dışlar, ne de dilin iletişim biçimlerinin evrimi sonucunda çıkan ve iletişim yanı sıra başka işlevler de yüklenmiş olan bir dizge oluşuyla çelişir.²⁵¹

İletişim genel olarak insanın, kendi varoluş biçimini diğer varlıklarla arasında kurduğu temel ilişkilere dayandırmasıdır. İletişim, bir düşüncenin veya iletinin içeriğini yaymak, anlaşılır kılmak ve bunu ifade etme gereği duymak için bir iletişim aracı ile bir zihinden başka zihinlere, kişiden kişiye aktarılması sürecidir.

İletiler anlam taşıyan insan faaliyetidir, bu anlam taşıma süreci işte bu iletişim sonucunda nihayete erer. Bu hususta iletişimin bilinçli veya bilinçsiz olması ikinci bir öneme sahiptir. Çünkü doğa kendine has bir iletişim gücünü bu bilinç hali olmadan da gerçekleştirmektedir. Daniel C. Dennett'in ifadesiyle "İnsan olmayan yaratıklar arasındaki (bariz biçimde) daha yüksek düzey yönelmişliğin en iyi incelenmiş örneklerinden bazılarının halen düşünsel olmayan hüner kategorisine girdiği anlaşılmaktadır."²⁵² İşte bu tür iletişim şekillerine uzlaşım dışı iletişim denir. Hayvanlar, dillerini konuşma becerisi olarak kullanmadıkları için iletişim gereksinimlerini işaretlerle, seslerle veya belirli bir kokuyla ve davranışlar içinde karşılarlar. İnsanlar ise daha çok özel bir yeti olan dil ile yani kavramlarla veya tümcelerle haberleşirler.

Denkel, dil dışı uzlaş veya iletişim yollarının doğuştan veya kültürel kodlarla geliştiğini ifade etmektedir. Bu durumda anlam üretecek mekanizmanın insan ve hayvan topluluklarında bir çeşit evrimsel süreçle birlikte çeşitlilik arz ettiğini dile getirmektedir. İnsanoğlunda bu süreç dil gibi daha karmaşık düzeylere kadar evrilmektedir.

²⁵¹ Denkel, *Anlam ve Nedensellik*, s.13.

²⁵² Daniel C. Dennett, *Aklın türleri, Bir Bilinç Anlayışına Doğru, 1. Basım*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1999, s.13.

Pierre Guiraud da bu konuda benzer düşünceleri paylaşır, ona göre de doğal göstergeler ve yapay göstergeler mevcuttur. Bunlar kendi aralarında anlamın yapay veya doğallığını türsel farklılıklarla dile getirir. Doğal göstergeyi doğanın tüm nedensel ilişkilerine indirgeyebildiği gibi yapay göstergeleri de bilinç halinde üretilen insan anlığına indirger. Aslında burada unutulmaması gereken şey, doğal göstergenin olmadığı yerde yapay iletinin herhangi bir bilgi veya olguyu oluşturamayacağı gerçeğidir. Volkan Karabağ, doğal göstergeler olmadan dilin olamayacağını dilin ancak bu doğal göstergeler üzerinden kuracağı iletişimle bir sembol ve anlam dünyası üretebileceğini ifade eder. Ona göre:

Dil gösterge ve gösterilenler olarak belirlenen elemanlar ve işaretler bütünüdür. Göstergelerin, varlıksal niteliklerinden tamamen ayrı bir şeye göndermede bulunmaları mümkün değildir. Örneğin bir “+” işareti, bir elmanın göstergesi olamaz, bir göstergenin anlam ifade edebilmesi için üzerinde uzlaşmış ve kabul edilmiş bir biçime ulaşmış olması gerekir. Bir başka ifade ile gösterenden bağımsız hiçbir gösterilen olmadığı gibi gösterilenin olmadığı göstergeler de söz konusu olamaz.²⁵³

Bu da biz insan türünün kendimizi ne kadar farklı ve üstün bir canlı türü olarak konumlandırırsak bile diğer tüm canlı ve cansız varlıklardan ayrı düşünemeyeceğimizi onlarsız bir anlamın oluşamayacağını açık bir göstergesi değil midir?

Guiraud da göstergeleri doğal ve yapay olarak ayırırken, yapay olanları da kendi içinde iletişimi sağlayan simge veya saymaca türleri ve doğal olandan pay alarak onlar üzerinden üretilen yapay ürünler olarak adlandırır.

Her gösterge çağrışımsal bir uyarandır. Ama anlam aktarıcı iki büyük çağrışım türü vardır: Doğal göstergeler ve yapay göstergeler. Doğal göstergeler olaylar arasında doğada bulunan bağıntılara dayanır: “Bulut-yağmur” gibi. Bütün bilgilerimiz, tekniklerimiz, bilimlerimiz –doğruluk ve derinlik derecesi değişen biçimlerde- doğal bağıntıların bilincine varmamızı sağlar. Bu bağıntılar, anlığımızda birbirleriyle birleştirildikleri ölçüde gösterge değeri alırlar.

Yapay göstergeler insan yapısıdır ve kendi içlerinde ikiye ayrılırlar: Birinci öbeğe girenler gerçeği olduğu gibi yansıtmamıza yararlar. –örneğin resim, plan, kaydedilmiş ses; ikinci öbeğe girenler ise başkalarıyla bildirişmemizi sağlarlar – eklemlili dil, toplumsal bir incelik göstergesi bir belirtge (sinyal). Bu iki işlev arasında kesin bir sınır yoktur, çünkü bildirişmek için sık sık birinci öbektan göstergeler kullanırız –örneğin bir fotoğraf. Ama bu iki öbek temel nitelikleri bakımından birbirinden ayrılır: Birinci öbeğe girenler gerçeğin doğal özelliklerini olduğu gibi aktarırlar (görüntüler ya da resimler); ikinci öbektanlar ise saymaca göstergelerdir (singeler)-terimler ne yazık ki kesinlik kazanmış değil. Simge sözcüğü birbirinden çok değişik anlamlarda kullanılıyor.²⁵⁴

Terimler, bir ileti aracı olarak iletişime kolayca ve daha doğrudan ulaşılabilir gibi göründüğünden, bireyler arasındaki düşünce alışverişinin akla gelen ilk yolu olarak kabul edilebilir. Oysaki dil dışı iletiler de en az dil kadar ifade gücünü potansiyel olarak

²⁵³ Volkan Karabağ, *Postmodern Sanatta Öz-Biçim Kurulumu ve Anlam Sorunu*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Edirne: 2022, s.71.

²⁵⁴ Guiraud, *a.g.e.*, s.25.

taşımaktadır. “Michael Argyle’a göre deney, ‘dil, dil-dışı iletişime önemli ölçüde bağımlı olup onunla girift bir biçimde iç içe girdiğini ve sözlerle anlatılamayan çok şey bulunduğunu’ göstermiştir.”²⁵⁵ Bazen dil ile ifade edemediğimizi, ki çoğu zaman böyle durumlarla karşılaşırız, çoğu zaman vücut dilimizi veya orada bulunan herhangi bir nesneyi kullanarak sembolik dil çerçevesinde anlatmaya çalışırız. Evet dili kullanarak bir kültür içinde anlaşıyor olabiliriz ama bu ayrıcalık bizim dil-dışı gösterim alanlarını inkâr etmemizi gerektirmez. “İstatistik araştırmaları, bireyler hakkındaki duygularımızın iletilmesinde, ‘dil dışı öğelerin, dilsel olanlara kıyasla beş kez daha çok ağırlık taşıdığı ve ikisinin çeliştiği yerlerde de dilsel mesajın göz önüne alınmadığını gösteriyorlar.”²⁵⁶ Bu verilerden yola çıkılarak, belki de dil-dışı iletilerin büyük bir ölçüde doğuştan edinilme yetilerle yapıldığı ileri sürülebilir.

Bütün davranış biçimlerinde doğuştan edinilmiş öğeler bulunduğunu -büyük bir kısımda bulunuyor olmasına karşın- öne sürmek doğru olmayabilir; yine de bütün davranış biçimlerinin doğuştan edinilme öğelerden evrimsel olarak türemiş olduğunu ve bazı davranışların doğuştan edinilme yönleri halen en gelişmiş cinslerde (örneğin insan) bile korunduğunu söylemek, büyük ölçüde gerçeği bildirmek olacaktır.²⁵⁷

Eğer dil öncesi iletişim mümkünse, bu iletişim için kullanılan nesnelerin de bu anlam deposuna katkısının olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse bu söylenimler de en az tümceler kadar anlamlıdır ve iletişim için veri sağlama gücüne sahiptir. Denkel’e göre bir anlam kuramının tam kapsamlı olabilmesi için, bu tür bağlamlarda doğan anlamı da açıklayabilmelidir. Fakat dilsel-uzlaşım sal anlam çözümlemeleri dil-öncesi anlam sürecini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Saldırgan bir davranışla karşılaşan erkek maymun kendi bölgesel egemenliğini sağlamak için ya mücadeleye girişerek kavga ve gürültüyle konumunu korur, ya mücadeleyi kaybettiğini anlayarak verdiği zararın telafisi için rakibine koşulsuz tabi olur ya da bu zilleti hazmedemeyerek büyüdüğü çevreyi terk eder. Denkel’e göre hayvanların bu çeşit davranışlarla bir diğerlerinin durum ve eğilimlerini okuduklarından, bir sonraki evrimsel aşama için gerekli davranış, iletişimde etkin olmuş imleme öğelerinin yerleşmesini sağlama olmaktadır.

Doğal ya da yapay olsun, anlamlılığın yaratıldığı her durumda, M türünden bir ilişkinin, anlamı taşıdığı söylenen şeyi, o anlama bağladığını öne sürüyorum. Anlamlılığın var olması böyle bağlantıların varlığı sayesinde. Anlam taşıdığı söylenen herhangi bir şeyden o anlamı çıkarmak, bunlar arasında uygun bir M’nin bulunuyor olmasına bağlıdır diyorum. Dolayısıyla anlam bildiren herhangi bir önermenin doğru olmasının bir zorunlu koşulu da bu önermenin, kapsamı içinde doğrulanabileceği uygun bir M bağlantısının var olmasıdır.

²⁵⁵ Denkel *Anlaşma: Anlatma ve Anlama*, s.7.

²⁵⁶ Denkel, *a.g.e.*, s.7.

²⁵⁷ Denkel, *a.g.e.*, s.7.

Bilindiği gibi, doğal anlam söz konusu olduğunda, niyetlilik anlamlılığın koşulları arasında değildir. Dolayısıyla böyle ortamlarda uygun bir M'nin varlığı, bu bağlantının öğelerinden birinin deneysel anlamda gözlemlenebilir olması ve ortamda bu öğeye tepki gösterebilecek, uygun anlalsal düzeneklere sahip canlıların bulunması, bu gözlemlenebilir öğenin öbür öğeyi anlam olarak taşımasının zorunlu ve yeterli koşuludur.²⁵⁸

Hayvan türlerinde bu şekilde “yerleşmiş” iletişim imlemeleri çoğaldıkça, etkinlik alanları da artmakta ve hayvan türlerinin iletişimi sağlama adına bunları kullanım biçimleri giderek kolaylaşmaktadır. Bu “yerleşme” olgusuna araştırmacılar “örfleştirme”²⁵⁹ der. Böyle bir özellik, çeşitli insan kültürlerinde de rahatlıkla gözlenebilmektedir. Denkel’e gör gelişmiş insan iletişimi kapsamında bunun karşılığı, dil dışı iletişimden dilsel iletişime geçişi sağlayan uzlaşım olgusudur.

Açık bir biçimde, örfleştirilmiş ve dolayısıyla standartlaştırılmış imlemeler kültürel öğeler halini almakta ve kullanılabilirliği büyük ölçüde öğrenilmelerine dayanmaktadır. Böylece içgüdüsel (doğuştan edinme) özellikler yanı sıra, bir kültürel-sonradan öğrenilebilen-yön geliştirilmektedir. Bu biçim örfleştirme ve kültürel özelleşme öyle boyutlara varmaktadır ki, temelde aynı doğuştan edinme ses özelliklerini taşıyan hemcins kuş ötüşleri, örneğin ispinozlarda, bölgesel lehçe farklılıkları meydana getirebilmektedir.²⁶⁰

Bu durum bize kültürel kodların öğrenmeyle birlikte içsel bir tepkeyle²⁶¹ de anlam oluşturduğunu gösterir. İletişime girebilme becerisini gösterebilme olanaklarımız ne kadar güçlüyse o oranda anlam çerçevesi netleşmiş olacaktır. Yani doğuştan gelen algılarımızla birlikte göstereceğimiz davranışsal kalıplar da farklı bir kültürde karşılık bulabileceği becerisi gösterebilecektir. İşte bunun üst perdesi dilsel bağlamda gerçekleşen uzlaşım halidir. Söylemin doğal olsun yapay olsun, dinleyen nezdinde kendini ifade biçimi iletişim için bir çabadır. İletişimin amacı dinleyenin bu söyleme katılması ya da söylenimi anlamaya ve yorumlamaya çalışmasıdır.

Alman filozof Martin Heidegger’e göre bir söylemde, konuşulanı yani söylenimi yalnızca dinleriz, fakat hakkında konuşulan şeyleri tam anlamıyla anlayamayız. Söylemde konuşulan anlamayı sağlamasına rağmen, hakkında konuşulan bu durumda sadece yaklaşık olarak anlaşılır. O halde, söylenen hakkında yalnızca ortak ve sıradan anlamaya sahibiz.

Dinleme ve anlama, söylemde konuşulana kendilerini önsel olarak bağlarlar. İletişim olarak adlandırılan şey, kendini varlığın diğerleriyle ilişkisinde ortaya çıkarır. Varlığın diğerleriyle ilişkisi söylemde yani yan-yan-konuşmada ortaya çıkar. Varlığın diğerleriyle birlikteliği söylemin sonucudur. Buna karşılık, varlığın-nesnelere-doğru olan ilişkisi kendini iletişimde ve söylemde ortaya koyamaz. Söylem, varlığın nesnelere doğru eğilimi sonucu asıl

²⁵⁸ Denkel, *Anlam ve Nedensellik*, s.124.

²⁵⁹ Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama*, s.8.

²⁶⁰ Denkel, *a.g.e.*, s.8.

²⁶¹ Tepke: (*Response*). Bir canlının belirli bir uyarıya karşı gösterdiği davranışsal tepki. Bu anlamda bir davranış, gövdede başlayan devimden, ağız sulanması, yüz kızarması gibi durum değişikliklerine dek çeşitlilik gösterebilir. (Denkel, *Anlamın Kökenleri*, s.161).

amacından uzaklaşır. Böyle bir söylemde, iletişim gerçekleştirilemediği gibi varlığın diğeriyle birlikteliği de engellenir. Bu söylem türüne dedikodu veya gevezelik denir. Dedikodu, söylemde konuşulanı çok geniş bir çerçeve içinde ele alarak, temelsiz bir yapıda kelimelerin yan-yanalığı veya birlikteliğidir. Bu yazında olduğu kadar söylenide de ortaya çıkabilir.²⁶²

Heidegger söylemin bir iletişimi doğurması için yan-yanalığın nesneye değil kişiye yöneltilmesi düşüncesini paylaşır. Fakat nesneye yöneltilen söylemlerin ise gerçek bir anlam üretilmediği ve bunun sadece gevezelik denen boş bir konuşmayı, anlamsız bir yan yanallığı sağladığını söyler. Bu yüzden gerçek kişiye yöneltilemeyen ve iletilemeyen ilişki esas mesajı da üretemeyecektir. Böylece Denkel'in anlam kuramının temelini oluşturan iletişim kuramı burada önemli bir kavram olarak karşımıza çıkar. Nesnenin varlığı bu ilişki için gerekli bir ortamı hazırlasa bile yeterli bir düzeyi oluşturmak dinleyenin veya esas muhatabın bu iletişime katılmasıyla sağlanmaktadır. Bu ise ortak paylaşım için gerçek ve bütüncül bir iletişimi mümkün kılan dil aracılığı ile mümkün gözükmektedir. Aliye Çınar, Heidegger üzerinden dilin varlığın bütününe nüfus eden bir oluşum olduğunu ve bu oluşumun ev metaforu ile düzenlendiğini şu ifadelerle dile getirir:

Dil ile varlık arasında öncelik sonralık ilişkisi doğrultusunda anlaşılması gereken bir ayrılık olmadığını savunan Heidegger, en iyi anlamını “dil varlığın evidir” tümcesinde bulan ve dile hak ettiği saygınlığı yeniden vermeyi amaçlayan bir felsefe anlayışı geliştirmiştir. Varlığın ancak dilde kavranabileceğini, ancak dilde dile getirilebileceğini ileri süren bu görüş, daha sonra Heidegger'in en önemli öğrencisi sayılan Gadamer tarafından “anlaşılabilecek tek varlık vardır, o da dil” biçiminde yeniden dillendirilmiştir.²⁶³

Arda Denkel ise anlamın doğması için gerekli iletişimin oluşması zorunluluğunu ifade ederken, sözcüklerin dilin temelini oluşturan gramer yapısından daha büyük güçlerinin olduğunu söyler. Eğer anlam, iletilcek bir mesajın biricik anahtarı ise bu anahtarın açtığı tek kapı gramer değildir. “Söylenimin anlamına yalnız söz ve tümceler girmemektedir. İletişim amacıyla ne yapılsa ‘söylenim’ olarak adlandırılabilir. İmler, el, vücut, yüz hareketi ve ifadeleri, herhangi bir ses veya serimlenen, gösterilen bir şey, bu anlamda, anlatmak amacıyla yapılan ‘söylenimler’ olarak görülecektir.”²⁶⁴

Böylece anlam için kaçınılmaz olan dil, düşünce dünyamızdan söze döküldüğü zaman bizi görece olarak yanlış anlaşılma da sevk edecek bir araç haline gelebilmektedir. Bu durumdan kaçınmak için gerekli minimum ön koşul ifade zenginliğini gramere hapsedmeden, tüm şeffaflığıyla iletişime tabi olan anlam iletilerini keşfetmektir. Denkel, söylemin anlamlılığını açıklarken söz konusu anlama çabasını sadece söyleyenin veya dinleyen zihin sınırlarına hapsedme tehlikesinin bulunduğunu ve buna dikkat edilmesi gerektiğine değinir.

²⁶² Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, 4. Basım, İstanbul: Sentez yayıncılık, 2012, s.78.

²⁶³ Aliye Çınar, *Varoluşçu Teolojide İnsan ve Anlam*, 1. Basım, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2015, s.39.

²⁶⁴ Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama*, s.30.

Söylenimlerin anlamlılığını açıklamaya çalışırken iki aşırı tutumdan kaçınmak gerekir. Bu her iki tutum da değişik yollardan, anlamı keyfilik ölçüsünde görelî bir duruma dönüştürmektedir. Bu tutumlardan biri, söylenim anlamlılığını salt olarak söyleyen bireyin niyetleriyle ilişkilendirme çabasıdır. Öbür tutum ise, herhangi bir iletişim durumunda üretilmiş bir söylenimin anlamı, bu tutum açısından, söz konusu iletişim içinde yer alan dinleyen bireyin anlayışı ve anladığı (içerik olarak) ile özdeşleştirilmesidir.²⁶⁵

Burada Denkел, kişisel bakış açısının kabulüne ilişkin kesinlik iddiasını söz konusu anlam kuramını onaylanamaz duruma getiren bir nitelik olarak görür. Böyle bir durumun ise arzu edilen iletişimi nasıl olanaksız kıldığı açık olsa gerek: varlığı duygusal anlamda ve iç dünyamız düzeyinde anlamlandırmaya giriştiğimizde soyut düşünceleri duygusal olana indirgeme endişesi yaşarız. Bu düşünce bizi evrensel olandan uzaklaştıracak ölçüde içkin olana mahkûm etme tehlikesi de yaşatır. Denkел, bu durumda doğacak anlamlılığın en az iki birey arasında aynı amaca hizmet ediyor olmasına bağlar.

Aynı X'in her birey için başka bir anlamı olabileceğine göre, birinin öbürüne X ile düşüncesini iletme olanağı da azalacaktır. İletişimin gerçekleşebilmesi için bir söylenim, anlamlılık ve bunları kullanacak bireylerin bulunması yetmez: belirli sınırlar içinde, ya da Locke'un söylediği gibi "yaklaşık olarak", anlamlılığın özdeş bir söylenim için bir kişiden öbürüne değişmemesi gerekir. Önemli olan, bir terim veya söylenimden o söylenimi tanıyan her bireyin her zaman aynı şeyi anlaması değil, en az iki bireyin aynı söylenimden aynı zamanda aynı şeyi anlamalarıdır.²⁶⁶

Zygmunt Bauman ise sözcüklerde sabit ve standart bir anlam birliği aramanın da en az farklı anlamlar aramak kadar kafa karışıklığına yol açtığını söyler. Ona göre, bir söylenimi değişmez kılmak, anlamın canlılığını ve üretkenliğini yitirerek esas iletiyi kendi mecrasından saptıracaktır. Bu da değişken hayat tarzlarını, yenilenen düşünce dünyasını ve gerekli ihtiyaçların karşılanması biçimini kişisel olarak anlamayı zorlaştıracaktır.

Kendi tarzları ve ayrı yorumlarıyla dilin kullanıcıları durmaksızın farklı hayat biçimi türlerini etkileşime soktuklarından, her sözcüğün zoraki, kesin, mecburi bir tanımını yapmak suretiyle dilin içerdiği yorumları "dondurarak" iletişimi kusursuzlaştırmak için girişilen çabalar hiçbir işe yaramaz. Böylesi bir etkileşim sürecinde, anlamlar belli belirsiz ancak sürekli ve kaçınılmaz bir değişime maruz kalırlar. Anlamlar yeni renkler kazanır, bir zamanlar uzak oldukları göndergelerle eşleşir, eski anlamları yerlerinden eder ve bizatihi dili değiştirmemesi düşünülemeyecek birçok başka değişime uğrar. Ortak anlayış yaratmayı, farklılıkları kazınmayı, yorum birliğine erişmeyi amaçlayan eylemlerden oluşan iletişim sürecinin, bir hayat biçiminin sabit kalmasını engellediğini söyleyebiliriz.²⁶⁷

Değişen her tanım veya sabit bir anlam uğruna yok sayılan her çaba, bizim var olanı anlamaya yönelik inancımızı biraz daha zedeler ve anlamsızlığa bir adım daha yaklaştırabilir. Böylece hareketin gelişime doğru evrilmesinin yok sayılması durumunda, muhtemel doğru sabitlikler de yerini statükocu gerçekçiliğe bırakır.

²⁶⁵ Denkел, *Anlamın Kökenleri*, s.111

²⁶⁶ Denkел, *a.g.e.*, s.112.

²⁶⁷ Bauman, *a.g.e.*, s. 254.

Kimi kez art arda sözcükler sıralayarak tümceler oluşturur, kimi kez de el, yüz ve göz işaretiyle anlığa yansıyan kişisel durumlar sergileriz. Kullandığımız sözcük, tümce, ya da davranışlarda, gerçekliği veya olanaklılıklar dışına taşan kurgu ürünlerini tasarımlar ve yansıtırız. Başkaları bu bilinç halini anlar ve onları yaparken taşıdığımız niyetleri bu amaç doğrultusunda yerine getirmiş olurlar. İşte böylece iletişim başarılmış olur. Denkel, bu nesnel görünümün nedenini ise şöyle açıklar: “Düşünce, özel konumu nedeniyle herkesçe gözlemlenebilir değildir. Oysa yaşamın sürdürülmesi gereği gibi birçok nedenden ötürü, düşüncelerimizi başkalarına iletebilmeliyiz. İşte bunu, düşüncemizi herkesçe gözlemlenebilir nesnelere katarak yaparız. İletişim, böyle nesnelerin üretilmesi ve başkalarınca anlaşılmasıyla gerçekleşir.”²⁶⁸

Düşünce dünyamızın anlaşılabilmesi için iletişim malzemelerinin tarafımızdan bir uzlaşım aracı olarak üretilmesi gerektiğini düşünebiliriz. Böylece benzer bir düşünceyi dile getirirken herkesin aynı şeyi anlamasını değil en az iki kişinin bunu aynı şekilde anlıyor olmasını gerekli görürüz. Bu düşünce dünyası somut olana indirgendiğinde, onlara yüklediğimiz anlam bize bir kültür ve anlayış bilinci sunar. Böylece anlaşılır olanın nesneyle bulunduğu yerde iletiler nitelik kazanmaya başlar. Kültürel zincirin halkalarını oluşturan bireyler uzlaşım noktalarını arttırdıkça anlam dünyası için gerekli zemine daha kolay ulaşılacağı muhtemeldir. Fakat uzlaşımın oluşması için gerekli çabanın gösterilmediği yerde anlamın oluşmasını beklemek de uzlaşım mantığına ters bir hareket olur.

²⁶⁸ Denkel, *a.g.e.*, s. 12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANLAM KURAMLARINDA GÜÇ VE İLETİŞİM İLİŞKİSİ VE ÖZDEKÇİ ANLAMIN KORUNUMU YASASI

3.1. ANLAM KURAMINDA GÜÇ VE İLETİŞİM

İnsan zihninde var olan anlam tohumlarının meyve vermesi için iletişim havasını soluması gerekir. Bu durumda sadece iletişim ağının oluşması için bile adeta bir örümcek hassasiyetiyle görevlendirilmiş her şey, bu anlama sürecinin birer söylenimleri gibidir. İletişim içinde olunmayan hiçbir şeyin kendinde anlamı olsa bile bir diğeri için bir ifade edemeyeceği ortadadır. “Bir konuşma ya da iletişim edimi, herhangi bir söylenimi belirli bir iletişimsel amaç ile kullanmaktır. Bu iletişimsel amaç da dinleyen bireyde bir düşünce oluşturmaktır.”²⁶⁹

Kullanılan söylenim ister uzlaşımsal isterse de uzlaşım dışı olsun, Denkel’e göre her niyetli veya bilinçli iletişim olayında gücün yer aldığını görürüz. Bu durumda, her niyetli iletişim olayı, dilsel anlamlılık taşımasa bile, bir “söyleyerek yapma gücü taşıyorsa”²⁷⁰, bu iletişim durumunda anlamlılığın oluştuğu düşüncesiyle, anlamı güç ile özdeşleştirmek ve uzlaşımsal anlamlılığı da söylenimlerin uzlaşım dönuşmesiyle gücün kazandığı bir nitelik olarak değerlendirmek, akla aykırı görünmüyor.

Güç ve anlam ayırt edilebilir olsun veya olmasın, söyleyerek yapılan edimler uzlaşımsal edimler olarak görüldükçe, anlam da temelde bir uzlaşımsal olgu olarak kabul edilecektir. Bu nokta üzerinde bu görüşlere karşı çıkarak anlamlılığın uzlaşım sınırlandırılmadığını savunacağız. Anlamlılık için uzlaşımsallığı bir zorunlu koşul olarak görmek, böylece kurulacak bir kuramı daha başlangıçtan kısır bırakır. Çünkü böyle bir kurama göre uzlaşım dışında iletişim ve anlam olanaksızdır. Bu yapılmazsa dil uzlaşımını öğrenmeden önce iletişim yapan çocukların söylenimlerine anlamlılık yükleyememek gibi saçma bir duruma düşüleceğini belirttik.²⁷¹

Anlamlılıktan söz ediliyorsa, ilkece bunun doğduğu bir iletişim ortamı düşünülebilmesi gereği yanı sıra, iletişimin yer aldığı her durumda anlamlılığın da doğmuş olacağı düşüncesi öne sürülmüştür. Fakat burada karşılıklı iletişim süzgecinde anlaşılıyor olma kaygısı daima taze kalmalıdır, aksi takdirde herhangi bir konuşmanın veya ilişkinin

²⁶⁹ Denkel, *a.g.e.*, s.87.

²⁷⁰ Söyleyerek Yapma Gücü: (*Illocutionary Force*). Austin’in öğretisinde söyleyerek yapma edimini belirleyen amaç ya da niyet. Bir söyleme edimi yaparken bu edimi yapmayı aşan, ancak dinleyende bir nedensel etki oluşturmayı içermeyen amaç. Bu güçle üretilen bir söyleme edimi, dinleyenin gücü uzlaşım çerçevesinde tanınması koşuluyla, bir söyleyerek yapma edimi olur. (Örneğin, uyarmak, söz vermek, alay etmek) (Denkel, *Anlamların Kökenleri*, s.161).

²⁷¹ Denkel, *a.g.e.*, s.93-94.

iletişimi doğurduğu yanılgısına girmiş olacağız. Eğer iletişim amacıyla doğan bir ileti veya söylem hedefine ulaşamazsa herhangi bir uzlaş veya anlamdan da söz edemeyiz.

Denkel'e göre anlam, her söylenimin söyleyerek yapma gücü çözümlenerek açıklanacaksa, her iletişim durumunda bir söyleyerek yapma gücünün de bulunuyor olması gerekir. Oysa gerçek hayatta her iletişimin böyle bir gücü bulundurduğu söylenemez. Bir olay karşısında istemeden utanmış olabiliriz ve elimizde olmadan sıkıldığımızı göstermiş olabiliriz. Beni bu şekilde, yani dış söylemlerin vücut dilini okuyanlar, utanmış ve sıkılmış olduğumu anlayacaklardır. Bu durumda, utanmış olduğum yanımdakilere iletilmiş olacaktır. Denkel'e göre esas sorulması gereken soru, burada bir iletişimin söz konusu olmasına karşın bir niyet veya söyleyerek yapma gücünün bulunup bulunmadığıdır. Denkel'e göre böyle bir niyetin, yani gücün bulunmadığı kesindir: utandığımı anlamalarını belli etmek istemedim fakat elimde olmayan sebeplerden dolayı yüzüm kızardı ve utandığımı belli ettim. Korktuğumu hissetmiş olabilirler veya anlayabilirler ama bu benim iletmek istediğim bir korkunun olduğunu bilmelerini istedim gibi bir cevap çelişkili bir cevaptır.

Her iletişim durumunda bir iletişim niyeti veya söyleyerek yapma gücü bulunduğu doğru değildir. Buna karşın, her iletişim durumunun bir anlamlılık içerdiği bir kavramsal ilişki olarak geçerliliğini korumaktadır. Ancak her iletişim durumunun iletimi yapan bireyin niyetini içeren türden bir anlamlılık içerdiği doğru değildir. Bir başka deyişle, her iletişim, niyetli olarak yapılan bir iletişim değildir.²⁷²

Denkel gücün anlamda ve anlamın da iletişim içinde doğduğunu söylese de her anlamın güç taşımadığını da ifade etmiştir. Gücün anlamı anlamın gücü değildir, bu durumda eğer kendiliğinden gelişen bir iletişimde niyet söz konusu değilse anlamın doğduğunu ama bunun güç doğurmadığını bilakis utanç, korku, titreme ve kaygı benzeri duygularla, karışık yok olması arzu edilen bir iletişim, sözüm ona bir ilişki söz konusudur. Denkel iletişimsel olan fakat uzlaşımsal olmayan yollarla söyleyerek yapılan edimleri sınıflara ayırır.

Söylenim ya da tümceyi, onun dilce verilen anlamında kullanmak yanı sıra, onu söylerken yapılan edimin uzlaşım dışı olması (yani o bağlam için geçerli uzlaşımlar varsa bile, bunlara uyulmaması). Örnek: Yatak içindeki kişilerden biri öbürüne dönerek "Benimle evlenir misin?" diyor.²⁷³

Denkel bu örneğinde toplumsal uzlaşının gerçekleşmeden de yapılan söylenimin anlam doğurduğunu bunun da iletişimi mümkün kıldığını düşünür. Kişiler arası uzlaş var gibi

²⁷² Denkel, *a.g.e.*, s.100.

²⁷³ Denkel, *a.g.e.*, s.95.

görünse de burada durum tam tersidir, yani iletişim sonrası oluşan anlam, bir uzlaşma öncesi²⁷⁴ gerçekleşen söyleyerek yapılan anlam gücüdür.

Kullanılan tümcenin dilce verilen anlamının ön aşılması²⁷⁵ (göz önüne alınmayarak yeni bir anlamda kullanılması). Bu durumda (i) söyleyerek yapma gücünün uzlaşım olmasa. Örnek: ekmek satın alacağını bildirmek için “ekmeğiniz var mı? veya “size taze ekmek gelmiş galiba” demek. (ii) Tümce anlamının ön aşılması yanı sıra, söyleyerek yapma gücünün de uzlaşım olmasa. Örnek: yaşlı bir hanıma “çok çekicisiniz hanımefendi” diyerek, gerçekten çekici olduğunu söylemek yerine ileri yaşta bile güzelliğini bir ölçüde korumuş olduğunu anlatmak. Buradaki söyleyerek yapılan edim iltifat olabileceği gibi, söylenenle ayrıca, “zamanını yalnızca güzelliğine ayırmışsın, kafan bomboş kalmış” gibi bir kasıt ile kınama da yapılabilir. Her iki durumda da söyleyerek yapılan edimin uyduğu gösterilebilecek uzlaşım bulmak pek güç.²⁷⁶

Anlamın her iletişime bir niyetli edim yüklemesi bunun bir anlam doğuracağı anlamına gelmiyor. Yani eğer bir edim karşılığını bulacağı bir muhatap bulamayacaksa aradığı bu muhatabı bulana kadar anlam bir sır olarak söyleyen bireyde gizemini koruyacaktır. Bunun ortaya çıkması dinleyende oluşan tepiyeye bağlı olarak gerçekleşecektir. Fakat bu asla söylenenin anlamsızlığı olarak algılanmamalıdır. Sadece ortaya çıkmamış ve hala potansiyel olarak kalmış bir istem söz konusudur. Yukarıda verilen örneklerde ise uzlaşımın iletişim aracılığıyla oluşmasını sağlayan dilin de aşımıyla alay, iltifat, cesaret vb. önermelerle farklı anlam tümceleri kullanılmış olmasıyla standart anlam sınırları ve bariyerleri yıkılmış oluyor. Burada önemli olan anlam için gerekli iletişimin, uzlaşma ve dil sınırlarını aşarak da oluşmasına kapı aralamasıdır.

Dil dışı davranışlarla yapılan iletişim. (i) Uzlaşım, fakat dil dışı davranışlar. Örneğin, evlenme önerisi olarak bir genç kızın önünde diz çökerek elini öpmek. (ii) Uzlaşım dışı davranışlar. Örneğin, kızgın olduğunu anlatmak için hırlamak. Anlam ve söylenimin ilgili olması doğal olarak zorunludur. Ancak bu ilginin uzlaşım olmasa zorunlu değildir.²⁷⁷

Gücün anlam doğurması, uzlaşım bir kaygıyla sınırlandırılmadığı için bunun sınırsız iletişim kaynaklarıyla desteklenmesi doğaldır. Önemli olan iletişime yol açan nesnel ilişkilerin belli bir çaba gerektirmesidir. Bunu niyetli edimle bir insanın yapmış olması anlamın “yapay”, algısal süreç içinde içgüdüsel hareketlerle, herhangi bir canlının yapmış olması ki buna insan da dâhildir, anlamın “doğal anlam” olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

²⁷⁴ Ussallık Ön Kabulü: (*Presupposition Of Rationality*). Karşıdaki bireyin ussal olduğunun ve kendi ussallığımız çerçevesindeki becerilerimizin pek çoğunun onda da bulunduğunun, onunla ilişkiye girmemize temel olacak biçimde var sayılması. (Denkel *Anlamın Kökenleri.*, s.162).

²⁷⁵ Önaşım: (*Override*). Belirli bir kullanım biçimi, bir kural, bir yerleşik uzlaşım aşılarak, genelde bu kural ya da uzlaşım ile kullanılan söylenimin başka bir iletişimsel amaçla kullanılması; başka bir anlama getirilmesi. (Denkel, *Anlamın Kökenleri.*, s.159).

²⁷⁶ Denkel, *a.g.e.*, s.95.

²⁷⁷ Denkel, *a.g.e.*, s.97.

Bilindiği gibi, doğal anlam söz konusu olduğunda, niyetlilik anlamlılığın koşulları arasında değildir. Dolayısıyla böyle ortamlarda uygun bir M'nin varlığı, bu bağlantının öğelerinden birinin deneysel anlamda gözlemlenebilir olması ve ortamda bu öğeye tepki gösterebilecek, uygun anlıksal²⁷⁸ düzeneklere sahip canlıların bulunması, bu gözlemlenebilir öğenin öbür öğeyi anlam olarak taşımasının zorunlu ve yeterli koşuludur. Vahalar ve su arasındaki bağlantı çerçevesinde, dünyanın belli bir yerinde bir vahanın varlığı, bu duruma tepki gösterecek algılayabilen yaratıkların da var olmaları koşuluyla, orada su bulunduğu anlamını taşıyor.²⁷⁹

Öyleyse anlama olanağına güç katan ve bu gücü bir söylenim olarak değerlendirilmesini sağlayan tüm ilişkiler, uzlaşsı olsun veya olmasın bir karşılıklı söz konusudur. Nesneler arası ilişki canlılar arası iletişimden uzak ve durağandır. Bunu değerlendiren her olgu, bir tasarım ve güç gerektirir aksi takdirde doğal olan her düzen bir düzen olarak algılanmayacaktır. Anlamın oluşmasına gereksinim duyan zaman ve mekân dengesi, bu güç koridoru içinde bir ilerleme kat edecekse bu ancak iletişimi olanaklı kılan bir atmosferde mümkün olabilmektedir. Çotuksöken insan türünün bu söylem gücünü bireysel olarak taşıdığını ama toplumsal olarak kullanıma yol açtığını ifade eder.

Dil, toplumsal varlıklar olarak bireyler taşır: dil, bireylerde “söz” ya da “söylem” olarak gerçekleşir başka bir deyişle, her tek insan, insan türünün ve topluluğunun üyesi olarak söylem oluşturma yetisini -güçl olarak- taşımaktadır. Ancak, bu yetiyi tek insan ya da özne her ne kadar bireysel olarak edimselleştiriyorsa da bireylerin ortak söylem bağlamları doğal dil denilen yapıyı -kuşkusuz, soyut bir biçimde- oluşturmaktadır. Dil ya da buradaki sınırlı kullanımıyla doğal dil, insanların bir arada yaşamalarından doğan, topluluğa, topluma karşılık gelendir.²⁸⁰

Benzer düşünceleri taşıyan Barthes de gösterge bilimi temellendirirken dili toplumsal bağ ile ilişkilendirir.

Dil yalnızca “konuşan topluluk” içinde eksiksiz olarak ortaya çıkar; sözü ancak dilden alarak kullanabiliriz. Ama öte yandan, dil, ancak, sözün varlığıyla olanaklıdır: Tarihsel bakımdan, söz olguları dil olgularından daha önce ortaya çıkar her zaman (dilin evrimini söz sağlar). Oluşum bakımdansa, dil bireyde, çevredeki sözün öğrenilmesiyle belirir (bebeklere dilbilgisi ve sözlük, bir başka deyişle ve kısaca söylemek gerekirse, dil öğretimi yapılmaz. Sonuç olarak, Dil, sözün hem ürünü hem aracıdır.²⁸¹

3.2. ANLAMDA DAVRANIŞSAL-EĞİLİMSEL AÇIKLAMALAR

Anlam kuramları içinde genelde farklı tezler sunulmakla birlikte burada anlamı belirlediği düşünülen dış etkileri veya buna yol açan davranışları inceleyeceğiz. Söz konusu savı çıkış noktası olarak alan filozoflara göre, ancak gördüklerimiz veya görebilme ihtimalimizin olduğu dış davranışlar ve etkenler bütünü bizim için anlamlıdır.

²⁷⁸ Anlıksal: (Mental). Zihinsel. Anlığa özgü. Anlık kapsamında yer alabilecek tüm işlev, olay ve olgular anlıksallık niteliğini taşırlar. Bundan dolayı, anlıksal olan içeriktir. Başkalarının gözlemlenemez. Fiziksel olmayan. Fiziksel varlıktan bağımsız bir varlık niteliği taşıyan.

²⁷⁹ Denkel, *a.g.e.*, s.124-125.

²⁸⁰ Çotuksöken, *a.g.e.*, s. 221.

²⁸¹ Barthes, *a.g.e.*, s.6.

İlk dil öğrenme süreci gözlem ile başlar sonra bunu dokunsal, işitsel vb. duyarlar takip eder. Fakat burada her öğrenme aşaması söz konusu sorunu benzer yollardan çözecek kadar derinlikli olamadığı için, kelimeleri öğrenme ve anlam yükleyerek tümce oluşturma süreci her zaman mümkün olamamaktadır. Dil bir aile ve kültür ortamında gelişen olgular bütünüdür. Anlamın da ancak öyle bir olguyla ve gerçek dünya ile yani sosyal bir iletişimle türetilmesi mümkün olmaktadır.

Davranış çözümlemesini model alan ve onun değişik yönlerini vurgulayan birçok değişik anlam kuramları mevcuttur.

İletişimden doğan çok anlamlılık, göreceliği mümkün kılmaktadır. Bu yüzden ki aynı olgular farklı eğilimsel davranışlar doğarsa da hiçbir davranışın anlaksal dışı vurum ölçüsünde gösterilemeye ihtimali de mevcuttur. “Davranışçılığın en gelişkin biçimleri anlam kavramını aktüel davranış olarak değil de potansiyel davranış olarak yorumlayan nedensel kuramlardır. Bu bağlam içinde, çözümlemenin odak noktası davranış eğilimi²⁸² kavramıdır.”²⁸³

Bir düşünceyi anlıktan geçirmek, kimi davranışlarda bulunma eğiliminde olmaktır. Bir şey istemek bir şeyden korkmak, bir şey umut etmek, azim göstermek yine kimi davranış eğilimleriyle açıklanabilir. Bir çıkarımda bulunmak bir düşünceden başkasına geçmektir, düşünceler ise davranış eğilimleridir. Bir düşünce taşıyor olmak bir eğilim taşıyor olmayı içerse bile, aynı anlama gelemmez. Eğilimin oluşmasına düşünceyi taşıyor olmanın neden olması, ikisinin farklı anlamlar taşıdığı gerçeğini gizlemiyor. “Eğilim, bireyin veya bir toplumun belli bir yönde davranma güdüsü veya alışkanlığıdır. Eğilim ile duygusallığı karıştırmamak gerekir. Duygusal davranış, içinde bulunulan ortama, zaman ve yere göre değişebilir. Eğilim ise genelde koşullara bağlı olmayan yerleşik yönelişlerdir.”²⁸⁴

Böylece eğilim konusunda anladıklarımızın bir dizge içinde anlaşılmasını sağlayan sıralı kanıtlar olduğu düşünülebilir. Anlam burada eğilim ve davranışsal tepkileri bir noktada kavrayacak anlaksal (kavrayış/anlayış gücü) verilere sahiptir. Bu durumda anlak “anlayış gücü, anlığın duygular dışında kalan ve algı, inanç, ussal işlemler gibi düşünce yetilerini içeren yönü, kavrayış”²⁸⁵ belirler. Bu kavrayış gücü sayesinde kısa süreli anlamalara

²⁸² Davranış Eğilimi: (*Disposition To Behave*). Belirli bir davranışa potansiyeli olmak. Belirli koşullar yerine geldiğinde o davranışa geçecek olmak. (Denkel, *a.g.e.*, s.155).

²⁸³ Denkel, *a.g.e.*, s.73.

²⁸⁴ Cemal Yıldırım, *a.g.e.*, s.68.

²⁸⁵ Denkel, *Bilginin temelleri.*, s.154.

davranışsal, uzun süreli anlamalara eğilimsel tavır sergileriz. İşte bu da bize belli sınırlar içinde kabul gören bir dünya görüşü sunar. Öyleyse eğilimlerimiz davranışlarımızı belirlemeye ve sınırlamaya gücü yeten anlam paketlerimizdir.

Bir şey anlatmaya gerekli koşul olarak bir şeyin söylenmesi gerekir. Bu şeyin söylendiği bağlam ve daha geniş olarak, söylenimin içinde söylendiği fiziksel ve (iletişime katılan kişilere ait) zihinsel ortam, anlatma için bir ikinci gerekli koşuldur. Tanımsal olarak, anlatmanın böyle bir ortam içinde yapılması zorunludur.²⁸⁶

Denkel anlamlılığı bir taraftan eğilimsel davranış kalıplarına indirgerken öte taraftan da anlıksal faaliyetlerin beyinsel yansıması olarak düşünsel faaliyetlere yani inanç, istenç vs. ifadelerine de indirger. Bu görüş bir bakıma ikiciliğe yol açacak bir düşünce alt yapısına zemin hazırlayabilir. Çünkü bir taraftan bedensel tepiler söz konusu iken öte taraftan zihinsel faaliyetler buna bir çeşit anlam yükleme görevini üstlenmektedir, bu da bir çeşit Descartes düalizmine bir geçiş hazırlığı gibidir.

Anlamı doğrudan davranış eğilimleriyle açıklamanın belirgin bazı sakıncaları vardır. Örneğin herhangi bir söylenimin ne anlama geldiği sorulunca, kişi bu anlamı, dinleyen bireylerde oluşturduğu davranış eğilimi ile özdeşleştirmeyi deneyecektir. Oysaki böyle bir özdeşliğin mantıklı açıklamasını göstermek için; belirli bir eğilimin belirli bir anlam ile her zaman tutarlı bir bağlantısı olmalıdır. Ayrıca her anlamlı söylenim karşısında aynı şiddette bir eğilimin uyanması gerektiği söz konusu olacaktır.

Oysa bu iki durumda da eşleşme biçimi kesin sonuçlar doğurmayacaktır. Denkel'in deyimiyle, "eller yukarı" gibi emir tümceleri veya dinleyen bireyin gelecek davranışlarıyla nedensel olarak ilişkili durumları betimleyen "büyük ikramiye size çıktı" gibi önermeler, gerçekten eğilim doğurabilecek nitelikte olabilirler. Bu bile kişinin ruh haline, kültür yapısına, yaşına, yaşama tarzına, durumuna ve hatta kadın veya erkek oluşuna göre bile değişecektir. Bu nedenle bir bakıma "her sözcük bağlamıyla sıkı sıkıya ilişkilidir ve anlamını ondan alır."²⁸⁷ İletişim halinde olmanın sosyal durumlarından uzak konuları ilgilendiren tarihsel veya bilimsel önermelerin hangi davranış eğilimlerini doğurduğunu mantıksal olarak işe yarar bir biçimde açıklamak güç olacaktır. Öyle ki, "büyük ikramiye size çıktı" gibi bir önerme karşısında dahi her zaman bir eğilim oluşturulacağı, aynı bireyde dahi kuşkuludur.

Eğer söylenene inanmıyorsam, bir eğilim oluşturmamabilirim; en azından başkalarının oluşturduğundan değişik bir eğilim oluştururum. Bu bizi öbür noktaya getiriyor. Öyle duruyor ki, aynı söylenim ile tutarlı olarak bir eğilimden söz edebilmek için, olası tepki eğilimleri pek karmaşık betimlemeler vermek zorunda olacaktır. Örneğin, piyango bana çıktığını

²⁸⁶ Denkel, *Anlaşma: Anlatma ve Anlama*, s.31.

²⁸⁷ Guiraud, *a.g.e.*, s.42.

duyduktan sonra hangi eğilimi geliştirebileceğim. Değişik eğilimler geliştirmem olasıdır. Gülebilirim, zıplayabilirim, sigara yakabilirim, hemen içki içmek isteyebilirim, bayılabilirim, çevremdekilere sarılıp öpebilirim, etrafa avuç avuç para savurabilirim.²⁸⁸

Bu durumda herhangi bir söylenim karşısında farklı davranış tepkileri kişinin ruh haline, kültürel dokusuna, coğrafik ve tarihsel geçmişine ve hatta bulunduğu o anki sosyolojik ağına ve psikolojik durumuna göre de değişiklik gösterecektir.

Denkel'e göre davranışçı kuramlar, anlalsalcılığa karşı anlamlılığı erişilebilir ve gözlemlenebilir duruma getirmek için ortaya atılmıştır. Ancak, açıklamalarını dayandırdıkları “davranış eğilimleri” kavramı da erişilebilir ve gözlemlenebilir olmaktan uzaktır, diye ifade eder. Tıpkı ideler gibi, başkalarının eğilimlerini de gözlemleyemiyoruz. Daha kötüsü, kendi idelerimizin bilincine varabilirken eğilimlerimizin birçok durumda bilincine varamayabiliriz diye, söyler.

Bir nasihat niteliği taşıyan herhangi bir dini vaaz karşısında veya bir amfide verilen derslerin bilimsel, teknik, tarihi, iktisadi konferans vs. karşısında davranışsal veya düşünsel herhangi bir tepki gösteremeyeceğimiz durumlar söz konusu olabilir. Böyle bir durumda anlamlılıktan söz edemeyecek miyiz? Yoksa sadece benim için mi bir anlamı olacak veya olmayacak mı? Peki, sınıfta hiç kimse bile anlamayıp ilgisiz kalsa dahi bir çeşit anlamın var olduğunu inkâr mı edeceğiz gibi sorular burada çözümsüz kalmaktadır.

Örneğin, kaydedilmiş bir radyo konuşmasını sadece bir kuş dinliyor ise burada bir anlamın doğduğunu düşünemeyiz. Eğer bunu anlamayan bir bebek veya bir çocuk veyahut o dili ve o konuyu anlamayan bir adam duyuyorsa o zaman da bir anlamın oluştuğu konusunda sorun yaşanacaktır. Eğer o anda konuşan kişi kendini konuşurken dinliyor ise ki her konuşan kendini dinliyor demektir, anlam sadece onun için vardır. Kendisiyle aynı zamanı ve zihni paylaşıyor olduğu içindir ki cansız yayınlarda, örneğin muhatabı bulunmayan açık radyo veya teyplerde hiçbir anlamın oluşmadığı kanaatindeyiz. Fakat burada şunu da unutmamak gerekir ki bir anlamın oluşmadığı yerde hiçbir anlamın olmadığı anlamına da gelmemelidir. Çünkü o anda söylenen bir konuşmayı anlamayan kişi, o dili zamanla öğrendiğinde kayda alınmış aynı sözcükleri dinlediğinde bir anlam üretebilecektir. Bu da bize diğer canlı varlıklardan farklı olarak eğer muhatap bir insan ise bu, dinleyenin duyduğu şey hakkında bir anlam üretme potansiyeline yani gücüne sahip olduklarını gösteriyor. Aksi takdirde yoktan var olan bir anlamlılığı var saymak zorunda kalacağız. Aynı düşüncüyü yani sözcüklerin kendi başlarına

²⁸⁸ Denkel, *Anlamın Kökenleri*, s. 79-80

bir anlamının olamadığını, bir anlam üretemediğini, sadece kullanışlı aparatlar olduklarını Guiraud da dile getirerek şöyle der:

Sözcüklerin anlamları yoktur, kullanımları vardır. Konuşmada ya da söylemde bize iletildiği biçimiyle anlam, sözcüğün aynı bağlamdaki öbür sözcüklerle kurduğu ilişkilere bağlıdır. Bunlar dil dizgesinin yapısıyla belirlenir. Her sözcüğün anlamı, daha doğrusu anlamları bu bağlantıların tümüyle tanımlanır, taşıdığı var sayılan bir imgeyle değil.²⁸⁹

Ancak eğer radyodan çıkan seslerin dinleyen olmadığında bir anlam doğurmayacağı düşünülürse, birkaç dakika sonra odaya giren dinleyici neyi anlayacaktır. Öyleyse varlığın ete kemiğe bürünmesi için bir zihne çarpması anlamı var kılıyorsa bu sadece onu belirgin kıldığı içindir. Yani anlıyorum duygusunu yaşadktan sonra bir anlamın gerçekleştiğini değil, bir anlamın gerçekliği oluştuktan sonra ancak anlıyorum diyebilme becerisini gösterebilirim. Bu da bize yine Berkeley'in ünlü "var olmak algılanmaktır" deyişini hatırlatır, yani bizce tam tersi olarak, ancak algılanan şeyin var olduğu değil, var olanın algılanabileceği sonucu geçerlidir.

Ancak var olanın algılanabileceği demek her var olanın algılanıyor olacağı anlamına gelmemeli. Burada söylenmek istenen, var olmanın algılanmak için gerekli bir sebep olduğu ama yeterli sebep olmadığıdır çünkü nice varlık unsuru vardır ki biz onu algılamasak da var olduğunu biliriz. Ancak her algıladığım şeyin de var olduğu kanaati ise doğru olmamalıdır. Çünkü duygularım beni yanıltabilir ve algılarım hatalı bir bilgiyi beynime iletebilir, halüsinasyon görebilir veya bir renk körü olabilirim. Öyleyse bir şey varsa onu algılama ihtimalim de vardır ama tekrar etmek gerekirse bu her algıladığım şeyin var olduğunu göstermez. Örneğin, yolda duran su lekesinin bir vaha sonucu oluştuğunu veya siyah bir karartının aslında siyah renkte olmadığını görmem gibi. İşte burada davranışları veya eğilimleri de algılıyor oluşumuzla alakalı olarak bir gerçeklikle kesinleşmiş değildir. Öyleyse zihnimizde oluşan anlam idesi dışında ancak karşımda oluşan tepkeler²⁹⁰ bunu gün yüzüne çıkaracaktır.

²⁸⁹ Guiraud, *a.g.e.*, s.34.

²⁹⁰ Tepke: (*Response*) Bir canlının belirli bir uyarıma karşı gösterdiği davranışsal tepki. Bu anlamda bir davranış, gövdede başlayan devimden, ağız sulanması, yüz kızarması gibi durum değişikliklerine dek çeşitlilik gösterebilir. (Bkz. Uyarı) (Denkel, *Anlam Kökenleri.*, s.161). (... Köpeğe her yiyecek gösterişimizde bir de zil çalarsak, belirli bir süre sonra, yalnızca zil çalmanın da bu köpekte ağız sulanmasına yol açtığını görürüz. Bu duruma uygulanan teknik terminolojiye göre yiyecek görüntüsü 'uyarım', onun neden olduğu ağız sulanması da "tepke" olarak adlandırılır. Köpek, zil çalması gibi yeni bir uyarım karşısında da yiyecek karşısında gösterdiği tepkeyi göstermesi için eğitildiğinde, kaydırılmış (transfer) olan bu tepkeye 'koşullandırılmış tepke' denir. (Denkel, *Anlam Kökenleri.*, s.63) (...Anlam, bir söylenim karşısında tepki gösteren bireyin davranışında aranmalıdır. Söylenim ise, bu tepkeyi doğuran uyarım olarak değerlendirilecektir.) (Denkel, *Anlam Kökenleri.*, s.69).

Locke, felsefesinde anlıksal değerler ide aracılığıyla anlam kazanırdı, bu duruma veya anlayışa karşı çıkanlar, onu yani söyleyenin anlığını açıp içindekileri okuyamadığımız için ideler aracılığıyla herhangi bir eşleştirme yaparak söyleyeni anlayamayacağımız düşüncesiyle ide kuramını reddederler. İde karşılığı öğrenme çabasına tepki olarak doğan bu davranışçı ekole karşı ise Locke böyle bir çabanın sonuçsuz olacağını çünkü söyleyenin anlığını okuma çabasının sonu gelmeyen düşünceler doğuracağı düşüncesiyle boş bir uğraş olarak görür. İşte Locke'un bu görüşüne tepki olarak doğan davranışçı yaklaşım, nesnelleştirilmiş ve herkesçe gözlemlenebilir somut verilerle gün yüzüne çıkmış anlamlar üretme çabasıdır. Guiraud herhangi bir anlam taşımayan kavramların duygusal tepkilere yol açması için el, kol işareti veya ses iniş çıkışları gibi dışarıdan gözlemlenebilir ve duyuşal olarak bizi etkisi altına alabilecek davranışlara yükleyerek bir ifade etme biçimine dönüştüğünü ifade eder. Ona göre.

Birtakım tepkilere yol açmak için düşüncelerimizi karşıımızdakilere bildiririz. “Seni seviyorum” ya da “düşman mevzilerine hücum” demek yetmez; sevgi tutkusunun coşkusunu ya da hücumun önem ve ivediliği duygusunu da iletmek gerekir. “Seni tutkuyla seviyorum” ya da “hücumu kalkmamız son derece önemlidir” denildiğinde de gene yalnızca kavramlar iletilmiş olur. Bunlar nesnelerin kuru ve soyut imgeleridir, “sözcük, nesne değildir”; nesneyi dolaylı olarak, sanki bir perde arkasından canlandırır. Oysa bizi ancak anlatılmak istenen şeyin kendisi duygulandırır. Onun için, kavramsal bildirişime el, kol, yüz, hareketleri, sesin iniş çıkışları eşlik eder; bunlar coşkularımızı, isteklerimizi, amaçlarımızı, vb. doğal bir biçimde anlatarak kavramsal bildirişimi güçlendirir.²⁹¹

Tepkisel anlam kuramı kimi kolaylıklar sağlasa da daha genel bilgiler konusunda eksik kalır. Örneğin, tarih ve sosyoloji veya düşünsel anlamda felsefi doktrinlerin ne tür bir tepkeyi gerçekleştireceği konusunda, bu anlamdaki bilgiler karşısında tepkisiz kalan kişide anlamsızlıktan bahsedemeyeceğimiz için daha zihinsel ve karşılıklı anlamaya yönelik iletişime yol açacak açıklamalar yapmalıyız.

Bir deney ortamında veya iletişime açık basit bir sosyal çevrede kimi kez, benzer anlamlar taşıyan çeşitli tepkiler üreten önermeler üretebiliriz.

Örneğin, içinde iki kişi, çay dolu bir çaydanlık ve çay bardakları bulunan bir odada şu önermelerin üretilmesinin doğal olacağı söylenebilir. “Bana bir bardak çay getirebilir misin?” “Daha şimdi koca bir bardak çay içtin.” “Sana bir bardak çay vermek üzereydim.” Bu önermelerin hepsinin de bu ortak ortamda üretilebilecekleri düşünülebilmesine karşılık bu kez de bu ortak noktalar ve nitelikler, yukarıdaki önermelerin anlam farklılıklarını açıklamaktan geri kalmıyorlar.²⁹²

Yani bir bardak çayın içilmesinde dahi niyetlerin, nezaketin, dostluğun veya misafirliğin farklı düşüncelere ve anlamlara göre farklı tümceler oluşturabileceği ortadadır. Bu durumda hangi davranışın, hangi sosyal dokunun ruh haline göre eğilim göstereceği

²⁹¹ Guiraud, *a.g.e.*, s.44.

²⁹² Denkel, *a.g.e.*, s.65

konusu cevapsız durmaktadır. Denkel, aynı ortamda üretilebilecek önermelerin sayısı artırıldığı ölçüde, bunların anlam farklılıklarının ortam içindeki (veya ortamın ortak özellikleri içindeki) farklılıklarla açıklanabilmesinin de giderek güçleşeceğini söyler. Bu farklılığa rağmen, kuramın uygulama alanı bulabileceği ortamlar ve söylenimler de mevcuttur. Oysa asıl sorun çok daha temel bir güçlük olan, önerme ortamına uygulanamayacak türdeki söylenimlerin üretildiği yerlerde ortaya çıkacaktır. “Bilimin bile ‘kesinlik’ içermediği bir çağda sosyal bilimler hakkındaki fikirlerimizin ‘kesinlikten’ çok daha da uzak olacağı yönünde olduğunu kestirmek zor değildir.”²⁹³

Geçmiş olayları bildiren önermeler (Mimar Sinan Selimiye’yi yaptı, gibi), uzakta meydana gelen bir olayı bildiren önermeler (Savaş, körfezde bütün şiddetiyle sürüyor, gibi) veya genel bir doğruluğu bildiren önermeler (Her olayın bir nedeni vardır gibi) Bloomfield kuramının hiçbir açıklama veremeyeceği türdendir.²⁹⁴

Burada geçmiş hakkında kurulan cümleler herhangi bir tepki doğurmayacaktır; fakat sanki biz görmüşüz gibi cümle kurarız veya geçmişteki heyecan dolu bir savaş sahnesini anlatan bir pasajı aynı duyarlılıkla okuyamayız. İşte bu durumda sosyal dokunun veya ilgi alanının çevresel nabızı istenen seviyede atmayacak ve nasıl bir anlam doğurduğu hakkında her dinleyende aynı tepki oluşmayacaktır. Örneğin oğlunu kaybetmiş bir anne, yıllar sonra da aynı anıları hatırladığında veya ona ait bir resmi, onun bir çocukluk arkadaşını gördüğünde ilk güne yakın bir acıyı yaşayacaktır. Dedesinin Çanakkale zaferinde şehit olduğunu bilen bir yurttaş 18 Mart kutlamalarında aynı şiddette olmasa da duygusal anlar yaşayabilir ve biz bunu anlamlı bir duruş olarak sergilendiğini davranışsal bir tepkeyle kabul edebiliriz. Örneğin bilime âşık bir bilim insanının, eski bir mucidin laboratuvarında heyecanını gizlemeyip o mucidin; örneğin küften penisilin bulan bilim insanının evrensel bir mesajını okuyup duygu dolu bir heyecan yaşayabilir. Benzer durumlar çok nadir olabilir ama bu olmayacağı anlamına gelmemelidir. Bizim için önemli olan böyle bir ihtimalin göz ardı edilemeyeceğidir. Richard’ın dediği gibi “her ne olursa olsun, bir terimin göndergesi büyük oranda konuşan kişilerin çevreleriyle olan ilişkileri ve konuşan kişilerin sözcük öğelerini nasıl gereksindiklerine dair geçmiş olaylar tarafından belirlenir.”²⁹⁵ Ona göre, göstergeler işaret etme yoluyla anlam kazanır. Burada tanımı yapılan nesneler değil onlara ad veren sözcüklerin göstergeleridir. İşte bu göstergeler bir simgenin veya nesnenin ancak yaklaşık olarak taşıyıcıları olabilir.

²⁹³ Özel, *a.g.e.*, s.52.

²⁹⁴ Denkel, *a.g.e.*, s.65.

²⁹⁵ Richard, *a.g.e.*, s.12.

Göstergelerin tanımlanması, onların kullanım içinde ortaya çıkan, işaret etme yolunun belirlenmesidir. Bu belirlemede adların gönderimi olan nesnelerin tanımlanması söz konusu değil, bu nesnelere karşılık olarak dilde kullanılan göstergelerin tanımlanmasıdır. Dilde kullanılan göstergeler çok anlamlı bir karakter taşıyarak ayrı ayrı nesnelere gönderim yapabilir. Wittgenstein için göstergelerin duyuşal yönleri (ses ve yazı) tanımlanan bir simgenin taşıyıcısı olabilir. Günlük dilde göstergeler kuralına uygun olarak kurulmuş olsa bile, açık seçik olarak tanımlanmadıkları, açık-seçik bir simgesel yönleri olmadıkları için anlamı açık-seçik olarak ifade edemezler.²⁹⁶

Davranış çözümlemesini model alan kimi kuramlar, tepke ögesini öne almışlardır. Bu kurama göre, anlam, bir söylenim karşısında tepki gösteren bireyin davranışında aranmalıdır. Söylenim ise, bu tepkeyi doğuran uyarım olarak değerlendirilecektir.

Şayet anlam üreterek bir şey söyleyenin gerçek niyetini okuma gibi bir düşüncemizin mümkün olmadığını onaylayacaksak, tepkesel davranışta bulunacak kişinin de nasıl bir tepkide bulunacağını kestiremiyoruz demektir. Hatta gösterdiği davranışın dahi esasen ne niyetle gösterdiği konusunda kesin bir kanaatimiz olamaz. Biz sadece bir olasılıklar dünyasında bize en mantıklı gelecek bir çıkarsamada bulunabiliriz. Bu da bize insanın Pavlov'un köpeği gibi doğal davranışlarda bulunmaktan çok, yapay iletişim içinde olduğunu göstermiyor mu? Örneğin, bize verilen yemek için ikinci defasında zil çalınırsa buna alınmayacağımızı kim söyleyebilir. Örneğin, elmayı uzattığım arkadaşımın elmayı alıp yemesinin nezaketen mi yoksa canı çektiği için mi yediğini aracı tepkisel davranışına bakarak anlayabilir miyim? Yani söyleyenin ne söylemek istediğini veya ne mesaj iletmek istediğini eğer anlayamıyorsam dinleyenin de bu söylem karşısında nasıl bir tepkide bulunacağını nasıl bilebilirim? Denkel karşı teze geçip bu niyetli edimin aracı tepkeyi²⁹⁷ anlalsal veya zihinsel bir açıklamaya götüreceği için, davranışsal açıklama yerini daha soyut olan başka bir açıklamaya terk etmek zorunda kalacağından reddeder. Çünkü bu seviyede zihinsel okumaların herhangi bir kanıtsal ve geçerli açıklaması mümkün gözükmemektedir. Örneğin, elinde bayrak tutan bir göstericinin gerçekten bir vatansever mi yoksa onların arasına karışmış bir ajan mı olduğunu, böylesi bir zihin okumayla anlaşılamaz. Çünkü nesneye gönderme yaptığım aracı tepkeyi bir iletişim kurarak anlayamayacağım için karşı tepkiye geçemem. Öyleyse, beyaz bir bez ile teslim bayrağını çeken birinin mağduriyetini veya pişmanlığını nasıl ayırabilirim? Bunun bir Truva atı gibi içimize sızmak için gönderilen bir düşman topluluğu olmadığına nasıl ikna olabilirim?

“Nesne”, kendinde olarak gözlemci dışında bir şeydir; ancak, insan edilgen bir “ayna”, salt bir gözlemci değildir. Öyle ki, “anlatan”, “dinleyen” dilinde konuştuğu sürece anlam

²⁹⁶ Çakmak, *a.g.m.*, s.142.

²⁹⁷ Aracı tepke: (*Mediatingreaction*). Osgood'un anlamla özdeş saydığı kaydırılmış tepke (Denkel, *Anlamların kökenleri.*, s.155).

aktarımı yapabilir. İnsan, varlığın anlattıklarını kendi diline tercüme ederek anlayabilmektedir. Aradaki “çevirmen” dışsal bir yapı değildir; insanın ta kendisidir. O halde, kendinde olarak var olan şeyler, dil aracılığıyla bir anlam dünyasının parçası haline getirildiklerinde “nesneleşmektedirler.”²⁹⁸

Öyleyse anlam sanıldığı gibi aracı tepke olduğu düşünülen beyaz bayrak değil, onu taşıyan kişinin çevresiyle oluşturduğu çoklu ilişkiler yumağıdır. Bu da iletişim dili için gerekli anlamı fazlasıyla veriyor demektir. Bunun yeterli bir çıkarımla güvenli bir ortam oluşturması kişiyle iletişime girmemizi sağlar.

Şu hâlde bir saksı duyu deneyine sahip olmam ve karşımda gerçek bir saksı bulunması bu saksıyı algılıyor olmam için yeterli değildir. Yerine gelmesi gereken bir başka koşul, saksı duyu deneylerinin karşımdaki saksıyla nedensel ilişki içinde bulunmalarıdır. Yani karşıdaki saksıyı algılıyor olmamın bir zorunlu koşulu, saksı mantıksal yapısını kendilerinden kurduğum duyu deneylerine bu saksının neden olmuş olmasıdır. Fiziksel nesne, duyu deneylerinin ne zorunlu ne de yeterli koşuludur. Onlara ancak kimi kez neden olur. Algının doğru olmasının zorunlu koşulu ise, işte bu nedensel ilişkidir.²⁹⁹

Bilginin oluşması için karşımda bulunan nesnenin sadece algımızda belirmesi yetmez. Henüz nasıl bir nesne olduğu, bunun kavranamadığı yani gerekli nedensel ilişki kurulamadığı sürece bu veri hiçbir davranışsal çıkarımla bilgi haline dönüşemez. Mecnun’un Leyla’ya âşık olup onu görmesine rağmen Leyla’yı tanımamış olması buna güzel bir örnektir. Eğer bir elma gördüğümü iddia ediyorsam karşımda gördüğüm nesnenin bir elma olması yeterli değildir, bir de az evvel gördüğüm elmanın bu elma olduğunu biliyor olmam lazım. Fakat burada da başka bir sorunla karşılaşırız, nedensel ilişkilerin bizi yanıltıyor olmaması lazım, halüsinasyon görmediğime kendimi nasıl ikna edebilirim? İşte burada nedensel ilişkinin apaçıklık ve ussal çıkarımının birlikte çözülmesi gerekebilir. Aysever anlamın doğmasının göndergelerin yöneldiği durum ya da nesneler üzerinden mümkün olabileceği düşüncesini paylaşır, bu görüşe göre doğrulanma olasılığı olan sözcükler anlamlıdır. Bu görüşü destekleyen Viyana Okulu üzerinden değerlendirmesini yaparak şöyle der:

Anlamın, kendisini taşıyan dilsel anlatımın göndermede bulunduğu nesne ya da durum olduğu düşüncesi Viyana çevresi filozofları üzerinde de etkili olmuştur. Rudolf Carnap başta olmak üzere bu filozoflar doğrulama sorusunu (bir önermenin nasıl doğrulanabileceği sorusunu) anlam sorusunun (bir önermenin anlamının ne olduğu sorusunun) temeline koymuşlar ve bir önermenin anlamının bulunabilmesi için onun doğruluğunu ya da yanlışlığını gösterecek yolların bilinmesi gerektiğini savunmuşlardır. Deneyci gelenek içerisinde yer alan bu filozoflara göre, ancak mantıksal yöntemlerle doğrulanabilen analitik önermeler ve deneysel yöntemlerle doğrulanabilen sentetik önermeler anlam taşır. Buna karşılık ne mantıksal ne de deneysel yöntemlerle doğrulanabilen etik önermeler ile estetik önermeler anlam taşımazlar. Bunlar, duygu ya da heyecanları açıklamaya yarayan önermelerdir.³⁰⁰

²⁹⁸ Anlı, *a.g.m.*, s.104.

²⁹⁹ Denkel, *Bilginin temelleri*, s.99.

³⁰⁰ Aysever, *a.g.e.*, s. 40.

3.2.1. Özdekçi Anlam Kuramında Nedensellik

Denkel, özdekçi anlamdaki fiziksel bir dış dünyanın var olduğunu ve bunun algının bir zorunlu koşulunu oluşturduğunu söyler. Burada özdek “nesnelerin yüzeylerini, yani biçimlerini oluşturan nitelikleri bir arada tutan töz, ilkedir. Bir nesneyi öbüründen ayıran tikellik ilkesi”³⁰¹ olarak belirlenir. Ancak Denkel, bu durumda deneysel anlamda bir bilgi öne sürmek durumunda olmadığını da ifade eder, Ona göre, “bilginin tek kökeni deneydir ve deneysel olarak doğrulanamayan önermeler ne ölçüde mantıksal ve deneyle tutarlı olurlarsa olsunlar, bilgi değil, görüş ya da inanç düzeyindedirler.”³⁰²

Bir şeyin doğru olması için o şeyin bilimsel olması gerekmebilir. Bir görüşün inanç düzeyinde olması bilgiyi aşan bir şekilde tümevarımlarla veya çıkarsamalarla da mümkün olabilmektedir. Kişiler kendini ifade etmek için ürettiği bu kavramlar ile de iletişimi sağlama gücüne sahiptir. Kimi metafizik çıkarımlar ve kuramlar bu türden akıl yürütmelerle kabul edilir. Fakat bilimsel dogmatizm bu tür metafiziksel sorunları kesinlikle saçma bularak reddeder. O zaman “şayet metafizik sahte sorunlar yığınıysa, böylesine seçkin beyinler nasıl olup da bu yola sapabilmişlerdir?”³⁰³

Bu sav, pozitivizmin metafizik önermeleri anlamsız ve saçma görmesinin ne kadar sorunlu bir görüş olduğunu ve bu önyargısının bilimde yol açan özgür düşünceye de kapı kapadığının anlamlı bir ispatı değil midir? Ancak bu görüşe karşı tepkiler gecikmemiştir.

Yüzyılımızın başında Alman İdealizmi'ne tepki olarak çıkan İngiliz Gerçekçiliği ve 1920'lerin Viyana'sında filizlenen aşırı deneyci Yeni Pozitivizm, “metafizik” kavramını düşünce tarihinde başka bir dönemde benzeri görülmeven ölçüde aşağılamış, gözden düşürmüştür. Oysa belki kurgu dizgeciliğe karşı haklı olan bu tepki, varlıkbilim, ya da özgün olarak Aristoteles'in yaptığı anlamdaki metafiziğe karşı haklı olmamıştır. Çünkü bu anlamdaki metafizik, aşkın, bilinemez bir alana yönelik değildir ve tıpkı bilim gibi olgunun, gerçekliğin kendisine ilişkindir. Bilimden ayrılığı, sorunlarını felsefe soruları olarak seçmesi ve en temel kavramları ele alarak bunlara açıklamalar getirmeye çalışmasıdır.³⁰⁴

Denkel düşünce düzeyinde dile getirilen metafizik önermelerin bilimsel bir değer taşımasa bile bir kurgu olmayacağını ve bu sebepten de kabul edilemez olarak nitelendirilemeyeceğini söyler. Bilime temel olarak teşkil eden bu felsefî çıkarımların antik Yunandan bu yana bilimsel gelişime zemin hazırladığı ve ona öncülük ettiği bilinen bir gerçektir. Eğer bir çözüm deneysel değilse bu onun kabul edilemez olduğunu değil belki

³⁰¹ Denkel, *a.g.e.*, s.166.

³⁰² Denkel, *a.g.e.*, s.99.

³⁰³ Christiyen Delacampagne, (*Histoire De La Philosophie au XIXe Siecle*) 20.yy. *Felsefe Tarihi*, 5. Basım, (çev. Devrim Çetinkasap) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s.125.

³⁰⁴ Denkel, *Nesne ve Doğası*, s.8.

parçacıkların yer aldığını bildiriyor. Kanımızca, nesnesiz, nesneden bağımsız bir olay kavramının mantıksal açıdan olanaklı olduğu gösterilebilmiş değildir.³⁰⁸

Bu anlayış bizi yine Descartes'in ana sorununa geri sürüklüyor. Descartes felsefesinde Tinin özü düşünce, bedenın yani maddenin özü ise uzamdır. İşte burada bağdaşması güç bir gerilim doğmaktadır ki bu sebepten olsa gerek, düşüncemize yansıyan algısal verilerimiz anla(şıl)maya dair esnekliğimizi mümkün kılmaktadır.

Denkel düalizm konusunda özdekçi bir tavır takınmaktadır. Tinsel töz olarak yeterince bağımsız bir us kavramını oldukça soyut ve belirsiz olarak gören Denkel için “tikel nesne ile kaplamda çakışsa bile, işlem olarak onu çözümleyen özdektir.”³⁰⁹ Usun olmadığı yerde nesnenin deneysel verileri algıya bir veri sağlamayabilir fakat bunun için usun başına buyruk bir halini kabul etmiş olamayız. Oysaki Descartes ruhu sonsuz ve bedeni sonlu olarak niteleyerek varlığının ve bilgisinin temel görüşünü düşünceye atfetmektedir.

Tanrı ve ruh fikirlerinin asla duyularda var olmadıkları kesindir. Bana öyle geliyor ki, bunları kavrayabilmek için hayal güçlerini kullanmak isteyenler, sanki sesleri işitmek ya da kokuları koklamak için gözlerini kullanmayı isteyenler gibi davranırlar. Yalnız şöyle de bir fark vardır: görme duyusu nesnelerin doğruluğu konusunda bize koklama ya da işitme duyularından daha az güvence vermez; hâlbuki eğer anlama gücümüz araya girmese ne hayal gücümüz ne de duyularımız herhangi bir şey konusunda bize asla güvence veremeyecektir.³¹⁰

Descartes her ne kadar düşünceyi var olmak için temel etken olarak kabul etse bile nesneyi de uzamsal anlamda bağımsız bir töz kılmaktadır. Öyleyse nesnel tözün sonlu olduğu ve usun bu varlığa düşünsel bir dayanak olduğu görüşünü nasıl kabul edeceğiz? Eğer ben olmasam da nesnel dünya tözsel bir uzam olarak varsa, bunu tinsel olgudan bağımsız olarak nasıl anlamalıyım? Tinsel gerekliliği Husserl şöyle açıklar:

Çağımızın tinsel gereksinimi gerçekten dayanılmaz olmuştur. Huzurumuzu kaçıran, keşke yalnızca doğa ve tin bilimlerinde araştırılmış olan “gerçekliğin” anlama hakkındaki teorik bulanıklık –yani onlar da bu en son anlamıyla varlığın bilinip bilinmediği, neyin kendi başına “mutlak” varlık olarak görüleceği ve bunun hiç bilinemeyeceği- olsaydı. Acısını çektiğimiz, bundan çok fazlası, en köklü yaşam gereksinimidir, hayatımızın dokunmadığı hiçbir noktasını bırakmayan bir gereksinim. Bütün yaşam bir tavır almadır, bütün tavır almalar bir gereğin, mutlak geçerli olmayı talep eden normlara göre geçerlilikleri veya geçersizliklerine ilişkin bir yargının- altındadır. Bu normlar itiraza uğramadıkları, hiçbir şüphe tarafından tehdit edilmedikleri ve alaya alınmadıkları sürece, yalnızca bir tek hayati soru vardı: bu normların pratikte nasıl en iyi şekilde yerine getirilebilecekleri. Doğalcılar ve tarihselciler dünya görüşü için kavga ediyorlar ve her ikisi de farklı yönlerden ideleri olgular olarak yorumlamak için ve tüm gerçekliği, tüm hayatı, “olguların” bir akılalmaz idesiz karışımına dönüştürmek için iş başındadırlar. Olguya ilişkin batıl inanç hepsinde ortakdır.³¹¹

³⁰⁸ Denkel, *Nesne ve Doğası*, s. 16.

³⁰⁹ Denkel, *İlkçağ Doğa Felsefesi*, s.248.

³¹⁰ Rene Descartes, (*Discours De La Methode*) *Yöntem Üzerine Konuşma*, 2. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2015, s.67.

³¹¹ Husserl, *Kesin Bilim Olarak Felsefe*, s.65-66.

Bu ikicilik problemi aslında çok daha köklü bir problemin yani idealar âlemi ve nesneler âleminde yapılan farklı bakış açılarının bir yansımasıdır. Bu sorun, her nesneyi algılayışımız ve kavrayışlarımız arasındaki anlam farklılıklarından çıkmaktadır, elbette bu farkı da ancak insan doğası kavrayabilir. Duyular nesnelerin varlık dünyasına açılan bir aynası ise anlık da bu aynayı görmek için var olan biricik gözümüzdür. Öyleyse etkileşim ne derece mümkündür? Bunu deneysel veya anlıksal verilerle desteklerken, algısal ve ussal olarak anlığımızı irdeleyip, evreni bu anlam çerçevesi içinde incelerken, bizim için içkin olan veya tepkisel davranışlarımız içinde gerçekleşen bu durum hangi tözün bir ürünü olacaktır. Ya düşündüklerimiz ve buna kaynaklık eden beynimizi ve ruhumuzu tanımlanabilir maddi evrenin bir ürünü olarak kabul edecek veya gördüğümüz, dokunduğumuz ve deneyini tekrarlayabildiğimiz fakat ne olduğunu bir türlü çözemediğimiz tanımsız bir bilinmezlik evreni öngöreceğiz.

Modern töz metafiziğinde, karşımıza ya materyalizm ya da idealizm olarak çıkan monizmin karşıtı, düalizmdir. Zira düalizm, monizmin söylediği gibi dünyada tek bir tözün değil de iki ayrı tözün var olduğunu öne sürer. Birbirlerine indirgenemedikleri gibi birbirlerinden türetilmeyen bu iki töz de sırasıyla madde ve zihindir. Düalizm, her tözün kendisini belirleyen bir özü, onu belirleyen şey yapan belirleyici bir özelliği olduğunu kabul eder. Tözün diğer bütün özelliklerinin kendisinden çıktığı bu öz, madde söz konusu olduğunda “yer kaplama”, zihin açısından da “düşünmedir”. Buna göre, maddi tözün hareket benzeri diğer bütün özellikleri, onun yer kaplayan, yani zaman ve mekân içinde bir yer işgal eden bir varlık olması olgusundan çıkar. Aynı şekilde, zihnin isteme, algılama, hayal etme benzeri bütün özellikleri, onun düşünen bir varlık olmasının sonucu olarak gündeme gelir.³¹²

Descartes sonrası rasyonalist filozoflara göre, etkileşimciliğe yol açan öğeler bir arada bulunamazlar. Bu durumda ya Spinoza benzeri bir oluşumla ikiciliği yok sayacak nedensel bir Tanrı anlayışına ya da ikiciliğe koşut olarak etkileşimciliği yıkararak bir ara neden veya illet (olaylar koşutluğu) öne sürülmüştür. Böylece anlık ve gövde arasındaki ilişki ya her seferinde Tanrı’nın müdahalesiyle gerçekleşecek veya hiçbir etkileşimin bulunmadığı ve öyleymiş gibi görünen hareketliliğin önden kurulmuş bir düzenek ve olaylar koşutluğuyla gerçekleştiği söylenecektir. “17. yy. da yaygın olarak onaylanan ve nedensel ilişkinin ancak ortak özellikleri olan nesne veya olaylar arasında yer alabileceği inancı mevcuttur. Örneğin Spinoza, bu yarı dogmacı inancı bir temel ilke olarak açıkça dile getirmiştir. “Hiçbir ortak yanı olmayan iki nesneden biri öbürüne neden olamaz.”³¹³

Temel özelliği uzayda yer kaplamak olan beden ile uzayda bulunmayan ve temel özelliğinin düşünmek olduğu tin arasında gerçekleşen etkileşimin temel bir çelişki ve bir çeşit paradoks olduğu ki bu durumun Descartes felsefesini zor durumda bıraktığı ortadadır. Bir

³¹² Cevizci, *Felsefeye Giriş*, Say yayınları., s. 68-69.

³¹³ Denkel, *Bilginin temelleri.*, s.112-113.

nedensel ilişki gerçekten var mıdır? Yoksa biz öyle olmasını istediğimiz için mi bu doğrultuda cevaplar ararız? Belki de doğru soruyu henüz sormuş değiliz. İşlevsel farklılıkları olan bu iki varlığı “ki ruhu tanımlayamıyorsak bile ona da varlık diyoruz” neden bir etkileşim olduğu ön kabulüne göre bir nedensel koşullar sistematğine göre yorumluyoruz. Öyleyse belki de bizim için önemli olan temel bir cevap aramak değil doğru soruyu sormaktır.

David Hume’a göre, iki olayın nedensel ilişki içinde olması bir zorunluluk sonucu değildir. Doğal süreçler sürekli olarak birlikte gözlemleniyor görünmelerinden dolayı nedensel olarak ilişkili olduğu sanılır. Bedensel ve içkin olaylarda bu nedensel etki daima gözlenir. Çünkü tersini ispatlayamayacağımız sürece bu düalizm felsefesini reddetmek mümkün değildir. Öyle ki bir tezi çürütmek antitezini üretmekle mümkündür. Şu da unutulmamalıdır, çürütülemeyen bir kuramın doğruluğu ispatlanmadığı sürece kabul edilmek zorunda da değildir. Hume akıl yürütme yönteminin bu etkileşimci anlayışı tanımlamada yetersiz kaldığını dile getirir, Ona göre bunu sadece tecrübe ederiz ancak tecrübenin de bu sonucun nedensel etkisini anlamada yetersiz kaldığını itiraf eder gibidir. Ona göre:

Duyuların algılarının kendilerine benzeyen nesneler tarafından meydana getirilip getirilmediği bir olgu sorusudur: bu soru nasıl karara bağlanmalı? Herhalde tecrübeyle; aynı çeşitten bütün öbür sorular gibi, fakat burada tecrübe hiçbir şey söylemez, söylememesi de gerekir. Zihnin karşısına algılardan başka hiçbir şey hiçbir zaman çıkmamıştır ve zihnin de algıların nesnelerle olan bağlantısı konusunda herhangi bir tecrübe edinmesi mümkün değildir. Öyleyse böyle bir bağlantının varsayılması, temelini akıl yürütmede bulamaz.³¹⁴

3.2.2. Düalizm Kuramına Karşı Enerjinin Korunum Yasası

Düalizme karşı ileri sürülmüş olan bir başka tutum, fiziksel ve anlksal olaylar arasındaki nedensel ilişkinin, fizik biliminin temel kabullerinden biri olan enerjinin korunumu ilkesiyle çeliştiği düşüncesidir. Bu ilkeye göre, bütün fiziksel süreçlerde sistem içindeki toplam enerji niceliğinin değişmediğidir. Hiçbir şey yoktan var olmaz ve var olan hiçbir şey de yok olmaz. Nedensel her ilişkide nedensel etkiye karşı birbirini nötrleyecek bir enerji aktarımı söz konusudur. Bu durumda herhangi bir davranış anlksal bir olaya neden olduğunda, fiziksel evrenden belirli bir enerji niceliği somut olarak yitirilmiş ve böylece korunum ilkesiyle çelişen bir durum doğmuş olacaktır. Eğer, modern bilim bu ilkeyi yani korunum ilkesini korumak istiyorsa, ikici etkileşimciliği yadsımalıdır. Yani herhangi bir enerji oluşumu anlık denen zihinsel süreçlerde yok olmayacak ve böylece maddenin enerji korunumu yasası da korunmuş olacak. Ancak Erkızan zihinsel süreçleri dışarda bırakmadan ve zihnin tümel içeriklerini konu alarak nesnel bir dünya inşa eder. Bu durumda enerji korunumu hala zihinsel süreçle iç içe geçmektedir.

³¹⁴ Hume, *a.g.e.*, s. 124-125.

Buna göre, anlam bireysel zihinleri aşan değil tüm bireysel zihinlerde ortak içerikleri ifade etmesi bakımından nesnellığe izin verir. Aristoteles için zihnimizin içerikleri dışsallık, yani var olanlar tarafından oluşturulur. Neredeyse iki bin yıl sonra Locke'un kendisi de zihinsel içeriklerin nesnelerin yerini tuttuğunu dile getirmiştir. Bu bireysel zihinler arasındaki anlaşılabilirliğin olanaklılığıdır çünkü tersi durumda birbirimiz için anlaşılabilir olmaktan çıkarız. Şimdi sorulması gereken soru şu: anlamın öte ucunda yer alan nesnellik nedir; nesnel olan şeyin sözlerimizle bağlantısı nedir? Ya da çok daha genel bir ifadeyle var olan ile söz arasında nasıl bir ilişki vardır?³¹⁵

Öyleyse ya Hume gibi nesneler ve bilimsel veriler ışığında oluşan anlıksal çıkarımlar arasında bir etki neden aramayacağız ya da modern fiziğin enerji korunumu yasasına göre anlıksal çıkarımların bir enerjiye sahip olmadığını düşünerek tamamen mekanik dünya öngöreceğiz. Eğer söz konusu nesnel dünyada artarda gelen bir olaylar zinciri varsa bile aralarında herhangi bir bağ kurmayacak ve böylece gözleme dair bir etkileşimsizciliği öngöreceğiz veya her olay, durum, nesne veya anlayışın mekanik bir enerji aktarımı olduğunu kabul edip ikiciliği reddedeceğiz. Ancak Hançerlioğlu'nun alıntıladığı üzere Einstein mekanik enerji aktarımının monotonluğunu fiziksel olarak reddederek şöyle der:

Özdek kütesini atar ve ışık hızında yol alırsa buna radyasyon ya da enerji diyoruz. Bunun tersine, enerji donarsa ve ayrı bir biçim alırsa ona özdek diyoruz. Einstein'ın bütün dünya fizikçilerince kabul edilmiş bulgularına göre özdek, bağımsız zaman ve bağımsız uzay içine yerleşmiş katı ve değişmez bir yapı değil, tersine, sonsuz değişme ve dönüşme sürecinde kesin bir yapısı olmayan, plastik ve değişken, sonsuz sürekli bir yapıdır. Evren, özdeksel bir bütünlük olarak, bütün ayrımlarını yitirmiştir. Kesin ve saltık³¹⁶ sayma, metafizik düşünme yönteminin tipik bir özelliğidir ve bu büyük yanılgılara yol açar. Oysa çağdaş fizik, diyalektik düşünme yöntemine uygun olarak, özdeği, içlerinde hiçbir şey değişmeyen bir atomlar bütünü olarak değil, içlerinde değişik güçler ve gerilimler bulunan erkesel (erke:doğa bilimlerinde) bir direnmeyi yenme gücü alanlar olarak görmektedir. Feuerbach şöyle demişti: “Benim duyumum öznedir, ama onun temeli ya da nedeni nesnedir.” İşte bu nesnellik özdektir.³¹⁷

Buna göre özdeğin de enerjinin de sürekli değişim içinde olması, zamana ve enerjiye olan tutsak kalma durumunun metafiziksel bir kabulden başka bir şey olmadığını gösterdi. Biz buna enerji miti diyelim. Yani değişimin sadece bir oluşumun veya dönüşümün olduğu bir korunum yasasıyla değil kendi diyalektiğini veya anti tezini de doğuracak bir gelişim içinde, evrensel bir anlamdan ve zorunluluktan ziyade olasılıklar dünyasında her an yeniden keşfedilecek, evrensel çapta bir yenilik var sayılmaktadır. Aksi takdirde kendi içinde kapalı bir sistem gibi gelişime ve dönüşüme kapalı, bozunuma hazır ve yeni cevaplara kör bir düzen olarak anlaşılacaktır.

³¹⁵ Erkızan, *a.g.e.*, s.190.

³¹⁶ Saltık: Hiçbir ilişkiyi gerektirmeksizin kendiliğinden var olan. Nesneler arasındaki ilişkileri ve bağımlılığı dile getiren ilişkin (görelî, bağıntılı, bağıl) deyiimi karşılığında kullanılır. (Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.362).

³¹⁷ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.306-307.

Bir öğretiye göre Tanrı evrensel parçanın ilk hareket ettiricisi³¹⁸, nedensel zincirin ilk halkası yani ilk nedenidir. Ancak durum onu gösteriyor ki sonlu bir evren için sonsuz bir nedenler zinciri var saymak nedensel doğaya uygun olmayabilir. entropi³¹⁹ sonsuza kadar devam edemez bir konumdur. Öyle bir süreç içerisine girebilir ki bütün enerji, her yere yayılacak ve bir an geldiğinde kullanılabilir hiçbir enerji kalmayacak ve doğal olarak evrendeki fiziksel hiçbir olay kalmamış olacak. Biri bunu başlatmıştır ve sonlandıracak olan da aynı fail olmalıdır. Başka bir ifade ile söylenecek olursa, termodinamiğin 2. yasası gereğince izole bir sistemin entropisi azalamaz veya entropi izole edilmemiş bir evren yasasına uygulanabilir ancak.

Nedenleştirim her şeyden önce felsefesal bir soruna yol açar, çünkü onu bir insan yapımından ya da rastlantısal buluşmadan ayrımlı kılan şey, görgül³²⁰ bakımdan doğrudan doğruya elde edilemez. Bu söylediklerim; bizim bireysel nedensel ilişkileri ya da onların ırsal³²¹ yinelenmelerini hiç gözleyemediğimiz gibi bir içerim taşımaz. Biz onları gözleriz; ama büyük bir çoğunlukla, onlardaki ayırt edici belirtiyi görmeden. Nedenleştirmeyi görmek bir şey; olduğu şekliyle onu tanımak ya da onun apaçıklığına iye olmak başka bir şeydir.³²²

Ancak zamanla anlam ve söylem için sığındığımız bu nedenler zincirinde aranan mekanik anlayış yerini enerjetizme bıraktı. Bu fikir bir fizik kuramı olmaktan çıkarılarak indirgemeci ve basite yoran bir anlayış geliştirmeye sebep olmuştur. Bu kuramın kurucusu Kimyager Wilhelm Ostwald olmuştur. Ostwald, fiziksel dünyadaki enerji fikrini doğanın temel prensibi olarak aldı: Ona göre madde enerjinin kesifleşmesinden (yoğunlaşmasından) doğmuştur (Bu iddia radyum tecrübelerinde maddenin enerji haline geçerek kesifliğini kaybetmesi görüldükten sonra doğdu.)

Termodinamikteki entropi prensibi yüksek bir ısı derecesinden alçak ısı derecesine geçilirken enerji kaybolduğunu gösteriyor. Ostwald buna dayanarak kâinattaki bütün değişimlerin bu enerji kaybına, yani geçmişten geleceğe doğru çevrilmiş ve tersine çevrilmez değişmeye bağlı olduğunu iddia etti. Onca, insani âlemdeki değerlerin doğuşu da aynı enerji ile açıklanmalıdır. Değer, kaybolan ve geri dönmeyecek olan enerjinin değerlendirilmesinden çıkar. Bizzat hayat kaybolmakta ve geri dönmeyecek olan ilk kıymettir. Üstün manevi değerler de aynı prensiple açıklanabilir.³²³

Eğer her şey maddeden salt enerjiye doğru dönüşüyor ve enerji kaybına uğruyor ise enerji ilk olarak nasıl oluştu, enerji yapısal olarak nasıl ve neyden oluştu, indirgemeci işleme

³¹⁸ Gökberk, *a.g.e.*, s.76.

³¹⁹ Entropi: Bozunum.

³²⁰ Görgüye dayanan, eş deyişle duyulara, algılara ve deneylere dayanan. Görgül bilgi, bilimsel olmayan kaba deneylere dayanan bir bilgiyi dile getirir. (Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.146).

³²¹ İra: Herhangi bir şeyi başka şeylerden ayıran temel özellik. Mantık, ruh bilim ve töre bilimidir. İnsanın etkinliklerine, yaşama koşullarına bağlı olan ve eylemlerinde açığa vurulan durağan düşünüş özelliklerinin tümü. (Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.169).

³²² Denk, *Nesne ve Özellik*, s.304.

³²³ Ülken, *a.g.e.*, s.99-100.

göre değerler de zamanla değer kaybına uğradıysa anlam ve iletişim de zamanla değer kaybına uğramalı değil midir? Oysaki bazen ilk haliyle değeri anlaşılmayan düşünsel problemler, icatlar veya kültürel üretimler zamanla daha anlaşılır hale gelerek değer kazanmıştır. Entropi yani bozunum maddenin bir enerji kaybıdır, bireysel bazda bu kesin olmakla birlikte, bu çözüm değerın soyut işleyiş biçimine yani kıymet veriş anlayışına cevap olabilir mi? Çünkü nesneler bireysel olarak işlense bile etkisinin de zamansal veya mekânsal olduğu ifade edilebilir mi? Belki de buradaki esas sorun her şey ve tüm insanlık yok olduğunda, geriye enerji veya maddeden ne kalır veya kalır ise değeri ne olacaktır veya olacak mıdır? Doğanın işleyiş ve ruhunu yansıtacak mekanizmayı anlamak adına Descartes bilimsel verinin çaresizliğini şöyle dile getirir:

Her ne kadar dünyada olduklarına inanmakta güçlük çekmiyor ve buna başka tüm şeylerden daha çok güven duyuyorlarsa da ruhların doğasını açıkça bilmemişlerdir. Çünkü fizik ötesi bir kesinlik söz konusu olduğu zaman onlar yalnızca düşüncelerinin anlaşılması gerektiğine dikkat etmeyip, tersine, sadece gözleriyle gördükleri ve elleriyle tuttukları bedenleri olduğuna inanmayı seçmiştir ve ona gereksiz yere duyma gücü vermişlerdir.³²⁴

Enerjinin dönüşümü yasasına göre, işleyen doğayı tanımlarsak dahi bunun tözsel özelliği düşünmek olan tını açıklayacak bir yetkinliğe sahip olmayabilir. Eğer böyle olsaydı doğayı çok net olarak ifade eden ve bunu deneysel açıdan da tekrar edebilen bilim insanları, sosyal veya psikolojik açmazları incelerken de farklı bakış açıları ve açıklayış biçimlerini büyük bir rahatlıkla açıklayabilirdi. Yani entropi kuramıyla açıklanarak değer kaybına uğrayan anlama kavramı yerini daha anlaşılır bir sisteme terk edebilirdi.

Retorik konuşmalarını bu konuya iyi bir örnek olarak değerlendirebiliriz. Örneğin bir mahkeme salonunda veya politik bir söylemde istediğiniz kadar haklı veya psikolojik olarak doğru bir yerde konumlandırın kendinizi, bir kitleyi veya herhangi bir kişiyi etkilemeniz veya kendinizi ifade edebilmeniz çok kolay değildir. Bunun söylem bazında gerçekleşmesi, anlamı garanti etmeyecektir. Hatta anlaşıldığını sandığımız yerde bile ne kadarının anlaşılabilildiğinin garantisi verilemez. Aristoteles bu durumda retorığı bir sanat ve bir teknik olarak görerek bir çeşit kuralları olan bir bilim olarak görülmesi gerektiğini ifade eder. Bu metodolojiyi Aristoteles penceresinden açıklamaya çalışan Çiğdem Dürüşken şöyle der:

Teknik ikna etme yönteminde her zaman için konuşmacının kendisinin ya da sunduğu karakterinin dinleyicide güvenilirlik yaratması beklenir. Konuşmacı güvenilir bir karakter sergilerse, özellikle mahkeme konuşmaları gibi, olay hakkında tam anlamıyla gerçeğin bilinmediği ve dolayısıyla kuşkuyla fazlasıyla açık durumlarda dinleyici üzerinde büyük etki yaratır. Bu yüzden bir konuşmacı en başta pratik zekasını ya da sağduyusunu, dürüstlüğü ve

³²⁴ Descartes, *felsefenin ilkeler*, s. 75.

iyi niyetini sergilemede başarılı olmalıdır. Çünkü bu üçü uygun bir şekilde sergilenmezse, dinleyici konuşmacının amaçlarının iyi olup olmadığından rahatlıkla şüphe edebilir.³²⁵

Bir konuşmacının doğru konuşma üslubu Denkel'in de defaten ifade ettiği gibi anlaşılacak için yeterli bir neden değildir. Buna dinleyicinin de katılması ile ancak kabul edilebilir bir noktaya doğru evrilebilir.

İkna etmenin başarılı olması için dinleyicilerin ruh halleri de çok önemlidir. Bu anlamda bir konuşmacı bir psikolog gibi davranmalı, insanın doğasını ve ruh hallerini çok iyi tanımlamalıdır. Çünkü insanların ikna olması ya da olmaması, sağlıklı kararlar verip vermemesi, onların kederli ya da sevinçli ruh hallerine veya dostça ya da düşmanca yaklaşımlarına bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu yüzden işe teknik tarafından bakılmalı ve tek tek her duygu hakkında doğru bir bilgi edinilmelidir. Bunun yolu da her bir duygunun tanımının uygun bir şekilde yapılmasıdır. İşte bu anlamda retorik mantıktan öte, ahlak felsefesinin bir kolu olarak görülmelidir.³²⁶

Dinleyici ve konuşmacının katılım sağladığı bir söylem ortamında konuşmacının ve dinleyicinin psikolojik durumlarının ardından sıra gerçek bir iletişimi sağlayan yere gelinmiş oldu. Doğru iletişimi sağlayan, dinleyen ve söyleyen kişiyi aynı konuyu veya duyguyu anlaşılacak noktaya getiren, üçüncü kavram bağlamdır, yani söylem veya söylemin içinde bulunduğu konuşma dili ve gramerdir.

Mükemmel bir konuşma üslubu, açık ve anlaşılır olandır; gramer kurallarına dikkat edilip cümlelerin yerli yerinde kullanıldığı, mecaz ve benzetmeler gibi söz sanatlarıyla örülü üsluplar konuşmanın amacını başarıya ulaştırır. Bu yüzden bir hatip ele aldığı konuya uygun bir üslup belirlemelidir. Çok sade, sıradan bir konuşma üslubu gerekli etkiyi uyandırmayacağı gibi, çok süslü ve ağdalı bir konuşma üslubu da gerekli etkiyi uyandırmaz. Konuşma üslubunun açık ve anlaşılır olması, seçilen kelimelerin yalın olmasıyla alakalıdır. Cümlelerin kurulmasında dilin gramer yapısına özellikle dikkat edilmeli, yarım yarım cümleler yerine tam cümleler kurulmalı, canlı tonlamalara ve ritmik uyuma özen gösterilmelidir. Ayrıca konuşmacının ses tonu da dinleyicide istenen duyguların yaratılmasında etkilidir.³²⁷

3.3. ÖZDEKÇİLİĞİN ANLAM KURAMI

Özdek bir ölçüde maddeyi tanımlama biçimidir. Tasvir veya betimleme, nesneyi daha anlaşılır kılmak adına maddenin değişen yüzüne zamansal bir tanım getiriyorsa, özdek de onun zamansız tanımını yapar. “Özdek, hiçbir varlığın yokluktan gelmediği ilkesinin geçerliliğini sağlarken, aynı zamanda tikel nesneyi bireyleştirir, onun formunun içini doldurur, gelecekteki dönüşümlerini içerir, nesnedeki her türlü değişimin üzerinde gerçekleştiği kendi değişmeyen bir temel oluşturur.”³²⁸

³²⁵ Dürüşken, *a.g.e.*, s.262.

³²⁶ Dürüşken, *a.g.e.*, s.262-263

³²⁷ Dürüşken, *a.g.e.*, s.263.

³²⁸ Denkel, *İlk Çağda Doğa Felsefeleri*, s.246.

Varlığın ne olduğu araştırılırken, doğada görünen değişimin aksine görünmeyen durağanlığın ne olduğunu araştırmak felsefecilere her zaman daha ilginç gelmiştir. Bu arayış, düşünürleri varlığın özünü araştırmaya, onu tanımlamaya ve değişmeyen bilgiyi keşfetmeye itmiştir. Varlığın durağan özü araştırılırken karşımıza çıkan en çetin sorun, farklı bilinç düzeylerinin ve niteliklerin değişim karşısında takındığı tavır olmuştur. Bu değişim seviyesinin niteliksel özüne inmek ve bu algısal seçiciliği bilgi düzeyine indirgemek özdekçilik için zor bir uğraş olmuştur. Bu durumda “Özdek (*substance*): maddesel nesnelerin yapısına ilişkin metafiziksel bir kavram; değişmeyen, değişme sürecinde kimliğini asla yitirmeyen asal madde”³²⁹ halini almıştır.

Bir felsefe dalı olan ontolojiye göre özdekçilik maddeyi yapısal olarak değişmez bir temele dayandıran, onu dinamik bir cevher olarak kabul eden, düşünce gibi soyut tözlerin bu maddenin bir tezahürü (görünümü) olduğunu iddia eden veya bunları reddeden bir ilkedir. Özdekçi bakış açısı maddeyi referans noktası alsa da onun özüne inmeyi ilkesel olarak görünmeyen üzerine de konuşmayı zorunlu kılmıştır. Bu durum özdek fikrinin düşünce üzerine de nesnel bir bakış açısı üretmesini sağlamıştır.

Denkel etkileşimciliği içsel tepilerin nesnel evrende yeterince anlaşılamadığı ve cümlelerde fazladan soyut terimlerin olmasıyla ekonomik tasarrufun sağlanamadığı yönünde eleştirerek özdekçiliğe yaklaşmıştır. “Duyu deneylerinin varlığı; özdekçi anlamdaki fiziksel nesnelerin varlığına bağlı değildir. Ancak doğru algı ve bunun olanaklı olması (eğer söz konusu olan fiziksel varlıksa) algının konusunu oluşturan nesnenin fiziksel olarak var olmasına bağlıdır.”³³⁰

Özdekçiliği ön plana alan fakat bunu da saf katıcı fiziksel bir evren olarak değil, anlık duysal verileri de bu evrende yorumlayacak yeni bir kuramın gerekli koşulu olarak bir özdekçilik anlayışı doğmuştur. Fakat bu noktada eleştiriler de aynı derecede olagelmıştır. Çünkü nesne karşısında duyuları harekete geçiren bilinçli insan davranışı da çoğu zaman bir gerilim sebebi olmuştur. Hoşnutsuzluğunu dile getiren Joseph Campbell’e göre

Fizik bilimleri, Marksist sosyoloji ve davranışçı psikoloji ile yorumlanmış hali ile dünya artık o kadar mekanistik bir hale geldi ki bizler artık uyaranlara tepki veren bir dizi öngörülebilir kablodan başka bir şey değiliz. On dokuzuncu yüzyılın getirdiği yorum, insan iradesinin özgürlüğünü modern hayattan çekip çıkardı.³³¹

³²⁹ Cemal Yıldırım, *a.g.e.*, s.156.

³³⁰ Denkel, *Bilginin temelleri*, s.98.

³³¹ Joseph Campbell-Bill Moyers, *Mitolojinin Gücü, Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikayeler*, İstanbul: MediaCat Kitaplar, Kapital Medya Hizmetleri, 2016, s.171.

Ancak tüm bu eleştiriler yaklaşımlara rağmen davranışçı kavrama alternatif olarak görülen ve kendi içinde tutarlı ve sağduyuya uygun bir sistem gibi görünen düalizmin de kimi eksik taraflarının olduğu söylenebilir. Örneğin, Denkel'in deyişiyle, düalist bir açıklamayla kuramsal ekonomi sağlanamıyor, yani varlığı gereğinden fazla ulamlara ayırarak gereksiz çeşitliliğe yol açıyor. Ancak, Bilimsel yaklaşımlar olgusal verileri açıklama yoluna gitmiş ve bu doğrultuda giderek artan bir başarı sağlamıştır.

Searle bilince gerçek bir varlık atfettiğimizde yani bilincin varlığını kabul ettiğimizde düalist yaklaşımı benimsememiz gerekeceği fikrinden vazgeçmemizi gerektiğini söylemiştir, çünkü düalist yaklaşım fiziksel fenomenleri kabul etmenin yanı sıra acı, ağrı gibi zihinsel fenomenleri de kabul etmeyi içerir. Searle için düalist yaklaşım umutsuz bir yaklaşımdır çünkü bir kere zihinsel ve fiziksel arasında keskin bir ayrım yaptıktan sonra, ikisinin birbirini nasıl etkilediğini açıklamak güçtür. Yapılması gereken bilinci, tıpkı sindirim veya büyüme gibi doğal bir fenomen olarak görmektir. Searle için bilinç biyolojik bir fenomen olduğundan zihinsel ve fiziksel kategorilerine uyum sağlamaz.³³²

Algısal sınırlar dolayısıyla içine düşülen aşkın öğretiler zaman içinde azalan bir ilgiyle yok olmuş ve bu dönüşümler zamanla yerini daha özdekçi bir kurama terk etmiştir denilebilir. Denkel'e göre ikici açıklamaların bu sakıncalarını gidererek kuramsal ekonomiyi sağlayabilecek yaklaşım, özdekçiliktir. Bu yaklaşıma göre fiziksel, yani özdeksel olgu dışında bir varlık yoktur. Denkel daha sağ duyuya yakın orta bir yolu benimseyerek daha ayakları yere basan bir çizgide olmak istediğini şu ifadelerle dile getirir.

Gerçekliği varlıkbilime bırakan, algı ve bilgiyi de anlık içeriğimizde sınırlayan bir görüş geliştirdik. Açıklamamızda fiziksel ve anlksal olgular arasında keskin bir ikilik yaratılmış olduğu düşünülebilir. Buna karşın, ikiliğin kavramsal düzeyde kaldığı ve varlığı iki ulama ayırmadığı belirtilmelidir. Bunun gösterilmesi ise, anlksal olguların doyum veren bir çözümlemeyle fiziksel olgulara indirgenmesi yolundan geçer.³³³

Burada eğer nesnel bir açıklama verilemiyorsa belki de bunun nesnel bir açıklamasının yeterli bir yöntem olamadığındandır veya eğer ekonomik bir kaygıyla doğayı analiz edeceksek bilimsel varsayımlar veya kuramlar yeterince fazla değil midir? Eğer açıklayamayacağımız her olayı veya ilişkiyi doğaüstü diye eksik veya yanılgılı olarak algılasak doğanın bilimsel açıklamasının eksik olduğu görüşünü neye göre açıklayacağız? Gibi sorular yanıtlamayı bekleyen sorular olarak zihnimizde yer almaktadır. Bu ikilemi Descartes şöyle yanıtlar:

Eğer bir şeyi yeteri kadar açık ve seçik kavramayınca, ona ilişkin bir yargıda bulunmaktan çekiniyorsam, istencimi çok iyi kullandığım ve hiçbir zaman yanılmadığım çok açık bir gerektir. Ancak tersine, o şeyi yadsımaya ya da onaylamaya karar veririm, o zaman özgürlüğümü gerektiği gibi kullanıyorum demektir. Eğer doğru olmayanı onaylıyorsam,

³³² Melike Akpınar, Arslan Topakkaya. *Diğer Zihinler Problemi Bağlamında: Ryle ve Searle Felsefelerinde Davranış ve Zihin İlişkisi Tartışması*, Sayı 19, Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi: 2023, (200-214), s.207

³³³ Denkel, *Bilimin Temelleri*., s.103.

aldandığım apaçiktır. Hatta gerçeğe göre, bir yargıda bulunmasam bile yine yanılmak ve özgürlüğümü kötüye kullanmaktan geri duramam. Çünkü doğa ışığı bize öğretiyor ki anlayışın bilgisi istencin kararından önce gelmelidir.³³⁴

Ayrıca soyut kavramlarla açıklama gereği duyduğumuz her duygu ve olguyu doğaüstü diye yorumlarsak bunun bir doğaüstü bilgi veya inanç olduğunu kanıtlayacak ikinci bir açıklama gerekecektir. Çünkü gidemediğim bir idealar âlemi için doğanın üstünde bir yerde olduğunu söylemem doğuştan kör bir insanın görmeden gökyüzünü inkâr etmesi gibi bir durum olsa gerek veya koku duyusunu yitirmiş bir insanın kokusunu almadığı için bir çiçeğin artık kokmadığını söylemesi gibi çelişkili bir durum ortaya çıkar. Ulaşılamayan gerçekliği inkâr duygusunun acelecilikle verilmiş bir karar olduğunu ve bu tür çıkmazların özdek kavramıyla açıklaması yapılabilecek durumda olduklarını Denkel şöyle ifade eder.

Özdek dışı gibi görünen olgu, ya kendi oluşturduğumuz bir kavramsal yanılsamadır ya da özdeksel kavram ve niteliklere indirgenebilmelidir. Bu açıklama ise, özdekçiliğin uzun geçmişinde iki ayrı yolla yapılmıştır. Özdeksel gibi durmayan olgular ya bütünüyle yatsınmış ya da varlıkları kabul ederek, bu varlık özdeğe indirgenmeye yani özdekçi kavramlarla çözümlenmeye çalışılmıştır. İlk yöntem sağduyuya aykırıdır. Duygu, düşünce, deney vb. olguların bir yanılsama olduğunu ve böyle şeyler bulunmadığını savunur. Bu, tutum olarak bir felsefe sorununu çözmek yerine böyle bir soruna kulak tıkamayı seçmektir. İkincisi, yani özdekçiliğin çözümleyici türüdür. Bu tür özdekçilik kapsamında ise başlıca iki kuram görüyoruz: Felsefi Davranışçılık ve Özdeşlik Savı.³³⁵

“Ryle soyut, gizemli ve girift bir zihin anlayışının yerine somut, sağduyuya dayalı bir zihin anlayışından yana olmuştur. Ryle’in bu anlayışla ortaya koyduğu zihin felsefesinin amacı fiziksel olayların gözlemlenebildiği şekilde zihinsel durumlarımızın da gözlemlenebileceğidir. Ryle’in bu görüşü zihin felsefesinde ‘felsefi davranışçılık’ yaklaşımı adı altında değerlendirilmiştir.”³³⁶

Bir tanıma göre özdeğin durağan olan felsefi tanımıyla sonsuz çeşitliliğe sahip nesnel dünya yani fiziksel yapı tanımlarını özdeşleştirmek büyük bir yanılgıdır; çünkü felsefi tanım değişmediği halde fiziksel yapı ve türler bilim dünyasının her yeni keşfiyle sonsuzca değişir ve değişmektedir. Çünkü değişebilirlik ve yanlışlanabilirlik bilimsel bir kabul iken durağan olan varoluşsal yani ontolojik arayış inanç seviyesinde bir çeşit mitten ibarettir. Christian Delacampagne, Karl Popper’e vurgu yaparak bir teorinin evrensel doğruluğunun ispatlana bilirliliğinin zorluğundan veya imkansızlığından dolayı yanlışlanabilirlik ilkesiyle açıklanmasının yapılmasını daha uygun olacağı kanısını paylaşır.

Popper, evrensel bir yasanın –dünyanın zaman ve mekânda sınırsız olduğu kabul ediliyorsa şayet- bir gözlemler toplamı tarafından doğrulanabileceğine inanmaz: bu gözlemlerin sayısı ne kadar çok olursa olsun, her zaman sınırlı olacaktır. Bir yasanın geçerliliğini ispatlayabilecek şey, tümevarımsal bir süreç değil, daha basit bir şey, sistematik denemelere rağmen aleyhte bir karşıt-örnek ortaya koyamayışımızdır. Elbette bu süreçte deneyimin oynadığı bir rol vardır; fakat bu rol, iyi hipotezleri “doğrulamaktan” ziyade kötü

³³⁴ Descartes *Felsefenin İlkeleri.*, s.34.

³³⁵ Denkel, *Bilginin temelleri*, s.116-117.

³³⁶ Melike Akpınar, Arslan Topakkaya, *a.g.m*, s.204

hipotezleri “yanlışlayarak” bertaraf etmektir. Dolayısıyla Popper, “doğrulanırlık ilkesini” “yanlışlanabilirlik ilkesiyle” ikame etmeyi önerir.³³⁷

Bu yüzden idealizmin ve metafiziğin yaptığı gibi “kendinde özdeki” somut bir nesne gibi sonu gelmeyen bir arayış içinde araştırmak yerine, neyin yanlış olduğu üzerine yoğunlaşarak elde kalan doğruların özdeksel farkındalığına varmanın daha kabul edilebilir bir görüş olabileceği vurgusu hâkimdir.

Nesnenin varlığının hangi koşullara bağlı olduğunu sormak, onun hangi koşullarda yok olacağı, hangi koşulların onu yok olmaya yaklaştırdığı, geriye bıraktıkları ile ilişkisinin ne olduğu gibi soruları çağırır. Ayrıca nesnenin hangi ilkelerden oluştuğu ve bu ilkelerin ne ölçüde kavranabildiği sorularını da gündeme getirir. Metafiziğin kavramının yıpranması, büyük ölçüde Alman idealizmi ve ona gösterilen tepki nedeniyledir. Alman idealizmi, görüşlerin ötesindeki aşkın bir evreni, bilgiyle kavramaya çabaladığımız görünüş evreninin temeline oturtmuş, gerçekliğin görünen değil, bu aşkın ortam olduğu romantik inancıyla, ona değgin kurgularını dizgeleştirmiştir.³³⁸

Denkel, nesnenin ne olduğunun cevabının, aslında ne olmadığını incelemekten geçtiğini söylemektedir. Bu inceleme nesnel koşulların kavranmasına ve algısal düzeyde incelenmesine olanak sağlar. Bu durum başkalaşmanın, yanılmanın, duysal metaforun yolunu açar. Anlam dediğimiz anlayış da tam da bu yanılgı düzeyinde gün yüzüne çıkar. Ya nesnel olan ve düşünsel olan ayırımını anlamaya ve anlaşılamaz olanın ardına düşüp kendi varoluş gerçeğimize metafiziksel bir cevap aramaya çalışacağız ya da kurgusal seviyede kalıp nesnel olanın simgesel diliyle romantik bir hayat süreceğiz. Ama bu durumda neyi olduğu gibi anlıyor olduğumuza dikkat etmediğimiz sürece neyi anlamadığımızın da ayırtına varamayız. Deneysel ve uzlaşımsal çevremizi, yaşam tarzımızı ve kültürel öz geçmişimizi yorumlamaktan birbirimizi anlıyor olma yüceliğine vardırılmaz.

³³⁷ Delacampagne, *a.g.e.*, s.130.

³³⁸ Denkel, *Nesne ve Doğası*, s.8.

SONUÇ

Teze başlarken konumuzun ana başlığı içinde olan anlam ve söylem kavramları ve sonuçları irdelenmeye çalışıldı.

Anlama nasıl ulaşılabilceği konusunu irdelerken ise nesnel ve kavramsal bilgi çerçevesinde mantıksal ilişkiler ve buna bağlı temel eleştiriler araştırıldı. Nesneye veya olguya verdiğimiz anlamların anlatılanla bir olup olmadığını, anlatmanın bildirimden nasıl bir farkla anlaşılır olduğunu inceledik. Burada önemli olan, söyleyenin yapay olarak ürettiği anlamın, bilinçli ve niyetli olarak dinleyene iletme düşüncesiyle oluşacak bir gerçek uzlaşım sağlayabileceği düşüncesi idi. Yani dinleyen iletişim niyetini bir uzlaşım olarak okuyacak ve karşılığında bir anlam üretecektir. Burada anamlanan ise, söyleyenin anlatmaya yüklediği mesajdır. Anlatmaya bir yön tayin edildiği yerde, bunun olduğu gibi iletilebildiği sonucu reddedildi. Bazen bir mesajı iletirken kullandığımız imler veya sözcükler bu mesajı başarıyla iletmiş olduğumuzu göstermez. Böylece söylem yani anlatmak çabası anlatmayı değil de anlaşılmayı garanti etmediği için anlam o anda hemen doğmamıştır. Denkel'e göre bir şeyler anlatmak için çaba harcayabiliriz fakat bu anlaşılmış olmayı garanti etmeyebilir. Çünkü anlatma bir bildirmek eylemi değildir. Bu sadece bir çabanın ürünüdür ve dinleyen için bunun anlaşılır olduğunu söylemek anlatmanın bildirmek ile aynı olduğunu söylemekle aynı şeydir. Bildirmenin mesaj verme kaygısı veya hedefi, ileten için belirgin değildir. Çünkü bu süreçte kabul edilmiş kavramlar ve anlaşılmış bir düşünce yapısı hazır şekilde yani verili olarak mevcuttur. Ama anlatma çabası bu kaygıyı daima diri tutar, çünkü yorumunu içinde barındıran bir faaliyet daima farklı yorumsal analizleri de içinde canlı barındıran canlı bir fanus gibidir. Fakat bildirmenin öyle bir kaygısı olmadığı için, o sadece iletilmekle istenen hedefe ulaşılmıştır.

Arda Denkel'in anlam biçimini dış dünyayla ilişkilendirme düşüncesi tezin şekillenmesinde temel veriler sunmuştur. Bu doğrultuda kültürlerin ve çevresel faktörlerin, hayata bakış açımızı, tarzımızı ve bu doğrultuda doğan bilimsel anlamı nasıl farklılaştırdığını ve bu farklılıkta yanlış anlaşılma biçimlerinin anlama ihtimalini nasıl zedelediğini irdedik.

Denkel, uzlaşım sal veya deneysel olarak doğrulanabilir bir nesnel dünya öngörmektedir. Bu durumda nesnel olan ile yakınlığa varmış bireyler ancak anlamlı bir çıkarım yapabilir diye kabullerimiz oldu. Söyleyen ve söylem arasında gerçekleşmiş herhangi bir etkileşim bir diğerine açıklanabilir bir düzeye ulaşmadığı müddetçe anlamlı bir ilişkiyi reddedildi. Bu süreçte yanlışlanabilir olguların da en az doğrulanabilirlik kadar işlevsel ve pragmatik sonuçlar doğurabileceği düşüncesi paylaşıldı. Dildışı ve dil öncesi ifade

biçimlerinin imgesel veya davranışsal seviyede belirmesi, anlam kuramını iletişime yönelttiği ve bunun farklı türde canlıların olduğu kadar insan türünün de temel yetisi olduğunu fakat insan olma halinin daha dilsel ve daha karmaşık olduğunu gördük. Bir uzlaşma hali olarak dil dışı doğal ve yapay uzlaşma sürecinden, dilsel yapay iletişime nasıl geçileceği, ilkinin çözümlenmesiyle, hangi sonuçlara ulaşılarak ikincisine uygulanabilecektir? Bu farklı iletişim biçimlerini birbirine bağlayan bir gerçeklik ortamı var mıdır? Yani eğer birey başkasına düşünceyi iletmek amacıyla dil dışı bir şey üreterek bir düşünceyi ifade ediyorsa bu dil dışı “söylenim”, giderek bir uzlaşma dönüşecek ve yapısal özellikler kazanarak, dilsel bir öge, bir tümce biçimini alacaktır. Bu süreç, aynı zamanda insan dillerinin ortaya çıkış biçiminin de basit bir temsili olarak betimlenmiştir. Nesnel dünyanın içerisinde bulunduğumuz ve ona muhtaç olduğumuz bağlamsal süreçlerin doğal anlam üretmedeki başarısından, yapay süreçlere evrilme merhalesinde doğan gerilimde oluşan sıkıntılar incelenerek bir sonuca varıldı.

Nesneye ve insana olan yönelimin farklı tanımlar doğurduğu, nesneyi bir tanıma biçimi olarak kavrarken insanı daha çok, onu anlama ve anlaşılma düşüncesiyle kavradık. Çünkü nesnenin kendi içinde barındırdığı ve özüne ait olan herhangi bir anlaşılma kaygısının mevcut olmadığı görüldü. Siz onu nasıl görmek isterseniz buna itiraz etmeyecektir. Sadece olduğu gibi tanınma ve keşfedilme sürecine tabidir. Bu ise nesneye oluşan bağımızın doğal anlam sürecidir. Fakat insan denen bilinçli edim, anlaşılmayı bir kaygı, bir varoluşsal sıkıntı olarak yaşayacaktır. Bunun içine ümitsizlik, başarı, nefret, ilgi, düşünce ve daha birçok duygusal direnç halini sığdırabiliriz.

Türkçenin kavramsal açıdan önemli bir ayrımı sağlayamamasıyla ilgili: “neden” sözcüğünün kapsamına hem bir olayın ve durumun bir başka olaydan önce ona yeterli koşul oluşuyla hem de bilinçli bir davranışta bulunulmasında etkin olan düşünce kavramı olarak değerlendirilmesi gelmektedir. Batı dillerinde bulunan *cause* ve *reason* sözcükleri bu ayrımı açıkça vermekte olduğunu gördük. Buna göre *cause* bir olayın başka bir olayca ortaya çıkarılması, meydana getirilmesini ifade ederken; *reason* (Latince us, akıl anlamında ratiordan türeme) bir davranışın ardındaki düşünce, niyet, uslamlama ve bilinç gibi us ve anlık içeriklerini bildirir.

Bu farkın belirginlik kazanması üzerine alternatif bir kavramla Arda Denkel’in “olgu neden” ve “ussal neden” biçimlerini irdeleyerek nedensel faktörlerin sebeplerini inceledik. Çünkü nedensel işleyişin doğal ve yapay zemini, nesnel ve anlık ayrımını görünür kılmaktadır. Bu süreçte belirginlik kazanan insani davranış, bizi deneysel olan ile akli olan

ayrımını daha net görmeye sevk ederek, sonuçlar bağlamında daha anlaşılır olmaya ve yorum yapmaya kolaylık sağladı.

Ayrıca anlamın etkileşimden enerji seviyesine geçiş sürecinde nasıl bir etkiye maruz kaldığı da irdelenmiş oldu. Arda Denkel, algısal dünyamızı oluşturan nesnelerin özdeksel olduğunu fakat bunun algımızda edindiğimiz bilgi verilerine benzerliğinin olumsal olduğu ve bu yüzden deneysel bilgiye veri olarak kullanılamayacağını fakat inanç ve düşünce seviyesinde bir dünya inşa edilebileceği düşüncesi hâkim oldu. Bu düşünceye anlıksal bilginin değişken ve anlıksallığın tinsel olduğunun, nesnel dünyanın ise algıdan bağımsız ve çoğu zaman durağan bir doğasının olmasından dolayı varıldı. Eğer fiziksel nesneler varsa bunların algılanmasının nedensel bir işleyişi de olması gerekir. Bu nedensel ilişkiyi, Denkel'e dayanarak deney ya da gözlemden değil, bir mantıksal açıklama olarak öne sürmüş bulunuyoruz. Ayrıca Denkel, bağımsız fiziksel varlık ve algının nedensel özelliği ilkelerinde Locke'a katılırken, bu ilkelerin bilgiye temel sağlamaları ve bilgi kuramı içinde yer almaları açısından ondan ayrılır.

Sonuç olarak, anlam(an)ın söylemle, söylemin iletişimle ve iletişimin de özdek denen doğanın nesnel yapısıyla ilişkilendirilmesi tezimizin ana iskeletini oluşturdu. İletişimi ana omurgasını oluşturan özdek parçalarının anlaşılmasını sağlayan verilerin nerelerden kaynaklandığına dair gözlemlerimizi ise Denkel'in kitapları merkezde olmak üzere diğer dil ve davranış veya zihin felsefesi filozofları üzerinden incelenmeye çalışıldı. Tezde konuyla ilgili diğer filozofların da görüşlerini karşılaştırma imkânı bulunarak, savunulan görüşler bir düşünce bağlamında sonuca bağlandı.

KAYNAKÇA

AKPINAR, Melike ve Arslan Topakkaya. “Diğer Zihinler Problemi Bağlamında: Ryle ve Searle Felsefelerinde Davranış ve Zihin İlişkisi Tartışması,” *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 19 (Haziran 2023): 200-214.

ANLI, Ömer Faik, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ussallık, *Dil, Anlam Ve Bilgi İlişkisi Bağlamında ‘Temelsiz’ Söylemlerin Karşıt-Tezler*.55-2. 2015.

Aristoteles, *Fizik*, Yunanca Aslından Çeviren, Saffet BABÜR, Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul. 2022.

Arisoteles, *Kategoriler-Önermeler*, Bütün Yayınları-7, Eski Yunanca Aslından Çeviren: Furkan AKDERİN, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul. 2017.

Aristoteles, *Ruh Üzerine*, Çeviren, Zeki ÖZCAN, Sentez Yayıncılık, 4. Basım, Ankara, 2014.

AYSEVER, R. Levent, *Anlam Sorunu ve John R. Searle’ün Çözümü*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Dr. Tezi), Ankara. 1994.

BARTHES, Roland, *Göstergebilim İlkeleri*, Çeviren: Berke VARDAR, Mehmet RİFAT, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Bilim Dizisi, Ankara. 1979.

BAŞDEMİR, Hasan Ali (Editör), *Epistemoloji: Temel Metinler*, Hititkitap Yayınevi. Ankara. 2011.

BAUMAN, Zygmunt (*Thinking Sociologically*)*Sosyolojik Düşünmek*, İng. Çev: Abdullah YILMAZ, Ayrıntı Yayınları. İstanbul. 2012.

BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayın Dağıtım. Ankara. 2009.

CAMPBELL, Joseph, MOYERS Bill, *Mitolojinin Gücü, Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji Ve Hikâyeler*, Çev. Zeynep, YAMAN, *Kapital Medya Hizmetleri A.Ş., Mediacat, İstanbul. 2016*

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Say Yayınları. İstanbul. 2013.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, 1. Basım, Sentez Yayıncılık, İstanbul. 2007.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma yay. 7. Baskı, İstanbul. 2010.

ÇAKMAK, Cengiz, Wittgenstein’da Dil ve Felsefe İlişkisi, *s.142, Felsefe Arkivi, Sayı 30*, İstanbul. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, 2013, 141-151

ÇINAR, Aliye, *Varoluşçu Teolojide İnsan ve Anlam*, Sentez Yayıncılık. İstanbul. 2015.

- ÇOTUKSÖKEN, Betül, *Felsefe: Özne-Söylem*, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul. 2013.
- DENKEL, Arda, *Anlam Ve Nedensellik*, Kabalcı y.evi, İstanbul. 1996.
- DENKEL, Arda *Anlaşma: Anlatma ve Anlama, İletişim Üzerine Bir Felsefe Araştırması*, Boğaziçi Üniv. Matbaası. İstanbul. 1981.
- DENKEL, Arda, *Anlamın Kökenleri, Bir Felsefe Araştırması*, Metis Yayınları. İstanbul. 1984.
- DENKEL, Arda, *Bilginin Temelleri*, Doruk Yayıncılık. İstanbul. 2011.
- DENKEL, Arda, *Düşünceler ve Gerekçeler, Felsefe Yazıları II*, Göçebe yayınları. İstanbul. 1997.
- DENKEL, Arda, *İlk Çağda Doğa Felsefeleri*, Doruk Yayıncılık. İstanbul. 2011.
- DENKEL, Arda, *Nesne ve Doğası*, Metis Yayınları. İstanbul. 1986.
- DENKEL, Arda, *Nesne ve Özellik*, Çev. Celal A. KANAT, Doruk Yayınları. İstanbul. 2008.
- DELACAMPAGNE, Christiyen, *(Histoire De La Philosophie au Auxx^e Siecle) 20.yy felsefe tarihi*, Çev. Devrim ÇETİNKASAP, 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. 2016.
- DENNETT, Daniel C., *Aklın türleri, Bir Bilinç Anlayışına Doğru*, Çev. Handan BARBARA. Varlık Yayınları. İstanbul. 1999.
- DESCARTES, Rene, *(Principia Philosophiae) Felsefenin ilkeleri*, Fr. Çev. Mesut AKIN, Say Yayınları. İstanbul. 2015.
- DESCARTES, *(Discours De La Methode) Yöntem üzerine konuşma*, Fr. Çev. Murat ERŞEN, Say Yayınları. İstanbul. 2015.
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem, *Antikçağ Felsefesi*, 3. Baskı Alfa yayınları, İstanbul. 2019.
- DEMİREL, Nazile, *Bertrand Russell Felsefesinde “Doğuluk” ve “Gerçeklik”*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Araştırma Makalesi, Danisname 5 (245-263), 2022.
- ERKIZAN, H. Nur Beyaz, *Aristoteles Yazıları, Metafizik ya da “İlk Felsefe” Üzerine*, 1. Basım, Sentez yayıncılık, İstanbul. 2012.
- FRANKL, Victor Emil, *Duyulmayan anlam çılgılığı*, Çev. Selçuk BUDAK *Psikoterapi ve Hümanizm*, Öteki Y.evi. Ankara. 1994.
- GUIRAUD Pierre, *Anlam bilim (La Semantique)*, Çev. Prof. Dr. Berke VARDAR, Yayınevi. İstanbul. 1999.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitapevi. İstanbul. 2006.

HEIMSOETH, Heinz, *Kant'ın Felsefesi*, Çev. Takiyettin MENGÜŞOĞLU, Doğu Batı Yayınlar. Ankara. 2007.

HEIDEGGER, Martin, *Varlık ve Zaman*, Çev. A. Kadir ÇÜÇEN, Sentez yayıncılık. İstanbul. 2012.

HUME, David, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma (An Enquiry Concerning Human Understanding)*, Çev. Oruç ARUOBA, Hacettepe Yayınları. Ankara. 1976.

HUSSERL, Edmund, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, Çev. Harun TEPE, 1. Baskı, Bilgesu yayıncılık, Ankara. 2010.

HUSSERL, Edmund, *Kesin Bilim Olarak Felsefe*, Türkiye Felsefe Kurumu, Çev. Abdullah KAYGI, Ankara. 2014.

HUXLEY, Aldous, *(The Doors of Perception) Algı Kapıları, Cennet ve Cehennem*, İng. Çev. Mehmet Fehmi İMRE, İmge Kitabevi. Ankara. 2014.

IRZİK, Gürol –İNAN, İlhan, *Arda Denkel'in Ardından*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul. 2005.

JASPERS, Karl *Felsefe Nedir*, Alm. Çev. İ. Zeki EYUBOĞLU, Say Yayınları. İstanbul. 2010.

KARAAĞAÇ, Günay, *Anlam, Anlam Bilimi ve İletişim*, Kesit Yayınları. İstanbul. 2013.

KARABAĞ, Volkan, *Postmodern Sanatta Öz-Biçim Kurulumu ve Anlam Sorunu*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Edirne. 2022.

ÖZEL, Yiğit, *Umberto Eco'da Tamamlanmışlık Ve Anlam Sorunu*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Kırklareli. 2022.

RICHARD Mark (Derleyen), *(Meaning) Anlam*, Çev. Dr. Halil KAYIKÇI, Gugukkuşu Kitapları. Ayyıldız Yayınları. (Şehir)2012.

RUSSELL, Bertrand *(An Inquiry Into Meaning and Truth) Anlam ve Doğruluk üzerine*, Çev. Ezgi OVAT, Bilgitek İtaliye Kitapları. Ankara. 2013.

SÜMBÜL, Yiğit, *Özne Felsefesi Bağlamında Edebi Metinlerde Köken Ve Anlam Sorunu: Barthes, Derrida Ve Lacan*, Ankara Hacı Bayram Üniv. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara. 2021.

ŞİMŞEK, Lütfü, *Felsefe Açısından Sosyal Bilimlerde Nitelik Ve Anlam Sorunu Tartışması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul. 2007.

THOMPSON, Mel, *Kendi Kendinize Felsefe Öğrenin* (Teach Yourself Philosophy) , Çev. Meliha TEKİN, Pegasus Yayınları. İstanbul. 2011.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Seçme Eserler IV, Felsefeye Giriş-2, Sosyoloji, Tarih, Psikoloji ve Din*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. 2009.

WITTGEİNSTEİN, Ludwig, *Felsefî Soruşturmalar*, Metis Yayınları, Çeviren: Haluk BARIŞCAN, 6. Basım, İstanbul. 2023.

YILDIRIM, Cemal, *Çağdaş Felsefe Sözlüğü, Terimler-Öğretiler-Filozoflar*, Bilgi Yayınevi. İstanbul. 2000.

YILDIRIM, Ergin, *Ingmar Bergman Sinemasında Anlam Sorunu*, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Yalova. 2022.

YILDIZDÖKEN, Çiğdem, *Sofistlerin Epistemolojideki Yeri ve Önemi*, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt: IV, 2017, Sayı: XII,